

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SLAVISTIKY

DIZERTAČNÍ PRÁCE

SYNKRETIZMUS VĚTNÝCH ČLENŮ V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ

**СИНКРЕТИЗМ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ И
ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ**

**SYNCRETISM OF THE PARTS OF A SENTENCE
IN RUSSIAN AND CZECH**

VÁCLAV SLOVÁK

Školitelka: prof. PhDr. Helena Flídrová, CSc.

Olomouc

2019

Prohlašuji, že jsem tuto dizertační práci vypracoval samostatně pod vedením prof. PhDr. Heleny Flídrové, CSc., a uvedl v ní veškerou použitou literaturu i ostatní zdroje.

V Olomouci dne _____

podpis

Tímto děkuji své školitelce prof. PhDr. Heleně Flídrové, CSc., za konzultace, připomínky k mé dizertační práci a všechnu péči, kterou mi jako doktorandovi po dobu mého studia věnovala.

OBSAH

Úvod.....	7
1. Synkretizmus.....	11
1.1 Synkretizmus v lingvistice.....	11
1.2 Synkretizmus a termíny jemu blízké	13
1.2.1 Synkretizmus a neutralizace	13
1.2.2 Synkretizmus a polysémie	13
1.2.3 Synkretizmus a homonymie.....	14
1.2.4 Synkretizmus a kontaminace	15
1.3 Zóna synkretizmu	15
1.4 Škála přechodnosti.....	16
2. Systém větných členů v ruštině a češtině.....	18
2.1 Formování systému větných členů v ruské lingvistické tradici.....	18
2.2 Komentovaný přehled vybraných názorů na nejednoznačné (synkretické) větné členy	21
2.2.1 Pohled na danou problematiku v ruské lingvistické tradici od počátku 20. století do	
V. V. Vinogradova.....	22
2.2.2 Rozvoj lingvistické teorie synkretizmu u ruských lingvistů.....	24
2.2.3 Přístupy k nejednoznačným jevům v systému rozvíjejících větných členů u českých	
lingvistů.....	27
2.3 Chápání pojmu <i>větný člen</i> v současné jazykovědě.....	30
2.4 Principy dělení větných členů.....	31
2.5 Shrnutí	35
3. Větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole	
	38
3.1 Gramatické kategorie a funkčně sémantické kategorie	38
3.2 Funkčně sémantické pole a jeho vlastnosti.....	39
3.3 Větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického	
pole	40
3.4 Shrnutí	46
4. Hlavní větné členy	48
4.1 Problematika vymezení hlavních větných členů	48
4.2 Podmět.....	49
4.2.1 Neexplicitně vyjádřený podmět	51
4.2.2 Podmět vyjádřený substantivizovaným výrazem.....	52
4.2.3 Podmět vyjádřený slovním spojením s číselným výrazem	54
4.3 Periferie podmětu	56

4.3.1 Podmět vyjádřený infinitivem.....	56
4.3.2 Podmět vyjádřený genitivem záporovým nebo genitivem partitivním.....	57
4.3.3 Podmět několikanásobný vyjádřený hypotakticky	59
4.3.4 Další jevy nacházející se na periférii podmětu	61
4.4 Predikát.....	62
4.4.1 Infinitivní predikát ve větách bezpodmětových.....	63
4.5 Periferie predikátu	64
4.5.1 Neshodný predikát vyjádřený imperativem	65
4.5.2 Neshodný predikát vyjádřený infinitivem.....	65
4.5.3 Predikát vyjádřený citoslovcem	66
4.5.4 Predikát vyjádřený tvarem <i>ecmb</i> nevztahujícím se na 3. os. jednotného čísla.	67
4.5.5 Predikát vyjádřený slovesem s modálně věcným významem ve spojení s infinitivem	68
4.6 Shrnutí	69
5. Rozvíjející větné členy	71
5.1 Předmět.....	72
5.1.2 Periferie předmětu.....	76
5.2 Přísluvečné určení.....	79
5.2.1 Přísluvečné určení místa	82
5.2.2 Přísluvečné určení času.....	84
5.2.3 Přísluvečné určení způsobu a míry	86
5.2.4 Přísluvečné určení příčiny.....	88
5.2.5 Přísluvečné určení účelu	90
5.2.6 Přísluvečné určení podmínky.....	92
5.2.7 Přísluvečné určení přípustky	94
5.2.8 Přísluvečné určení nástroje a prostředku	94
5.2.9 Přísluvečné určení zřetele	95
5.2.10 Přísluvečné určení průvodních okolností.....	97
5.3 Přívlastek	98
5.3.1 Shodný přívlastek.....	99
5.3.2 Neshodný přívlastek.....	101
5.3.2.1 Přívlastek neshodný při neodvozených podstatných jménech	103
5.3.2.2 Neshodný přívlastek při podstatných jménech deverbativních.....	104
5.3.2.3 Neshodný přívlastek při podstatných jménech deadjektivních	106
5.3.2.4 Polyfunkčnost genitivu.....	107

5.3.2.5 Neshodný přívlastek typický a synkretický	109
5.3.3 Problematika přívlastku beze shody	111
5.4 Problematika doplňku.....	112
5.4.1 Odlišení doplňku od jmenné části predikátu.....	113
5.4.2 Odlišení doplňku od příslovečného určení	116
5.4.3 Postavení doplňku v systému větných členů	117
5.5 Problematika subjektového určení.....	118
5.6 Shrnutí	122
Závěr.....	125
Резюме	132
Summary	141
Seznam zkratk citované literatury	144
Excerpovaná literatura.....	145
Literatura	146

Úvod

Předkládaná dizertační práce s názvem „Synkretizmus větných členů v ruštině a češtině“ je výsledkem čtyřleté autorovy výzkumné činnosti. Je v ní vyložen systém větných členů v ruštině a češtině s ohledem na jevy pomezí, periferní, přechodné, synkretické.

Motivací pro výběr tématu dizertační práce byla ta skutečnost, že při popisu jazyka se často užívá metoda třídění jazykových jevů do různých skupin, jejíž výsledky však často bývají nejednoznačné. Jako Konkrétní příklad třídění jazykových jevů do skupin může sloužit dělení komponentů věty na větné členy. Toto dělení má hluboké kořeny v české i ruské lingvistické tradici a je součástí vzdělávacích plánů mateřského jazyka v českých i ruských školách. Větné členy se rozlišují na základě různých kritérií, která však zpravidla nebývají u všech lingvistů shodná. Uvedeme příklady jejich vymezení v ruské a české gramatické tradici. Srov., např.: „Дополнение может относиться к глаголу (*изучать математику*), к существительному (*строительство школы*), к прилагательному (*похожий на отца*), к сравнительной степени прилагательного или наречия (*дом выше дерева*), к наречию (*назло врагу*).“ (Кустова, Мишина, Федосеев 2005: 81) „Řídícím členem předmětu je nejčastěji sloveso (*наш завод производит автомобили*), ojedinele také citoslovce slovesné povahy (*собака вдруг цап меня за палец*). Dále jím bývá přídavné jméno dějové (i slovesné) (*ваше поведение достойно похвалы*) nebo predikativní příslovce (*отсюда всю деревню видно*).“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 244) Dochází tak k situaci, kdy jeden komponent věty můžeme přiřadit ke dvěma různým větným členům, a to v důsledku volby různých kritérií. Např.: *Строительство школы длилось много месяцев*. Vychází-li se z první uvedené poučky, komponent *школы* je ve větě předmětem. Podle druhé uvedené poučky jej však za předmět považovat nelze, neboť podstatné jméno není uvedeno jako možný řídicí člen předmětu. V dané publikaci je pak tento větný člen považován za přívlastek neshodný. Existence těchto a jim podobných rozporů vedla autora k výběru tématu a zkoumání sporných případů v systému větných členů. Příčina různého chápání jazykových jevů (konkrétně větných členů) nemusí nutně spočívat pouze v odlišné interpretaci těchto jevů v národních lingvistických teoriích, popřípadě v teoriích konkrétních lingvistů, ale může mít hlubší podstatu, vyplývající z vlastností jazyka a metod jeho popisu.

V dizertační práci si klademe následující cíle:

1. Vysvětlit podstatu lingvistického synkretizmu, synkretických větných členů a vyložit příčiny jejich vzniku.

2. Vytvořit přehled vybraných názorů ruských a českých lingvistů na nejednoznačné větné členy a na problematiku jejich zařazení do systému větných členů.
3. Popsat různé přístupy lingvistů k teorii větných členů a uvést základní principy dělení větných členů v současné jazykovědě.
4. Propojit teorii větných členů s teorií funkčně sémantických kategorií a ukázat, že větné členy mohou být chápány jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole.
5. Definovat jednotlivé hlavní i rozvíjející větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole, stanovit pro ně invariantní příznaky.
6. Popsat a začlenit do systému jevy nacházející se v jádře a zejména na periferii jednotlivých kategorií.

Stanovených cílů bude dosaženo studiem odborné literatury a analýzou jazykového materiálu, který čerpáme dílem z gramatických příruček ruských i českých, dílem z české i ruské umělecké literatury. Některé příklady jsou přejaty z materiálů jazykových gramatických cvičení a seminářů z ruské morfologie a syntaxe, která autor vede na FF UP, u těchto příkladů pak není uveden odkaz.

Předmětem badatelského výzkumu jsou synkretické jazykové jednotky, tedy znaky s asymetrií formy (označujícího) a významu (označovaného) na gramatické rovině jazykového systému a funkční využití těchto jednotek v jazyce. Konkrétním objektem jsou větné členy, které jsou v systému chápány jako netypické.

Teoretickou a metodologickou bázi našeho výzkumu synkretizmu a synkretických jevů tvoří zejména badatelské práce a myšlenky ruských lingvistů V. V. Babajcevové, V. I. Furašova, I. D. Česnokovové, I. V. Vysocké, V. A. Beresnëvové a dalších. Koncepce lingvistického synkretizmu se přímo zakládá na asymetrii jazykového znaku, která byla poprvé celistvě zformulována v práci S. O. Karcevského. Pracujeme také s pojetím funkčně sémantického pole A. V. Bondarka. Především však navazujeme na tradice předních českých (a slovenských) lingvistů či zahraničních lingvistů působících na území dnešní České republiky, zejména rusistů, výsledky jejichž badatelské činnosti by v kvalifikačních pracích studentů ruštiny v naší zemi neměly být opomíjeny. Jedná se o práce R. Zimka, H. Flídrové,

S. Žaži, M. Kubíka, J. Bauera, R. Mrázka, P. Adamce, V. Hraběte, A. V. Isačenka, H. Běličové-Křížkové, J. Svetlíka, G. Baláže a dalších.

Metodologicky se tato práce člení do pěti hlavních celků. První část je věnována obecným otázkám synkretismu a je teoretickým úvodem do široké problematiky výzkumu. Jsou zde analyzovány základní aspekty synkretismu, definujeme termín synkretismus a vymežujeme jej vzhledem k termínům blízkým, s nimiž bývá někdy směřován a které pojí se synkretismem asymetrie jazykového znaku. Zároveň je definována zóna synkretizmu, ve které se nacházejí jazykově jevy (větné členy), které tvoří jádro našeho výzkumu.

Druhá část práce představuje teoretickou základnu pro část aplikovanou. Je v ní vyloženo, jak se utvářely názory na systém větných členů u ruských lingvistů a jaké názory panují mezi lingvisty na větné členy, které vykazují známky synkretizmu. Dále jsou v této části práce popsány různé přístupy lingvistů k samotnému termínu větný člen a jeho teoretickému vymezení. V poslední podkapitole jsou pak shrnuty znaky, podle kterých se jednotlivé větné členy definují a které rovněž slouží k rozlišování větných členů.

Třetí část práce je autorovým pokusem o nový pohled na teorii větných členů. Z důvodů popsaných výše se nám nejeví jako vhodné považovat je za jevy nacházející se ve striktně oddělených množinách s ostrými hranicemi, ale jako vzájemně se překrývající pole. To pak umožňuje pracovat s větnými členy typickými (nacházejícími se v jádrech těchto polí) a synkretickými (nacházejícími se na periferii či na více periferiích jednotlivých polí). V této části práce vycházíme zejména z teorie funkčně sémantických kategorií A. V. Bondarka.

Ve čtvrté a páté části práce se aplikují teoretické poznatky na aktuální systém větných členů v ruštině a češtině. Základ systému větných členů tvoří pět funkčně sémantických kategorií – kategorie podmětu, predikátu, předmětu, příslovečného určení a přívlastku. Ve čtvrté části se zabýváme hlavními větnými členy – podmětem a predikátem. V páté části jsou pak popsány větné členy rozvíjející – předmět, příslovečné určení a přívlastek. V této části je také nastíněna problematika vyčleňování dalších rozvíjejících větných členů – doplňku a subjektového určení. U každé kategorie jsou definovány její invariantní příznaky – vlastnosti, které mají větné členy pro tuto kategorii typické. Následně se zaměřujeme zejména na ty větné členy, které některé z těchto vlastností nespĺňují – jsou synkretické, nacházejí se na periferii jednotlivých kategorií. V takto popsaném systému větných členů se zdůrazňuje jejich vzájemná propojenost, plynulost přecházení jednotlivých větných členů v jiné.

Vědecký přínos práce spočívá v užití teorie gramatického synkretizmu při popisu systému rozvíjejících větných členů ve srovnávacím rusko-českém plánu. Lingvistická teorie gramatického synkretizmu má již svou tradici v ruské lingvistice přibližně od 60. let 20. století, v české lingvistické tradici se však jedná o teorii doposud málo využívanou, tedy v podstatě novou. Za počátky užití teorie synkretizmu při srovnávacím studiu ruštiny a češtiny lze považovat až rok 2014, kdy byla na Univerzitě Palackého vydána monografie Vobořil, L. a kol.: *Синкретизм и полифункциональность в языке*. Následovala monografie Vobořil, L., Slovák, V. a kol.: *Теоретические и прикладные аспекты лингвистической синкретологии*. (2015)

Dílní výsledky autorovy výzkumné práce, které jsou ve své úplné podobě prezentovány v této dizertační práci, byly publikovány jako kapitola v kolektivní monografii, články v odborných časopisech a sbornících:

Slovák, V.: Вклад теории грамматического синкретизма в описание синтаксического уровня языка (на материале русского и чешского языков). In: *Новая русистика*, XI / 2018 / 1. Brno, 2018, s. 27–38

Slovák, V.: Система членов предложения и принципы её описания. In: *Slavica Wratislaviensia*, CLXV. 2017 s. 381–388

Slovák, V.: Neshodný přívlastek v ruštině a češtině a problematika jeho vymezení. In: *Opera Slavica. Slavistické rozhledy. Jazykovědný sešit XXVII / 2017 / 2*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 31–44

Slovák, V.: Описание системы членов предложения с учетом синкретичных фактов (на материале русского и чешского языков). In: *Przegląd Rusycystyczny*, 2016 / 2, s. 135–150

Словак, В.: Субъектное дополнение: синкретичный член предложения. In: *Языковые значения, формы и категории: Сборник научных статей к 80-летию профессора Владимира Ивановича Фурашова*. – Владимир: Транзит-ИКС, 2015. с. 285–262.

Slovák, V.: Синкретизм в системе членов предложения: дополнение и обстоятельство. In: Vobořil, L., Slovák, V. a kol.: *Теоретические и прикладные аспекты лингвистической синкретологии*. Olomouc: UP, 2015, s. 109–132

1. Synkretizmus

Jak bylo již zmíněno v úvodu, chápání tohoto pojmu není jednotné. Slovo synkretizmus pochází z řečtiny a označuje spojení, sjednocení, původně ve vojensko-politickém významu – spojení obyvatel ostrova Kréta (Береснева 2012). Velký encyklopedický slovník uvádí pod tímto termínem dva významy: 1) nediferencovanost určitého jevu na počátku jeho vývoje (např. umění v antice nerozlišovalo formy jako tanec, hudbu, zpěv, poezii, ...), 2) směs různých prvků v jednom celku (např. prolínání či splývání náboženských systémů v období pozdní antiky). (HЭС: 1110)

V. A. Beresnëvová uvádí, že v prvním uvedeném významu se termínu synkretizmus užívá např. také v psychologii, kdy má dítě tendence spojovat jevy, které spolu nesouvisí, nebo v literatuře, která původně jako jedna ze součástí umění jako celku nerozlišovala dnes běžně známé žánry. Ve druhém významu se tento termín užívá v teologii nebo filozofii v situaci prolínání či splývání náboženských systémů nebo filozofických pohledů na svět. (Береснева 2012)

Synkretizmem se také nazývá specifické vnímání světa člověkem, pro které je typické odmítání tradičních opozičních kategorií, jako je např. dobro a zlo. V tomto pojetí vidění světa odpadá třídění jevů na kategorie či vzájemné vztahy části a celku, podřazenosti a nadřazenosti (Ахиезер 1991). Jedná se o protikladný přístup vůči principu kategorizace známému z kognitivní lingvistiky, dle kterého člověk vnímá svět právě na základě opozic.

1.1 Synkretizmus v lingvistice

Zdroje uvádějí (Плунгян 2003: 120), že slovo synkretizmus se poprvé v lingvistice objevuje v pracích L. Hjelmsleva, který na synkretizmus nahlíží jako na obecný jazykový jev (Есльмслев 1960; Hjelmslev 2016). Synkretizmus popisuje jako jazykovou kategorii shody a vyčleňuje její tři projevy: 1) homonymie gramatických forem, 2) lexikální polysémie, 3) neutralizace fonémů ve slabých pozicích.

Slovo synkretizmus užíval také A. M. Peškovskij. Ve větě „*Говори, окаянная твоя душа, где слямзил?*“ je dle Peškovského výraz *окаянная твоя душа* vloženou větou, zároveň však hraje roli oslovení (Пешковский 1956).

V. V. Vinogradov zkoumal synkretické jevy na úrovni rozvíjejících větných členů. Za synkretické považoval větné členy vyjadřující okolnostní význam a vyjádřené nepřímým předložkovým pádem podstatného jména či zájmena (*жить около моря – жить где?, около чего?*). Tyto větné členy v sobě zahrnují příznaky jak příslovečného určení, tak i předmětu. Jako příčinu těchto jevů vidí V. V. Vinogradov to, že právě nepřímé předložkové

pády podstatných jmen či zájmen mohou vyjadřovat jak příslovečné určení, tak i předmět (G-60).

Na učení Vinogradova navazuje P. A. Lekant (1988), který pod synkretizmem chápe směšování významů náležících různým větným členům. Synkretizmus se podle něj projevuje jen na syntaktické úrovni jazyka, a to právě v systému větných členů.

Za stěžejní považujeme teorii V. V. Babajceové z 60. let 20. století, podle níž je synkretizmus chápán jako spojení gramatických a významových vlastností různých jazykových jevů. Právě ona zavedla pojem synkretické – přechodné jevy, které se nacházejí na pomezí mezi dvěma kategoriemi tvořícími opozici.

V. V. Babajceová je také autorkou definice synkretizmu obecně přijímané v ruské lingvistické tradici uvedené v Lingvistickém encyklopedickém slovníku (uvádíme její pracovní překlad): „Synkretizmus je 1) splývání funkčně odlišných gramatických kategorií a tvarů v jedné formě, vzniklé v průběhu vývoje jazyka, 2) spojení (syntéza) diferenčních strukturních i významových vlastností jazykových jednotek (některých tříd slov, významů, vět, větných členů ...), které se v jazykovém systému nacházejí v opozici a jsou spojeny přechodnými jevy“ (Бабайцева 1990: 446).

První význam synkretizmu vychází z asymetrického dualizmu jazykových znaků, kdy jeden gramatický tvar může označovat více významů. Např. v slově *маленько́й* označuje koncovka *-о́й* genitiv, dativ, lokál i instrumentál singuláru, femininum (podobně v českém jazyce např., ve slově *ženě* označuje koncovka *-ě* dativ a lokál singuláru, femininum). Naopak jeden pád může být vyjádřen více koncovkami (např. genitiv singuláru podstatného jména se v českém jazyce vyjadřuje koncovkami *-a, -u, -e, -y, -i, -a, -te*).

Druhý význam se vztahuje k přechodným jevům, které se vzhledem ke dvěma kategoriím stojícím v opozici nacházejí na jejich pomezí. Např. ve větě *Книга ле́жит на столе* má větný člen *на столе* dva významy: okolnostní (*leží kde?*) a objektový (*leží na čem?*).

V lingvistice, zejména v ruské lingvistické tradici, se tedy pod pojmem synkretizmus označuje:

- 1) pádový synkretizmus (jedna koncovka může označovat významy více pádů nebo naopak jeden pád se vyjadřuje různými koncovkami),
- 2) jazyková kategorie shody v paradigmatických nebo syntagmatických vztazích,
- 3) neutralizace opozice (shoda označujících při různých označovaných),
- 4) spojení vlastností dvou kategorií stojících v opozici, které jsou mezi sebou propojeny jevy přechodnosti. (Лапина 2013)

1.2 Synkretizmus a termíny jemu blízké

V lingvistice existují i další termíny označující shodu významů či jejich mnohoznačnost, jako jsou např. neutralizace, polysémie, homonymie, kontaminace či přechodnost.

1.2.1 Synkretizmus a neutralizace

Pod neutralizací se v lingvistice nejčastěji chápou fonologické neutralizace, neboli neutralizace znělosti, kdy „v určitém jasně definovaném kontextu není platná opozice mezi neznělými a znělými fonémy, která v daném jazyce v jiných kontextech slouží k rozlišení významu, tj. dochází k neutralizaci této opozice“. (Bičan 2017) Např. slova *koza* (коза) a *kosa* (коса) mají tvar genitivu množného čísla *koz* (коз), *kos* (кос), přičemž oba tyto tvary se vyslovují shodně, tvoří tzv. nepravá homonyma, v tomto případě se jedná o homofony.

Tento jev lze chápat za projev synkretizmu ve foneticko-fonologické rovině jazyka. Synkretické jevy se však vyskytují ve všech jazykových rovinách, jedná se o daleko širší okruh jazykových jevů. Z tohoto důvodu se domníváme, že neutralizace je jedním z mnoha projevů synkretizmu v jazyce.

1.2.2 Synkretizmus a polysémie

Termínem polysémie se označuje mnohoznačnost jazykové jednotky, nejčastěji slovního tvaru, přičemž mezi těmito významy existuje sémantická nebo genetická spojitost:

Slovo *кольцо* má v ruštině několik významů, je mnohoznačné: 1. *ювелирное украшение* (prsten), 2. *плоская геометрическая фигура* (mezikruží), 3. *термин абстрактной алгебры* (okruh), 4. *конечный пункт общественного транспорта с поворотным кругом* (točna), 5. *окружение, осада* (obklíčení), atd.

Polysémie je vlastní jednotkám všech jazykových rovin; mezi mnohoznačností gramatických tvarů a lexikální jednotek (slov) je však rozdíl. Polysémie gramatických tvarů se u nich vyskytuje jak v paradigmatické, tak syntagmatické rovině, zatímco polysémie slov je pak nejčastěji neutralizována v kontextu.

Termíny synkretizmus a polysémie jsou si vzájemně blízké proto, že jsou oba založeny na asymetrii jazykového znaku, kdy jednomu tvaru v plánu formálním odpovídá několik významů v plánu obsahovém. Podle V. I. Kurakova (Кураков 1978: 17) je pro diferenciaci mezi polysémií a synkretismem zásadní tzv. funkční přístup, vycházející z Pražské lingvistické školy. „Funkce“ se v takovém případě chápe jako účel jazyka, účelné užití každé

jednotlivé jazykové formy, zatímco „význam“ je konkrétní jazykovou realizací této funkce. Funkce a význam jsou k sobě ve vztahu jako invariant k variantu.

Na základě takového rozlišení mezi funkcí a významem je pak synkretismus chápán jako splynutí dvou či více signifikativních funkcí v jednom jazykovém znaku, kdežto polysémii lze rozumět jako řadě významů téže funkce.

Navíc jevy synkretické mohou být charakterizovány nejen syntézou významových vlastností, ale rovněž vlastností strukturních (viz druhá část definice synkretizmu Babajcevé). Proto považujeme synkretismus za termín, jenž svým rozsahem zahrnuje nejen polysémii, ale daleko širší škálu jevů.

1.2.3 Synkretismus a homonymie

Za případ lingvistického synkretismu (viz výše) považujeme splynutí, splývání dvou či více signifikativních funkcí v jednom znaku (Бабайцева 2000; Сага 2017); oproti tomu je homonymie případem zvukové či grafické shody funkčně různých jednotek, jejich významy nejsou geneticky příbuzné (Hladká 2017; Ахманова 2004: 287).

Podle V. I. Kurakova lze o homonymii hovořit jen tehdy, kdy tvarově shodné jazykové jednotky nevstupují vzájemně do opozice (Кураков 1978: 19), což vylučuje homonymii v paradigmatu, protože takové tvary nejsou jednotkami téhož členění. Za případ homonymie považujeme přivlastňovací zájmeno ve spojení *моў дыз* a tvar rozkazovacího způsobu *Моў нocyды!* Nejedná se však o případ jazykového synkretismu, neboť tyto jednotky netvoří v jazykovém systému opozici. Naopak tvar zájmena *моў* lze v jistém smyslu považovat za synkretický, neboť synkretizuje funkce nominativu a akuzativu mužského rodu (neživotného). V tomto případě se však o homonyma nejedná. Diferenční kritérium přítomnosti/nepřítomnosti opozice je univerzálním a platí pro všechny významové jednotky všech jazykových rovin.

Je však třeba konstatovat, že v některých pojetích, viz např. první část definice synkretismu dle V. V. Babajcevé (Бабайцева 2000: 446), je pádová homonymie ztotožňována se synkretismem. Termín „homonymie“ pro označení paradigmatické homomorfie je používán v řadě koncepcí, které se synkretismem nepracují (srov. např. definici „synkretismu“ v Encyklopedickém slovníku češtiny, Hoskovec 2002: 472). S termínem homomorfie pracuje rovněž akademická mluvnice češtiny: „Dáváme přednost termínu homomorfie i proto, že zahrnuje případy, kdy mezi mluvnickými významy, které jsou

vyjadřovány tímž formálním prostředkem (tvarový synkretismus), může existovat vnitřní příbuznost (nejde pak o homonymnost tohoto prostředku ve vlastním smyslu, nýbrž o jeho víceznačnost, polysémii). Tvarová homomorfie je důsledkem hláskoslovného vývoje jazyka, důsledkem stírání původních výrazových rozdílů, popř. morfologického vyrovnávání, přenášení tvarů (zejm. pádů) do jiných funkcí atp.“ (Petr a kol. 1986: 258)

1.2.4 Synkretismus a kontaminace

«Контаминация – это объединение в речевом потоке структурных элементов двух языковых единиц на базе их структурного подобия или тождества, функциональной или семантической близости.» (Бельчиков 1990: 238)

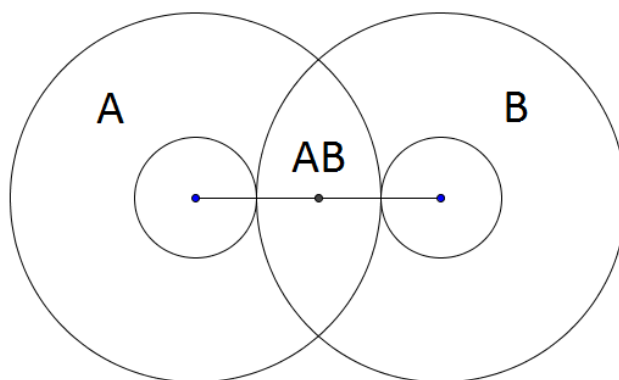
V důsledku kontaminace tak někdy vznikají nespisovná slova nebo nesprávné syntaktické konstrukce. Např. v češtině ze dvou významově podobných slovních spojení *dívat se na něco a přihlížet k něčemu* vznikla nesprávná konstrukce *přihlížet na něco*. V ruštině se objevilo jako důsledek kontaminace slovo *универститут* (ze slov *университет* a *институт*).

Kontaminace je tedy proces, ke kterému dochází pouze na úrovni syntagmatických vztahů. Oproti tomu synkretické jevy se vyskytují jak na poli vztahů syntagmatických, tak i paradigmatických. Navíc výsledkem kontaminace je nová jazyková jednotka. Synkretická jednotka v sobě mísí sémantické nebo strukturní vlastnosti různých jazykových jednotek, avšak nové jazykové jednotky v důsledku synkretizmu nevznikají.

1.3 Zóna synkretizmu

V naší práci budeme slovo synkretismus používat ve druhém významu v definici Babajcevové, tedy jako spojení (syntézu) diferenčních strukturních i významových vlastností jazykových jednotek (některých tříd slov, významů, vět, větných členů atd.), které se v jazykovém systému nacházejí v opozici a jsou spojeny přechodnými jevy. Synkretismus chápeme jako vlastnost jazyka, která se projevuje ve schopnosti jazykové jednotky vyjadřovat komplex významů (lexikálních i gramatických).

Podstatu synkretických jevů lze znázornit pomocí následujícího schématu (Бабайцева 1967):

Symbole A, B představují dvě jazykové kategorie stojící v opozici, mezi nimiž jsou však přechodné jevy (např. věta – souvětí, jednočlenná věta – dvojčlenná věta, podstatné jméno – příslovce, předmět – příslovečné určení, ...). Tyto opozice navíc nemusejí být nutně dvojčlenné, ale i vícečlenné (např. v systému rozvíjejících větných členů přívlastek – předmět – příslovečné určení). V malém kruhu se středem v bodě A, resp. B, se nacházejí ty jazykové jevy, které obsahují pouze diferenční příznaky typické pro A, resp. B. Tyto jevy se nazývají typické, tvoří jádro (centrum) kategorie. Ve velkém kruhu se středem v bodě A, resp. B, se nacházejí všechny jazykové jevy obsahující alespoň některé diferenční příznaky A, resp. B. Jazykové jevy, které se nacházejí v mezikruží se středem A, resp. B, obsahují jen část diferenčních příznaků A, resp. B, navíc mohou obsahovat i diferenční příznaky některé další kategorie stojící v opozici. Tyto jevy se nacházejí na periférii dané kategorie, nazývají se synkretické. Část, kde se protínají mezikruží se středy A, B, se označuje jako zóna synkretizmu mezi A a B. Nacházejí se tam ty jazykové jevy, které obsahují diferenční příznaky jak A, tak i B, jedná se o jevy přechodné.

1.4 Škála přechodnosti

Pokud se jazykový jev nachází v zóně synkretizmu, znamená to, že se nejedná o jev typický, neboť jsou v něm obsaženy příznaky dvou (či více) kategorií. Nic to ovšem nevypovídá o tom, v jaké míře jsou v daném jevu tyto příznaky obsaženy, jinými slovy nedovedeme říct, zda příznaky typické pro A nepřevládají nad příznaky B (či naopak). Ke znázornění poměru diferenčních příznaků slouží škála přechodnosti (termín zavedený V. V. Babajcevovou). V krajních bodech škály se nacházejí dvě typické kategorie A, B. Mezi nimi se pak rozprostírá zóna synkretizmu, přičemž uprostřed škály se nacházejí ty jevy, které obsahují příznaky A i B v přibližně stejné míře (ozn. AB). Blíže k A jsou umístěny ty jevy, které obsahují více příznaků A než B (ozn. Ab), analogicky blíže k B jsou ty jevy, které obsahují více příznaků B než A (ozn. aB).

Pro zkoumání synkretických jevů a jeho přechodu v diachronii vypadá škála přechodnosti následovně:

$$A \rightarrow Ab \rightarrow AB \rightarrow aB \rightarrow B,$$

v synchronním plánu se místo šipek užívají pomlčky:

$$A - Ab - AB - aB - B.$$

Pro přesnější odlišení synkretických jevů lze na škále přechodnosti užít i jemnějšího dělení užitím dolních indexů:

$$A - Ab_1 - Ab_2 - \dots - Ab_n - AB - aB_1 - aB_2 - \dots - aB_m - B.$$

2. Systém větných členů v ruštině a češtině

2.1 Formování systému větných členů v ruské lingvistické tradici

Principy, na jejichž základě je systém větných členů v současnosti popisován, zpravidla nejsou zcela nově vzniklými výsledky vědecké práce lingvistů, nýbrž navazují na práce a myšlenky jejich předchůdců, ať už s nimi souhlasí nebo se vůči nim vymezují. Jestliže tedy v současnosti lze pozorovat rozpory v systému větných členů, které pak vedou k nejednoznačnostem při rozboru stavby věty, je dle našeho názoru nutné hledat jejich příčiny v historickém vývoji.

V nejstarších ruských gramatikách (Ломоносов, М. В.: *Российская грамматика*, 1755; Барсов, А. А.: *Краткие правила российской грамматики*, 1771) je uplatňován logický přístup k popisu věty. M. V. Lomonosov i A. A. Barsov pracují s hlavními větnými členy – podmětem a přísudkem (ruské termíny *подлежащее*, *сказуемое* se aktivně používají dodnes, termín *сказуемое* bývá někdy nahrazen novějším termínem *предикат*). V gramatice A. A. Barsova se objevují tendence k definování rozvíjejících větných členů. Celou větu dělí na část podmětovou a část přísudkovou (*состав подлежащего – состав сказуемого*). Podrobně jsou popisovány způsoby vyjádření okolnosti dějů (*обстоятельства действий*), jako samostatný větný člen je však Barsov nevyčleňuje. (Виноградов 1958: 49-52)

Podrobnější systém větných členů ruského jazyka je představen v gramatice N. I. Greče (Греч, Н. И.: *Практическая русская грамматика*, 1827, 1834), v níž autor staví do opozice hlavní a rozvíjející větné členy, zkoumá jejich vzájemné vztahy. N. I. Greč rozlišuje tři hlavní větné členy – podmět, přísudek a sponu (*связка*), pro rozvíjející větné členy užívá pojmenování předmět (*дополнение*) a přívlastek (*определение*), patrná je i tendence k vyčlenění dalšího větného členu – příslovečného určení. Přívlastek podle N. I. Greče vyjadřuje vlastnosti předmětů, dějů nebo jiných vlastností a bývá vyjádřen přídavnými jmény či příslovci. Předmět pak vyjadřuje různé okolnosti dějů (místo, čas apod.) nebo objekt děje, jehož konatel je vyjádřen podmětem. Předmět může být vyjádřen různými pády podstatných jmen s předložkou nebo bez předložky, a také infinitivem. (Греч 1834) Rozlišením hlavních a rozvíjejících větných členů tak N. I. Greč dal základ dnešní podobě systému větných členů. Ve srovnání s dnešní podobou systému větných členů lze pozorovat tyto rozdíly: 1. spona není považována za samostatný hlavní větný člen, nýbrž je součástí přísudku, 2. jako samostatný větný člen ještě není vyčleňováno příslovečné určení, jež N. I. Greč řadí zčásti k přívlastku a zčásti k předmětu, 3. přívlastek i předmět mohou v koncepci

N. I. Greče rozvíjet jak podmět, tak přísudek, zásadní rozdíl mezi nimi spočívá v tom, čím jsou tyto větné členy vyjádřeny, zatímco současní (zejména čeští) lingvisté považují za důležitější příznak právě charakter hlavního členu syntagmatu (tj. jeho slovnědruhovou příslušnost).

A. Ch. Vostokov, současník N. I. Greče a autor Ruské gramatiky (*Русская грамматика Александра Востокова*, 1831), přistupoval k popisu systému větných členů podobně jako N. I. Greč. Pracoval však pouze se dvěma hlavními větnými členy, podmětem a přísudkem, sponu nepovažoval za samostatný větný člen, nýbrž za součást přísudku. Rozvíjející větné členy dělil na přívlastkové a předmětové (*определятельные члены, дополнительные члены*), kritériem jejich rozlišení byl, podobně jako u N. I. Greče, způsob jejich vyjádření. Za přívlastkové členy považoval ty, jež jsou vyjádřeny přídavným jménem, příslovcem nebo přechodníkem. Za předmětové členy pak považoval členy vyjádřené nepřímými pády podstatných jmen nebo zájmen a také infinitivem. (Виноградов 1958: 168)

Odlisný přístup k popisu stavby věty byl představen I. I. Davydovem v publikaci *Опыт общесравнительной грамматики русского языка*¹ (1852), v níž autor přistupuje k dělení rozvíjejících větných členů na základě toho, který slovní druh ve větě rozvíjejí, nikoliv na základě jejich slovnědruhového vyjádření (jako tomu bylo v dílech N. I. Greče a A. Ch. Vostokova). Davydov dělí rozvíjející větné členy na slova přívlastková (*определятельные слова*), která blíže určují předmět, tj. podstatné jméno (např.: *мир Божий, мой дом, прекрасная природа*), a slova předmětová (*дополнительные слова*), která blíže určují děje či vlastnosti, tj. slovesa, přídavná jména nebo příslovce (např.: *Бог любит правду*). Ačkoliv I. I. Davydov ve svých výkladech neuvádí bohatší příkladový materiál, přirozeným důsledkem dělení rozvíjejících větných členů podle slovního druhu členu nadřazeného je to, že všechna příslovečná určení (zatím ještě nevyčleňována jako samostatný větný člen) spadají do kategorie předmětových slov. Sám Davydov také dělí předmětová slova na vlastní slova předmětová a slova okolnostní. (Давыдов 1852: 314–316)

Nový pohled na studium větných členů vnesl do ruské lingvistiky F. I. Buslajev ve své knize *Опыт исторической грамматики русского языка*² (1853). Inovativní je jeho pohled na dělení rozvíjejících větných členů – a to na základě dvou kritérií: 1. podle formálních vyjádření jejich syntaktické závislosti (jeho slovy *по синтаксическому употреблению*,

¹ <http://books.e-heritage.ru/book/10086733>

² https://books.google.cz/books?id=7yssaAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

v současné terminologii *тип синтаксической связи* nebo *формальное средство выражения синтаксического отношения*), 2. podle významu (*по значению*). Podle prvního, formálního kritéria dělí F. I. Buslajev rozvíjející větné členy na a) členy, které se se slovem, jež rozvíjejí, shodují, b) členy, které jsou řídicím členem řízeny, a c) členy, které se s hlavním členem ani neshodují, ani jím nejsou řízeny, tj. formálně svou podřízenost nijak neprojevují (pojem *примыкание* F. I. Buslajev neuvádá). Podle druhého, sémantického kritéria dělí Buslajev rozvíjející větné členy na přívlastkové (*определятельные*), předmětové (*дополнительные*) a příslovečné (*обстоятельственные*). Ve snaze nalézt mezi oběma děleními rozvíjejících větných členů vztah F. I. Buslajev tvrdí, že přívlastkové větné členy projevují svou podřízenost vůči hlavnímu členu shodou a rozvíjejí podstatná jména nebo zájmena (*этот человек, доброе дело, я сам*), předmětové větné členy jsou hlavním členem řízeny a rozvíjejí slovesa nebo jména slovesná (*любить чтение, любовь к чтению, достоин награды*) a příslovečné větné členy se s hlavním členem neshodují ani jím nejsou řízeny (*очень хороший, идти в город, идти из города*³). (Буслаев 1853: 25–26)

F. I. Buslajev tak vlastně položil základ učení o větných členech jako mnohoaspektových jednotkách, jeho přístup k dělení rozvíjejících větných členů se později ujal u řady lingvistů a jeho vliv je možné vidět i v současných syntaktických publikacích. U jednotlivých rozvíjejících větných členů si všímal jejich syntaktického významu a syntaktických vztahů, do kterých vstupují, i formálních prostředků vyjádření těchto vztahů, zkoumal, jakými slovními druhy mohou být větné členy vyjádřeny a také na jakých slovních druzích mohou záviset. To jsou kritéria, na jejichž základě dělí rozvíjející větné členy celá řada českých i ruských lingvistů ve 20. století (viz, např., Bauer, J., Mrázek, R., Žaža, S.: *Průruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2*, 1960; Kubík, M. a kol.: *Русский синтаксис в сопоставлении с чешским*, 1982; Barnetová, Běličová-Křížková, Leška, Skoumalová, Straková: *Русская грамматика 2*, 1979; Лекант, П. А. (ред.): *Современный русский литературный язык*, 1988; Розенталь, Д. Э. (ред.): *Современный русский язык, часть 2, Синтаксис*, 1979) i v 21. století (viz, např., Flídrová, H., Žaža, S.: *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским*, 2005; Štícha, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*, 2013; Федосюк, М. Ю.: *Синтаксис современного русского языка*, 2013).

Snaha nalézt vzájemně jednoznačný vztah mezi formální a obsahovou složkou větných členů je však jen těžko uskutečnitelná. Sám Buslajev už upozorňoval na takové případy, kdy se slovo přívlastkové neshoduje v gramatických kategoriích se slovem, které je mu nadřazené,

³ F. I. Buslajev uvádí dnes již gramaticky nesprávný tvar *идти из города*.

a tak vlastně rozdělil kategorii přívlastku na přívlastky shodné a neshodné (např., *восход солнца, пять лет*⁴), byť nikoliv explicitně. Dále si všiml slov příslovečných, která jsou slovem, jež rozvíjejí, řízena. K těmto případům se řadí takové větné členy, kdy je závislý člen vyjádřen předložkovým pádem podstatného jména nebo zájmena a řídicí člen vyjádřený slovesem obsahuje předponu, jejíž význam se shoduje s významem této předložky (např., *войти в город, выехать из города, переходить через мост*). (Буслаев 1853: 27–28) Větné členy uvedené v tomto odstavci jsou vzhledem k Buslajevově koncepci systému rozvíjejících větných členů synkretické, neboť v sobě sdružují příznaky typické pro dva větné členy.

V dalších významných publikacích zabývajících se gramatikou ruského jazyka se jejich autoři snaží o jednoznačné vymezení jednotlivých rozvíjejících větných členů. To je však možné pouze za předpokladu, že jeden příznak bude při rozlišování rozvíjejících větných členů zvolen za hlavní, tedy rozhodující.

Kritický postoj k dvojí klasifikaci rozvíjejících větných členů F. I. Buslajeva zaujal A. A. Potebňa, jenž ve své publikaci *Из записок по русской грамматике* (1874, 1958) vychází při klasifikaci větných členů ze studia slovních druhů, hledá mezi nimi vzájemné vztahy. A. A. Potebňa zaznamenal, že obecné slovnědruhové významy některých slovních druhů se shodují s významy větných členů. (Потевня 1958) Z jeho poznatků pak vychází dnešní dělení větných členů na morfologizované a nemorfologizované, a také studium primárních a sekundárních syntaktických funkcí jednotlivých plnovýznamových slovních druhů.

2.2 Komentovaný přehled vybraných názorů na nejednoznačné (synkretické) větné členy

Nebudeme dále popisovat obecné přístupy lingvistů k problematice klasifikace rozvíjejících větných členů, neboť v základních rysech vždy vycházejí z jejich formální a obsahové stránky. V této kapitole budeme zkoumat, jak přistupují lingvisté k nejednoznačným větným členům, tj. těm, které v rámci zvolených kritérií neodpovídají definicím větných členů zcela, ale pouze částečně. Budeme si tedy všimnout jejich přístupu k větným členům, které lze v souladu s tématem naší práce považovat za synkretické.

⁴ V současnosti někteří lingvisté považují slovní spojení s číselnými výrazy ve větě za jeden větný člen, který už se dále nerozděluje.

2.2.1 Pohled na danou problematiku v ruské lingvistické tradici od počátku 20. století do V. V. Vinogradova

Přechodného charakteru některých větných členů si všimal ruský lingvista D. N. Ovsjaniko-Kulikovskij ve své knize *Синтаксис русского языка* (1912). Při klasifikaci větných členů vycházel především z formálního kritéria – jejich vyjádření slovními druhy. V tomto pojetí chápal předmět jako větný člen, který je vyjádřen nepřímými pády podstatných jmen, příslovečná určení pak bývají vyjádřena zejména příslovci. Nepřímé pády podstatných jmen však často nevyjadřují objektový význam, typický pro předmět. Zřejmě proto Ovsjaniko-Kulikovskij dělí kategorii příslovečného určení na vlastní příslovečná určení a příslovečná slova nebo slovní spojení, jež se pohybují na hranici mezi předmětem a příslovečným určením. Jako příklady uvádí slova *утром*, *вечером*, jež mají svými vlastnostmi velmi blízko k příslovcím, a proto je řadí k tzv. fiktivním příslovečným určením. Dále však píše: „Если такие слова дальше от наречия и их падежное значение живее чувствуется, то мы отнесем их к дополнениям.“ (Овсяннико-Куликовский 1912: 259) Hledání hranice mezi předmětem a příslovečným určením na základě subjektivního vnímání pádů podstatných jmen však není přesné a nezakládá se na syntaktických kritériích. Cenné na díle Ovsjaniko-Kulikovského je to, že si jako jeden z prvních lingvistů všímá přechodné podstaty některých rozvíjejících větných členů (Бабайцева 2011), a také to, že studium rozvíjejících větných členů je komplikováno procesem konverze slovních druhů, v tomto případě přechodem podstatných jmen k příslovcím.

Problematikou přechodnosti v jazyce se zabýval také A. M. Peškovský ve svém díle *Русский синтаксис в научном освещении* (první vydání 1914). Při zkoumání příslovcí a jejich morfemického dělení dospívá k závěru, že mezi příslovci nedělitelnými (*бесформенные*, např., *вчера*) a příslovci, jež lze rozdělit na morfémy na základě analogických jazykových jevů (*форменные*, např., *в-пуст-ую* – 1. existuje vztah s předložkovým tvarem přídavného jména *пустой*, 2. v jazyce existuje celá řada slov vzniklých analogicky, např., *в-слеп-ую*, *в-темн-ую*, *в-чист-ую* atd.), existuje řada přechodných jevů, jejichž morfemické dělení nelze podpořit analogickými jevy v daném jazyce (např., *домой* – 1. slovo jistě odvozené od slova *дом*, 2. neexistuje analogické odvození takového příslovce z jiných podstatných jmen, srov., **городой*, **лесой*, **столой*, **стулой* atd.). O existenci přechodných jevů v jazyce vyslovuje Peškovský následující tvrzení: „Собственно говоря, между полным обладением формой и полной бесформенностью существует огромное количество переходных ступеней. Язык

вообще «не делает скачков».“ (Пешковский 2001: 14) Analogická tvrzení platí pro celou řadu jevů napříč všemi jazykovými rovinami, pro účely naší práce budeme v následujících kapitolách dokazovat existenci přechodných jevů v syntaktické rovině.

V části věnované rozvíjejícím větným členům se A. M. Peškovský staví kriticky k jejich způsobu pojmenování – *определение, дополнение, обстоятельство*. Tyto termíny pokládá za nevhodné a navrhuje dělení rozvíjejících větných členů pouze na základě formálních způsobů vyjádření syntaktických vztahů, tj. na 1. větné členy shodující se s hlavním členem syntagmatu (vyjádřené přídavnými jmény), 2. větné členy řízené hlavním členem (vyjádřené nepřímými pády podstatných jmen s předložkou nebo bez předložky), 3. přimykající k hlavnímu členu (vyjádřené příslovci, přechodníky nebo infinitivem). (Пешковский 2001: 283) Takový způsob dělení rozvíjejících větných členů (jen na základě tohoto formálního kritéria) by však podle našeho názoru vyžadoval přesný popis slovesné a jmenné reky a její vymezení vůči přimykání. Řízenost jako jeden ze způsobů vyjádření syntaktického vztahu zkoumala ruská lingvistka Je. S. Skoblikova, která mj. poukazovala na značné rozdíly v chápání řízenosti mezi lingvisty. (viz Скобликова, Е. С.: *Согласование и управление в русском языке*, 2005)

Značný posun ve vnímání systému rozvíjejících větných členů představuje *Грамматика русского языка* (1960), jejímž redaktorem byl V. V. Vinogradov. Ten v úvodní části druhého dílu píše: „Сохранив привычную схему членов предложения, наш “Синтаксис” стремится к детальному расчленению и грамматической характеристике тех форм синтаксических отношений и синтаксической связи, которые подводятся под категории определения, дополнения и обстоятельства, а также к описанию их переходных или “синкретических” случаев, и тем самым подготавливает базу для углубленного, всестороннего решения вопросов о членах предложения в современном русском языке.“ (Виноградов, In: Г-60: 97) V. V. Vinogradov tak poprvé vyslovuje myšlenky, které vedly k novému přístupu k popisu systému rozvíjejících větných členů, založenému na dělení větných členů na typické a synkretické.

V. V. Vinogradov viděl jako jednu z příčin existence synkretických rozvíjejících větných členů širokou škálu možností uplatnění podstatných jmen ve větě. „Что же касается второстепенных членов предложения, выраженных косвенными падежами существительных и местоименных существительных без предлога и с предлогами, то они могут выступать в роли и определений, и дополнений, и обстоятельств.“ (Виноградов, In: Г-60: 521) Na základě našeho pozorování můžeme konstatovat, že

synkretické větné členy bývají často ty, které jsou vyjádřeny určitým slovním druhem v jedné sekundární syntaktické funkci. Pro podstatná jména to jsou např. funkce přívlastku (*разговоры о политике*), příslovečného určení (*пошли за грибами*) nebo doplňku (*Я приехал туда еще мальчиком.*).

2.2.2 Rozvoj lingvistické teorie synkretizmu u ruských lingvistů

Od 60. let 20. století se v pracích ruské lingvistky V. V. Babajcevové začala formovat nová teorie lingvistického synkretizmu. V. V. Babajcevová zkoumala přechodné jevy v různých jazykových rovinách, zejména pak v rovině morfologické a syntaktické. Je autorkou řady monografií, v nichž se zabývá danou problematikou, vytvořila nový terminologický aparát, formulovala základní teze pro budování této nové lingvistické teorie. Z jejích nejvýznamnějších prací jmenujme alespoň *Переходные конструкции в синтаксисе* (1967), *Система членов предложения в современном русском языке* (1988, 2011), *Явления переходности в грамматике русского языка* (2000) a nejnovější publikaci, v níž shrnuje výsledky svého celoživotního díla, *Синтаксис русского языка* (2015).

Podstatu synkretických větných členů a jejich místo v celém systému větných členů jsme nastínili již dříve. V. V. Babajcevová zkoumá větné členy jako mnohoaspektové jednotky a definuje následující příčiny vzniku synkretických jevů v systému větných členů: (Бабайцева 2000: 442)

1. Nesoulad mezi formální a obsahovou složkou větného členu. Za formální stránku se považuje, jakým slovním druhem je daný větný člen vyjádřen, obsahová složka je pak syntaktická funkce daného větného členu ve větě. Nesoulad nastává např. tehdy, kdy se význam okolnostní vyjadřuje předložkovým pádem podstatného jména (*Я пойдю за сахаром.*). V. V. Babajcevová tak vlastně všechny morfologizované větné členy považuje za typické, nemorfologizované pak za synkretické.

2. Charakter obecného slovnědruhového, lexikálně-gramatického a lexikálního významu slovních tvarů. Existují slova, která mohou být jako hlavní členy syntagmatu rozvity převážně synkretickými větnými členy. Takovými slovy jsou např. podstatná jména slovesná, jejichž rozvíjející větný člen v sobě často mísí význam atributivní s významem objektovým či okolnostním (*Я не люблю все эти разговоры о политике. Поездка в Москву с детьми еще больше расстроила меня.*). Další skupinou slovních tvarů, které vystupují často jako synkretické větné členy, jsou infinitivy. Infinitiv jako slovesný tvar má primární syntaktickou funkci přísudku, často však vystupuje ve větě v jiných funkcích např. předmětu (*Мы*

попросили Машу спеть нашу любимую песню.), příslovečného určení (*Он вышел покурить.*), neshodného přívlastku (*Мое желание пожениться исполнилось.*), či podmětu (*Помогать им каждый день стало для меня необходимостью.*)

3. Syntaktické vztahy. Významová složka syntaktických vztahů se nemusí skládat jen z jednoho komponentu (např. vztahy atributivní, objektové, okolnostní aj.), ale může v sobě těchto složek obsahovat více. Existují tak např. vztahy atributivně-objektové (*лестница с перилами, книга о молодёжи*), objektově-subjektové (*У нас с глазами очень плохо.*), atributivně-okolnostní (*мост над рекой*) aj.

4. Elipsa závislých větných členů. Při vynechání větného členu ve struktuře věty může přejímat rozvíjející větný člen, závislý na elidovaném členu, také jeho funkce, a tím se stává synkretický. Např., *Сила наша заключается* (в чем?) *в единстве.* / *Сила наша* – (какова? в чем?) *в единстве.* V první větě je větný člen *в единстве* typickým předmětem, ve druhé větě se pak z předmětu stává jmenná část přísudku s nevyjádřenou sponou, zahrnuje tak v sobě vlastnosti přísudku a předmětu. Také vznik atributivně-okolnostních a atributivně-objektových vztahů ve větě (viz výše) bývá vysvětlován jako důsledek výrazové úspornosti vyjadřování. Podstatná jména ve své podstatě nemají předpoklady pro to, aby byla doplněna o nějakou okolnost či objekt. Vznik takových konstrukcí bývá výsledkem elipsy slovesných tvarů, srov.: *лестница, которая сделана (сделанная) с перилами* -> *лестница с перилами*; *ветер, который дует (дующий) с юга* -> *ветер с юга*; *дверь, которая ведет (ведущая) в ванную* -> *дверь в ванную*. Takové větné členy v sobě mísí význam atributivní s významem okolnostním či objektovým. V takto vzniklých konstrukcích však z gramatického hlediska není nic vynecháno, proto se někdy podle Z. Vychodilové při popisu těchto konstrukcí užívá označení komprese sdělení či komprese významu i výrazu. (Vychodilová 2011: 90)

Na práci V. V. Babajcevové navazuje celá řada jejích kolegů lingvistů a také jejích žáků, kteří pod jejím vedením obhájili své kandidátské a doktorské práce. Za všechny její žáky zmiňme alespoň I. V. Vysockou, jež se zabývala problematikou slovnědruhového synkretizmu (*Синкретизм в системе частей речи современного русского языка, 2006*), I. N. Politovovou a její monografii o synkretických subordinálních slovních spojeních (*Переходность в системе подчинительных словосочетаний в современном русском языке, 2008*) a M. A. Tichomirovovou, která ve své kandidátské práci detailně klasifikovala neshodné přívlastky s ohledem na jevy typické a synkretické (*Несогласованные определения в современном русском языке, 2010*).

Také lingvistka L. D. Česnokovová vychází ve svém výzkumu synkretických větných členů z prací V. V. Babajcevové. Synkretizmus v systému větných členů definuje jako syntézu vlastností několika větných členů v jediném slovním tvaru (větném členu). Tato syntéza se může projevovat v rovině obsahové (ve významu větných členů), v rovině formální (způsob vyjádření větných členů, způsob vyjádření závislosti větného členu) nebo v obou rovinách zároveň.

L. D. Česnokovová rozlišuje tři typy synkretických větných členů:

1. Větné členy s dvěma různými syntaktickými významy, se dvěma syntaktickými vazbami a dvěma nadřazenými členy (např., *Я очень голоден и жую котлеты холодными.*). L. D. Česnokovová zavedla pro takové větné členy označení *дуплексив* (z lat. *duplex* = *dvojitý*), čeští lingvisté užívají pro tyto větné členy název *doplňěk*. Termín *дуплексив* převzali čeští rusisté pro označení doplňku, pro nějž se dříve užívaly různé názvy: A. V. Isačenko jej označoval jako *второе сказуемое*, P. Adamec užíval podle jeho významu označení *состояние*, J. Svetlík jej nazýval termínem *присказуемое* (další termíny viz níže). Chápání doplňku jako větného členu není jednotné, někteří ruští lingvisté jej vůbec nevyčleňují jako samostatný větný člen a chápou jej jako jmennou část predikátu. Jiní lingvisté, mezi nimi i L. D. Česnokovová, chápou tento syntaktický fakt šíře, než je v české lingvistické tradici běžné, řadí sem také předmětový infinitiv (např., *Ему разрешили уехать.*). Takové větné členy bývají českými lingvisty označovány za (infinitivní) předmět.

2. Větné členy s dvěma syntaktickými významy (ale jen jednou syntaktickou vazbou). K takovým větným členům patří větné členy závislé na slovese, vyjadřující zároveň význam objektový a okolnostní (*Громкоговоритель висел на телеграфном столбе.*), nebo větné členy závislé na podstatných jménech slovesných, které vyjadřují zároveň význam atributivní a objektový (*У меня замирало сердце от предчувствия этих воображаемых походов.*), příp. atributivní a okolnostní.

3. Větné členy s dvěma (či více) syntaktickými významy a jednou syntaktickou vazbou, přičemž jeden z významů a ani syntaktická vazba nejsou tomuto větnému členu vlastní, neboť jej tento větný člen „převzal“ v důsledku elipsy od vypuštěného větného členu. Např.: *Город, расположенный у моря, красив. -> Город у моря красив. Смелый человек к победе стремится. -> Смелый к победе стремится.* Slovní tvary *у моря, смелый* se v důsledku eliptického vyjadřování dostávají ve větě do syntaktických pozic, které pro ně nejsou přirozené. Slovní tvar *у моря* tak rozvíjí podstatné jméno, které ze své podstaty nemá

předpoklad být rozvito příslovečným určením místa, a získává tak pro něj nový, atributivní význam. Podobně slovní tvar *смелый* se dostává do pozice podmětu, která je pro přídavná jména netypická, ve větě tak vyjadřuje subjekt a zároveň jeho vlastnost. (ЧЕХОКОВА 1996: 76-80)

2.2.3 Přístupy k nejednoznačným jevům v systému rozvíjejících větných členů u českých lingvistů

V úvodu této práce jsme již naznačili, že teorie synkretizmu v jazyce nebyla českými lingvisty dosud užívána k popisu jakéhokoliv podsystému jazyka (s výjimkou pádového synkretizmu). To však neznamená, že by v češtině žádné přechodné jevy neexistovaly nebo že by si jich čeští lingvisté (a také čeští rusisté v ruštině) nevšimli. Jejich snahy tyto jevy uchopit a zařadit je do systému jazyka většinou vedly k hledání přesné hranice mezi jednotlivými jazykovými kategoriemi nebo k jejímu umělému vytváření. V této části naší práce budeme komentovat, jak se někteří čeští bohemisté a rusisté stavěli k problematice přechodných jevů v jazyce.

J. Gebauer si ve své *Historické mluvnici jazyka českého* (v úpravě F. Trávníčka, 1929) všímá nejednoznačného statusu větných členů, rozvíjejících podstatná jména slovesná. Rozvíjející větné členy ve slovních spojeních jako *žádost peněz*, *služba modlám* má uvedeny jak v kapitole o předmětu, tak i v kapitole o přívlastku; podobně *hrad na skále*, *obilí od loňska*, *procházka lesem*, *cesta do Říma* v kapitole o příslovečném určení i přívlastku. J. Gebauer píše: „Předmět při jméně má zároveň význam přívlastku.“ (Gebauer 1929: 18) Obdobně „jméno podstatné mívá při sobě určení příslovečné, ale toto má pak zároveň význam přívlastkový.“ (Gebauer 1929: 30) V kapitole o přívlastku pak uvádí, že přívlastek mívá význam 1. někdy podmětný (*Kristus přijde -> příští Kristovo*), 2. někdy předmětný (*sloužiti modlám -> služba modlám*), 3. někdy příslovečný (*cestovati do Říma -> cesta do Říma*), 4. někdy doplňkový (*zvoliti králem -> zvolení králem⁵*). (Gebauer 1929: 37)

J. Gebauer také poukazoval na obtížně zařaditelné větné členy v oblasti příslovečného určení. Zejména se pak jedná o 1. nejednoznačnost stanovení jednotlivých příslovečných významů a 2. nejednoznačnost odlišení některých příslovečných určení od předmětu. K prvnímu bodu uvádí následující příklad: *Otec to učinil pro syna*. V této větě se může větný člen *pro syna* považovat jednak za příslovečné určení důvodu (*pro syna* = protože o to syn prosil), jednak za příslovečné určení účelu (*pro syna* = aby to synovi prospělo). (Gebauer

⁵ Dnes se rozvíjející větný člen v syntagmatu *zvolení králem* nechápe jako doplněk, ale jako nepřímý předmět.

1929: 33) V některých případech může k přesnému určení syntaktického významu větného členu pomoci širší kontext, jindy nelze význam takového větného členu určit ani na základě kontextu. Ke druhému bodu, tj. obtížně rozlišitelným větným členům, stojícím na pomezí mezi příslovečným určením a předmětem, uvádí J. Gebauer příklady *sedám na koně, hledím na koně, myslím na koně*, které v sobě v různé míře směšují rysy příslovečného určení i předmětu. Zvláště v syntagmatu *hledím na koně* nelze jednoznačně rozhodnout o převaze jednoho či druhého. Rozvíjející větný člen *na koně* může být chápán jednak jako určení místa (*hledím kam?*), jednak jako předmět (v porovnání se syntagmaty *vidím koně, prohlížím koně*, ve kterých je význam rozvíjejícího větného členu téměř totožný). (Gebauer 1929: 34)

Také V. Šmilauer se v *Novočeské skladbě* (1966) často zmiňuje o přechodném charakteru některých jazykových jevů. V opozici věta jednočlenná – věta dvojčlenná považuje za přechodný typ věty se všeobecným podmětem, např.: *S poctivostí nejdál dojdeš*. V oblasti rozvíjejících větných členů V. Šmilauer jednoznačně řadí všechny členy rozvíjející syntaktické podstatné jméno (i podstatné jméno slovesné) k přívlastkům. Oproti tomu poukazuje na plynulé přechody mezi předmětem a příslovečným určením, kdy v daném případě lze jen těžko rozhodnout, jde-li o předmět nebo o příslovečné určení. Zejména jde o ty případy, kdy je rozvíjející větný člen vyjádřen prostým instrumentálem, jehož „nejvlastnější význam je prostředkový. Teprve z něho se vyvíjí význam předmětný. Proto jsou hranice mezi předmětem a příslovečným určením velmi nejisté.“ (Šmilauer 1966: 200) Např.: *Král obšťastnil básníka svou **přízní**. Lékárník znova naplnil sklínky **likérem**. Pokryl mrtvolu **kameny***. Tyto nejasné hranice mezi předmětem a příslovečným určením zmiňuje také F. Kopečný v *Základech české skladby* (1962).

V. Šmilauer také upozorňuje na nejednoznačnosti při určování jednotlivých příslovečných významů, které zdůvodňuje tím, že se všechny příslovečné významy vyvíjejí v různém stupni z významu místního nebo časového. Proto v některých případech lze pozorovat kolísání mezi dvěma významy, případně má příslovečné určení význam dvojí. Např.: *Oslice padne **pod** tím **břemenem***. Rozvíjející větný člen *pod břemenem* je příslovečné určení, jehož význam můžeme označit i jako místní, i jako příčinný. (Šmilauer 1966: 258)

Snahou o přesné stanovení hranic mezi jednotlivými jazykovými kategoriemi se vyznačují oba díly *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy*. Ve druhém díle se autoři při popisu systému větných členů snaží přiřazovat přechodné jevy pod jednu určitou kategorii. Poměrně široce chápou různá příslovečná určení, k nimž řadí např. následující větné členy, které by bylo možné chápat jako nepřímé předměty: *Я видел их **собственными глазами**. Эту*

мысль можно выразить целым предложением. Своим советом он мне очень помог. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 304). O nejasné hranici mezi předmětem a příslovečným určením svědčí také přiřazování podobných příkladů lingvisty někdy k předmětu, někdy k příslovečnému určení. Srov.: *Povrch se pokryl rzí.* (příslovečné určení; Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 304), ale *Pokryl záhony rákosem.* (předmět; Karlík, Nekula, Rusínová 1995: 431) K příslovečným určením se ve druhém dílu *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* řadí také vyjádření původce děje v jednočlenných větách slovesného typu, příznačných zvláště pro ruštinu, např.: *Его убило молнией.*

Problematikou vyjádření subjektu v ruštině se zabýval brněnský rusista R. Mrázek, který si všimal přechodného charakteru mnohých větných členů, vyjadřujících ve větě subjekt. Ve své stati *Синтаксические отношения и члены предложения* (1961) zavádí do systému větných členů zcela nový člen – subjektové určení.⁶ Některé větné členy s významem subjektu totiž nelze považovat ani za podmět, ani za předmět, ani za příslovečné určení, ani za jiný větný člen, resp. je lze za tyto větné členy považovat jen částečně např. na základě jejich formálního vyjádření. Např.: *Мне не спится. С ним беда. Меня тошнит. У меня колет в боку. Мост сорвало водой. Памятник охраняется государством.* Autor i ve svých dalších dílech podrobně zkoumá způsoby vyjádření subjektu v ruštině a češtině a dokazuje nutnost zařazení subjektového určení do systému větných členů. Zároveň však představuje subjektové určení jako větný člen ze své podstaty synkretický, byť tohoto termínu nevyužívá. Ve svém díle *Синтаксис русского творительного* (1964) podává R. Mrázek vyčerpávající škálu významů instrumentálu v ruštině. Mimo jiné poukazuje na mísení subjektového a objektového významu v jednom větném členu, srov.: *Небо покрылось тучами.* Větný člen *тучами* lze považovat za subjekt (*тучи покрыли небо*), ale také za objekt (*покрыть небо тучами*). R. Mrázek si uvědomoval existenci přechodných jevů v systému větných členů a důležitost jejich popisu. Jako možné řešení vedoucí k odstranění nejasných případů při popisu jazykového systému navrhoval tyto přechodné jevy definovat a přiřadit jim nový termín. (Mrázek 1961: 60)

Pokud se přechodné jevy v jazyce nepopisují zvlášť jako plnohodnotná součást jazykového systému, ale projevují se snahy je přiřazovat do obvyklých kategorií, jsou lingvisté často nuceni užívat nepřesné formulace a jejich výklad se pak stává zmatený a nejasný. V knize *Складба spisovné češtiny* (1988) autorů M. Grepla a P. Karlíka tak můžeme

⁶ Tento větný člen můžeme v literatuře nalézt i pod jinými názvy, např., *subjektový determinant, sémantický subjekt, ruský субъектное дополнение, семантический субъект, косвенный субъект* aj.

nalézt v kapitole o předmětu následující tvrzení: „Jednotlivé druhy volného dativu mají různou syntaktickou platnost a někdy je vůbec nesnadné jejich členskou funkci vymezit. Tradičně se volný dativ přiřazuje k předmětu. (...) Dativ zřetelový má ve větě platnost příslovečného určení zřetele.“ (Grepl, Karlík 1988: 275-276) Podobné potíže při určování větněčlenské platnosti spatřují autoři u větných členů vyjádřených prostým instrumentálem při slovesech. Podobně jako V. Šmilauer zmiňují velmi plynulé přechody mezi nástrojovým a předmětovým instrumentálem.

Ani v nejnovějších gramatikách českých lingvistů (např., Štícha, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*, 2013) se přechodné jevy v systému větných členů nestávají předmětem zkoumání a stále přetrvávají snahy tyto jevy řadit k tradičním jazykovým kategoriím.

2.3 Chápání pojmu *větný člen* v současné jazykovědě

Samotný termín „větný člen“ je lingvisty definován různě. Lingvisté, hlásící se k strukturně-sémantickému směru v lingvistice, definují větné členy jako komponenty, z nichž se skládá věta. Srov. např. definici termínu *větný člen* českých rusistů H. Flídrové a S. Žaži: „Члены предложения – это составные части, компоненты предложения.“ (Flídrová, Žaža 2005: 38) V. V. Babajcevoová navíc dodává nutnost existence vzájemných syntaktických vazeb a vztahů, které mezi větnými členy vznikají: „Члены предложения – это структурно-семантические компоненты предложения, связанные друг с другом синтаксическими связями и отношениями.“ (Бабайцева 2011: 24) N. D. Arutjunovová zase zdůrazňuje, že větné členy musejí být vyjádřeny plnovýznamovými slovy nebo slovními spojeními: „Члены предложения – структурно-семантические компоненты предложения, выраженные полнозначными словами или словосочетаниями.“ (Арутюнова, In: *Лингвистический энциклопедический словарь* 1990: 584)

Čeští lingvisté M. Grepl a P. Karlík zkoumají větné členy z hlediska jejich funkčního aspektu a větné členy chápou jako „funkce výrazů ve větě vyplývající z jejich sémantických a syntaktických vztahů k výrazům jiným, např. funkce podmětu, předmětu, přívlastku aj.“ (Grepl, Karlík 1988: 228) Podobnou definici užívá také český rusista P. Adamec, který o větných členech píše: „Это словоформа (или сочетание словоформ), выполняющая в предложении определенную, относительно самостоятельную синтаксическую функцию и находящаяся в определенных синтаксических и семантических отношениях к другим членам данного предложения.“ (Adamec In: M. Kubík a kol. 1982: 35)

Jiný pohled na větné členy nabízí ruská lingvistka L. D. Česnokova. Větné členy chápe jako „syntaktické kategorie, jež v sobě zahrnují slova, slovní tvary a některá slovní spojení, která slouží k vyjádření obecných syntaktických vztahů.“ (Чеснокова 1996: 17, překlad V.S.)

2.4 Principy dělení větných členů

Přestože lingvisté nahlízejí na termín „větný člen“ různě, jejich přístup k popisu systému větných členů je v základních aspektech stejný. Všichni výše jmenovaní lingvisté dělí větné členy na hlavní (главные члены предложения) a rozvíjející (второстепенные члены предложения). K hlavním větným členům řadí podmět (подлежащее) a přísudek/predikát (сказуемое/предикат), příp. jednotný větný základ (единый главный член), mezi rozvíjející větné členy patří přívlastek a přístavek (определение и приложение), předmět (дополнение) a příslovecné určení (обстоятельство). Rozdíly v jednotlivých koncepcích je možné pozorovat při řešení dílčích problémů. Různé jsou např. pohledy na větné členy se dvěma syntaktickými vazbami, pro které čeští nebo slovenští lingvisté užívají termín doplněk (rusky второе сказуемое, предикативный детерминант, предикативный атрибут, присказуемое, состояние атр.). Jednotliví lingvisté se také liší v šíři chápání jednotlivých větných členů.

Na rozdíl od výše uvedeného v celé řadě knižních titulů, v nichž se popisuje gramatický systém ruštiny nebo češtiny, se však vůbec neuvádí definice termínu „větný člen“, ačkoliv samotný výklad o větných členech je v nich velmi obsáhlý a podrobný. Např.: Šmilauer 1969; Gebauer 1929; Kopečný 1962; Bauer, Mrázek, Žaža 1960; Štícha a kol. 2013 aj.

Ve všech uvedených přístupech k teorii větných členů (strukturně-sémantický, funkční i přístup z hlediska gramatických kategorií) je však patrná společná vlastnost větných členů – jejich mnohoaspektovost. V současné jazykovědě se větné členy nevydělují na základě některého dominantního znaku, ale jsou zkoumány jako jednotky komplexní, sestávající z několika pro ně typických vlastností. Důsledkem tohoto je vznik celé řady nejasných případů, které s ohledem na neexistenci dominantního znaku větných členů nelze jednoznačně vyřešit.

Větné členy se tedy definují a klasifikují na základě těchto znaků:

Znak 1: Typ podřadného syntaktického vztahu, ve který větné členy vstupují.

Rozlišují se dva typy podřadných syntaktických vztahů – predikace a determinace. Podle tohoto znaku se větné členy dělí na hlavní a rozvíjející, přičemž jen hlavní členy mohou vstupovat do vztahu predikace (vztah mezi podmětem a predikátem). Do determinačních vztahů mohou vstupovat jak členy hlavní, tak i členy rozvíjející. Zatímco hlavní větné členy zaujímají v determinačním vztahu roli nadřazeného, hlavního komponentu syntagmatu, rozvíjející větné členy mohou v tomto vztahu vystupovat jako hlavní i jako závislé komponenty. Ve větách se často vyskytují oba typy uvedených podřadných vztahů, není to však podmínkou. Holé věty, v nichž není rozvitý ani podmět ani predikát, jsou tvořeny pouze predikačním vztahem, např.: *Саша занимается. – Saša se učí.* Naopak v bezpodmětových větách není vztah predikace vyjádřen a takové věty jsou tvořeny jen vztahy determinačními *Мне грустно. – Je mi smutno.*

Někteří lingvisté navíc rozlišují vztah predikačně-determinační, ve kterém vždy vystupuje doplněk jako komponent závislý na dvou větných členech: *Я видел ее мужа живым и здоровым. – Viděl jsem jejího muže živého a zdravého.*

Znak 2: Slovnědruhá příslušnost hlavního členu syntagmatu

Tento znak slouží především k rozlišení jednotlivých rozvíjejících větných členů. V odborných publikacích především českých lingvistů lze nalézt následující pravidla pro určování rozvíjejících větných členů: větný člen, rozvíjející podstatné jméno, je přívlastek nebo přístavek, přídavné jméno je rozvíjeno předmětem nebo příslovečným určením, rovněž sloveso bývá rozvíjeno předmětem nebo příslovečným určením, větný člen, rozvíjející příslovce, je příslovečné určení, větný člen, rozvíjející zároveň podstatné jméno a sloveso, je doplněk (např.: Bauer, Mrázek, Žaža 1960).

V některých starších českých publikacích a zejména pak v dílech ruských lingvistů se více prosazuje jiný princip dělení rozvíjejících větných členů, v němž hraje důležitější roli následující znak.

Znak 3: Syntaktický význam větného členu

Podle L. D. Česnokovové lze obecně vyčlenit pět základních syntaktických významů – subjektový, predikační, atributivní, objektový a cirkumstativní (příslovečný) (Чеснокова 1996: 21), přičemž každý z těchto významů je charakteristický pro určitý větný člen v jeho typickém použití. Takže typický podmět má význam subjektový, predikát – predikační, přívlastek – atributivní, předmět – objektový a příslovečné určení – cirkumstativní.

Již na tomto místě se setkáváme s prvními nesrovnalostmi v chápání větných členů, přestože jsme ještě ani neuvedli všechny znaky, podle kterých se větné členy rozpoznávají. K rozporům dochází v chápání následujících větných členů: *Существуют разные способы ловли рыбы.* – *Existují různé způsoby lovu ryb.* *Я очень люблю прогулки вечером.* – *Mám moc rád procházky večer.* V uvedených syntagmatech je hlavním komponentem podstatné jméno, tedy podle druhého znaku (slovnědruhovú příslušnost hlavního členu syntagmatu) by rozvíjející větné členy měly být přívlastkem. Zároveň však tyto větné členy, přestože se nacházejí v pozici typické pro přívlastek, vyjadřují objekt (v prvním případě) nebo okolnost (v případě druhém). Tedy podle třetího znaku by takové větné členy měly být předmětem nebo příslovečným určením. Pokud tedy chceme takové větné členy jednoznačně zařadit, pak to, co rozhodne o jejich větněčlenské platnosti, bude pouze náš výběr znaku, který prohlásíme za důležitější a upřednostníme jej před znaky jinými.

A právě naše v podstatě subjektivní určování důležitosti jednotlivých kritérií podmiňuje příslušnost jednotlivých větných členů. Čeští lingvisté zpravidla dávají přednost druhému znaku – slovnědruhovú příslušnosti hlavního členu syntagmatu (např.: Bauer, Mrázek, Žaža 1960; Šmilauer 1966, Štícha a kol. 2013 aj.), zatímco ruští lingvisté upřednostňují znak třetí – syntaktický význam větného členu (Бабайцева 2011; Кустова, Мишина, Федосеев 2005; Федосюк 2013 aj.) Stává se tak, že tytéž jevy se považují za různé větné členy v závislosti na tom, jak jednotliví autoři přistupují k jejich třídění. Českou a ruskou gramatickou tradicí však nelze dávat do protikladu zcela jednoznačně a bez výjimek. I v některých starších dílech českých lingvistů se píše o předmětu a příslovečném určením, které rozvíjejí podstatné jméno. Např.: „*žádost peněz, cesta do Říma, služba modlám*“ (Gebauer 1929: 18), viz výše.

Znak 4: Formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu

Syntaktické vztahy vždy bývají nějak formálně vyjádřeny. Mezi lingvisty je obecně přijato rozlišovat tři druhy formálního vyjádření podřízenosti mezi větnými členy (ruští lingvisté často toto formální vyjádření syntaktických vztahů nazývají termínem *синтаксические связи*): shoda, řízenost a přimykání. Různí lingvisté však těmto termínům přisuzují různý rozsah. Zvláště velké rozdíly lze pozorovat v chápání řízenosti a v ustanovení hranice mezi řízeností a přimykáním. Z tohoto důvodu pak někteří lingvisté používají jemnější dělení a rozlišují ještě silnou a slabou řízenost, pádové přimykání, jmenné přimykání aj. Podrobněji o tom viz Скобликова, Е.С.: *Согласование и управление в русском языке.* (2005)

Pomocí tohoto znaku se v systému větných členů odlišují tyto větné členy: 1. shodný přívlastek od neshodného přívlastku, 2. neshodný přívlastek od (shodného) přístavku, 3. předmět (řízený) od příslovečného určení (přimykajícího). U poslední uvedené dvojice je formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu jen pomocným znakem, neboť předmět a příslovečné určení od sebe liší především svým syntaktickým významem (znak 3).

Formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu jako jedno z kritérií odlišujících od sebe předmět a příslovečné určení sice v mnohých případech koresponduje se syntaktickým významem těchto větných členů (srov. *Мальчик читает книгу. – Chlapec čte knihu. Когда ты вернулся домой? – Kdy ses vrátil domů?*), zároveň však existují četné případy, kdy je rozvíjející větný člen s okolnostním významem rozvíjeným slovem řízen (např.: *Река Лама вытекает из озера Лама и впадает в озеро Мелкое. Перед школьника предстoupil Ваһаř a положил перед něj žерд' s прапорем.*). Pokud by se v takových případech přihlíželo jen k významu těchto větných členů, byly by jednoznačně zařazeny k příslovečným určením. V kombinaci s formálním kritériem však tyto větné členy považujeme za synkretické, neboť podle znaku 3 (syntaktický význam) jsou to příslovečná určení, podle znaku 4 (formální prostředek vyjádření syntaktického významu) se jedná o předměty.

Jak už bylo uvedeno výše, hranice mezi řízeností a přimykáním nejsou zcela zřetelné. Lingvisté rozdílně nahlízejí na takové případy jako *ехать в лес / из леса, жить в городе / у моря* apod. Někteří takové případy řadí k silné řízenosti, jiní je považují za případy slabé řízenosti. Existuje i názor, že je možné tyto případy řadit k přimykání. (Скобликова 2005: 18) Přechodné jevy mezi řízeností a přimykáním podrobně popsala I. N. Politovová v monografii *Переходность в системе подчинительных словосочетаний в современном русском языке*, v níž popisuje systém formálních prostředků vyjádření syntaktických vztahů jako systém v nejasnými a těžce definovatelnými hranicemi. (Политова 2008)

Znak 5: Slovnědruhá příslušnost větného členu

Přestože ve většině publikací zkoumajících větné členy je podrobně popsáno, kterým slovním druhem jsou jednotlivé členy vyjádřeny včetně určení primárních a sekundárních syntaktických funkcí jednotlivých slovních druhů, pomocí tohoto znaku se odlišuje nejčastěji shodný přívlastek (vyjádřen adjektivem) od přístavku (vyjádřeného substantivem).

V této části jsme představili základní principy formování systému větných členů u českých a ruských lingvistů. Větné členy jsou v české i ruské lingvistické tradici představovány jsou mnohoaspektové jednotky, pro které jsou charakteristické určité

vlastnosti. Na základě podrobné analýzy odborné literatury jsme vybrali pět znaků, podle kterých se větné členy rozlišují. Ovšem mezi těmito znaky neexistuje přímá souvztažnost, tj. v jazyce existují jevy, které podle některých znaků odpovídají určitému větnému členu, podle jiných znaků zase jinému větnému členu. Snaha definovat větné členy na základě více znaků (formálních a významových) lze pozorovat už v knize F. I. Buslajeva *Опыт исторической грамматики русского языка*. (viz Kapitola 1) Mnozí lingvisté upozorňují na nesoulad mezi formální a obsahovou stránkou větných členů. Např. V. A. Bělošapková píše: „Традиционное учение о членах предложения строилось на основе идеи о симметричности формальной и смысловой организации предложения. В соответствии с этим члены предложения выделялись по комплексу формальных и смысловых признаков. Так, подлежащее характеризовалось как член предложения, имеющий форму именительного падежа существительного, с которым согласуется сказуемое (формальный признак), и как член предложения обозначающий носитель признака, выраженного сказуемым (смысловой признак). Между тем эти признаки далеко не всегда симметричны.“ (Белошапкина 1989: 696)

Pokud bychom kladli důraz na jednoznačnost systému větných členů, jejich jasnou diferencovanost a ostré hranice mezi nimi, bylo by nutné upustit od vnímání větných členů jako mnohoaspektových jednotek a stanovit jeden znak, podle kterého se budou větné členy rozlišovat. Ruský lingvista M. Ju. Fedosjuk navrhuje pro rozlišení větných členů jednotné kritérium – druh syntaktického vztahu. Přičemž i on přiznává, že některé případy lze interpretovat různě, např. *анализ (чего?) событий, анализ (какой?) событий*. (Федосюк 2013: 43). Zastáncem rozlišování větných členů na základě jednoho jednotného kritéria byl také A. M. Peškovský, který navrhoval rozlišovat rozvíjející větné členy jen na základě formálních prostředků vyjádření syntaktických vztahů. Definoval tak větné členy *shodující se (согласуемые), řízené (управляемые) a přitýkající (притыкающие)*, Termíny *пřívlastek, předmět a příslovečné určení* považoval za nadbytečné. (Пешковский 1956)

2.5 Shrnutí

V této části práce jsme nastínili teoretickou podstatu větných členů a pokusili jsme se nalézt příčiny vzniku větných členů synkretických. Ty spatřujeme zejména ve snaze popisovat větné členy najednou z různých hledisek, tj. popisovat je jako jednotky mnohoaspektové. V jazyce obecně neexistuje vzájemně jednoznačný vztah mezi obsahem a formou (srov. s teorií asymetrického dualizmu S. Karcevského) a to platí i v rovině větných členů: Hledání vzájemných vztahů mezi syntaktickými vztahy, formálními způsoby jejich vyjadřování a

slovnědruhovými vyjádřeními členů hlavních a rozvíjejících nemůže vést k jednoznačným výsledkům.

Studiem odborné literatury se zaměřením na problematiku větných členů a projevům synkretizmu v systému větných členů jsme dospěli k následujícím závěrům.

Už od dob F. I. Buslajeva pozorujeme v lingvistické historii snahu popsat rozvíjející větné členy z různých hledisek. Výsledky Buslajevovy práce měly značný vliv na celou řadu jeho následovníků a jejich stopy jsou viditelné i v současných syntaktických publikacích. Studium rozvíjejících větných členů jako jednotek mnohopříznakových však mělo i své odpůrce, v některých významných gramatikách 20. století nejsou rozvíjející větné členy vůbec zahrnuty (např., ПГ-80 nebo ПГ-90), zkoumají se pouze členy hlavní.

V ruské lingvistice se od druhé poloviny 20. století stávají středem pozornosti některých lingvistů právě synkretické větné členy. Do té doby se při popisu rozvíjejících větných členů lingvisté omezovali spíše na typické případy, případně existenci synkretických větných členů zmiňovali jen na okraj. První lingvistkou, která rozpracovala teorii synkretizmu v jazykovědné oblasti, byla V. V. Babajcevodá, na jejíž práce navazuje celá řada dalších lingvistů. (Již dříve někteří lingvisté označovali určité jazykové jevy za *synkretické* či za *projevy synkretizmu v jazyce*, avšak až V. V. Babajcevodá vypracovala ucelenou teorii, vytvořila pro ni terminologický aparát a metodiku výzkumu.)

V české lingvistické tradici dosud převládá snaha zařadit všechny jazykové jevy k tradičním kategoriím (v našem případě k větným členům). Mnozí čeští lingvisté si však jsou vědomi nejasných hranic mezi řadou větných členů a zmiňují existenci plynulých přechodů mezi některými kategoriemi, což činí potíže při určování některých větněčlenských platností. V tomto ohledu se nám jeví užití teorie synkretizmu v jazyce jako vhodné – umožňuje stanovit větné členy typické, jež lze charakterizovat určitou škálou typických vlastností, a vedle nich členy synkretické, které v sobě kombinují vlastnosti typické pro více větných členů.

Nastínili jsme současný stav ve zkoumání problematiky teoretického vymezení větných členů. V dostupné literatuře je možné najít tři pohledy na větné členy: 1. větné členy jako strukturně sémantické komponenty věty, 2. větné členy jako funkce výrazů ve větě, 3. větné členy jako syntaktické kategorie.

Další klasifikace větných členů pak nejčastěji probíhá na základě 5 znaků: 1. Typ podřadného syntaktického vztahu, ve který větné členy vstupují; 2. Slovnědruhová příslušnost hlavního členu syntagmatu, 3. Syntaktický význam větného členu, 4. Formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu, 5. Slovnědruhová příslušnost větného členu.

Protože klasifikace větných členů je prováděna na základě kritérií formálních i obsahových, velice často dochází k problémům klasifikace větných členů v konkrétních případech. Např.: *Вычислительный центр ведет обработку информации*. Větný člen *информации* lze na základě formálního kritéria považovat za neshodný přívlástek (rozvíjí ve větě podstatné jméno), podle obsahového kritéria jej lze považovat za předmět (v důsledku jeho objektového významu). (Adamec In: M. Kubík a kol. 1982: 36)

3. Větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole

V předcházející části jsme ukázali, jak nahlízejí na větné členy jednotliví lingvisté a jaké jsou principy jejich klasifikace v současné jazykovědě. Protože v jazyce existuje celá řada nejasných a sporných případů, považujeme za nutné nahlížet na větné členy jinak. Využijeme proto teorii funkčně sémantických kategorií, která nám umožní zkoumat zvlášť ty větné členy, jejichž vymezení je na základě výše uvedených znaků problematické.

3.1 Gramatické kategorie a funkčně sémantické kategorie

V následujících částech textu vycházíme z teorie gramatických kategorií ruského lingvisty A. V. Bondarka, který se ve svých monografiích (1971, 1976, 1984, 2005) zabývá gramatickými a funkčně sémantickými kategoriemi. Třebaže oblast jeho zájmu více směřuje k morfologii jazyka, morfologickým kategoriím, zejména aspektuálnosti a temporálnosti a kategoriím vidu a času, jeví se nám teorie gramatických a funkčně sémantických kategorií, kterou ve svých dílech představil, jako vhodná pro aplikaci na teorii větných členů.

V pojetí A. V. Bondarka lze termín gramatická kategorie chápat jako třídu stejnorodých gramatických objektů, které je možné charakterizovat určitým gramatickým významem a gramatickou formou. Protože gramatika jazyka je tvořena jevy jak morfologickými, tak i syntaktickými, bylo by účelné definovat zvlášť morfologické a syntaktické kategorie.

Morfologická kategorie je tvořena systémem slovních tvarů, které vyjadřují společný obecný morfologický význam a na základě srovnání tohoto významu tvoří opozici. Definují se např. morfologické kategorie rodu, čísla a pádu substantiv a adjektiv, vidu, rodu, způsobu, času, osoby a čísla sloves a další. Morfologické kategorie a jejich členy jsou ve většině případů určovány výhradně morfologickými prostředky (např. systémem koncovek, prefixy a sufixy, pomocnými slovy aj.). Pouze výjimečně se uplatňují prostředky jiných jazykových rovin, zvláště prostředky syntaktické. Např. pro určení rodu obourodých podstatných jmen v ruštině je nezbytné jejich užití se shodným přívlastkem (*круглый сирота* – *круглая сирота*) nebo s predikátem v minulém čase (*бедняга кричал* – *бедняга кричала*).

Analogicky bychom mohli definovat syntaktickou kategorii jako systém syntaktických konstrukcí se společným obecným syntaktickým významem, které podle tohoto významu tvoří opozici. Věty *Алеша придет. Алеша придет?* se liší svou modalitou, vyjadřují jiný

záměr mluvčího – první věta je větou oznamovací, druhá je tázací. Prostředkem vyjádření modality v tomto případě je však pouze intonace (v psaném projevu grafika), tedy prostředek zvukové roviny jazyka. Kategorie, které se zkoumají na jednotkách syntaxe – slovním spojení nebo větě, tak nemůžeme pokládat za ryze syntaktické, neboť vedle syntaktických prostředků se na jejich utváření podílejí i prostředky jiných jazykových rovin. Proto byl zaveden termín funkčně sémantická kategorie (dále FSK), který lépe odráží podstatu těchto kategorií. (Бондарко 2005)

Podle našeho mínění lze rovněž větné členy chápat jako funkčně sémantické kategorie. Pro toto tvrzení uvádíme následující důvody:

- Větné členy jsou sice z formálního hlediska slovní tvary, jsou však vázány syntaktickými vztahy a vazbami a je možné je zkoumat pouze v rámci syntaktických jednotek – slovních spojení a vět.
- Větné členy jsou vázány společným syntaktickým významem.
- Větné členy tvoří opozice. Všechny větné členy jsou strukturně-sémantickými komponenty věty. První opozice se utváří na základě toho, zda větné členy tvoří větné jádro, tedy zda se podílí na vzniku predikačního jádra (hlavní větné členy) či nikoliv (rozvíjející větné členy). Další opozice je pak určena syntaktickým významem větných členů, mezi hlavními větnými členy jsou v opozici podmět a přísudek, mezi vedlejšími tvoří opozici tradičně předmět – přívlastek (a přístavek) – příslovečné určení.
- Jednotlivé větné členy, byť jsou zkoumány výhradně v rámci syntaktických jednotek, jsou utvářeny prostředky různých jazykových rovin. Vedle syntaktických prostředků (syntaktický význam, syntaktický vztah, příp. slovosled) se na utváření jednotlivých kategorií podílejí prostředky zejména morfologické (slovnědruhová příslušnost), ale také lexikální či fonetické.

3.2 Funkčně sémantické pole a jeho vlastnosti

Teorie synkretismu a synchronní přechodnosti se do značné míry prolíná s teorií funkčně sémantických polí (Адмони 1964, 1970; Бондарко 1971, 1987, 2001, 2005; Золотова 1973 aj.). Funkčně sémantické pole (dále FSP) se definuje jako «система разноуровневых средств данного языка (морфологических, синтаксических, словообразовательных, лексических, а также комбинированных – лексико-синтаксических и т.п.), объединенных на основе общности и взаимодействия их семантических функций» (Бондарко 1984: 21–22).

FSP obsahuje jádro (centrum) a periferii. V jádru jsou zkoncentrovány určité gramatické kategorie s úplným souborem diferenčních příznaků; na periferii jsou pak zastoupeny členy s menším funkčním zatížením. Dle A. V. Bondarka (Бондарко 1976: 218) je pro FSP typický plynulý přechod od jádra k periferii, proto může mít pole přechodnou zónu, v níž koexistují příznaky příslušné jak k jádru, tak k periferii.

Teorie synkretismu a synchronní přechodnosti, na jedné straně, a teorie funkčně sémantických polí, na druhé straně, se v rámci analýzy jednotlivých zón vzájemně doplňují, mají řadu společných rysů a pracují s pojmy jádro (centrum) a periferie. Podle S. I. Družininové se ve FSP slučují jazykové prostředky různých rovin, zatímco v synkretických tvarech se mísí či váží prostředky roviny jediné (Дружинина 2009: 40). Podle našeho mínění však mohou být projevy synkretizmu v určité jazykové rovině vyvolány i jazykovými jevy z jiných jazykových rovin (o tom viz níže).

Za funkčně sémantické pole v gramatice budeme považovat seskupení jazykových jevů, které podle A. V. Bondarka splňují následující charakteristiky:

1. Všechny jazykové jevy, které patří do jednoho FSP, mají společnou invariantní sémantickou funkci;
2. FSP jsou vytvářena na základě vzájemného vztahu jednotek různých jazykových rovin – fonetických, lexikálních, morfologických i syntaktických;
3. Pro FSP je charakteristická struktura, ve které hraje důležitou roli členění pole na centrum (jádro) a periferii. V této struktuře existují postupné přechody mezi jednotlivými částmi pole. Jednotlivé části periferie se mohou překrývat s částmi jiných funkčně sémantických polí. (Bondarko 2005: 171)

3.3 Větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole

Chápání větných členů jako mnohoaspektových jednotek má za následek vznik přechodných, synkretických jevů. Větné členy je tedy možné chápat jako pole, která mají své jádro a periferii. Tento přístup ke studiu větných členů lze nalézt v pracích V. V. Babajcevové, V. I. Furašova, L. D. Česnokovové a dalších.

V této části se pokusíme provázat teorii gramatického synkretizmu s teorií FSP a představit větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického

pole. K tomu je zapotřebí ukázat, že jsou splněny tři základní charakteristiky FSP uvedené v předcházející části.

1. Všechny jazykové jevy, které patří do jednoho FSP, mají společnou invariantní sémantickou funkci.

V této práci stanovíme pět FSK se strukturou FSP: FSK podmětu, predikátu, přívlastku, předmětu a příslovečného určení. Pro jednotlivá pole je charakteristický vždy jeden ze základních syntaktických významů: subjektový, predikační, atributivní, objektový a cirkumstativní (v tomto pořadí).

FSK má bilaterální podstatu – má svůj výrazový a obsahový plán. K výrazovému plánu se vztahuje formální vyjádření všemi jazykovými prostředky, které jsou prvky dané kategorie. Plán obsahový je pak tvořen všemi významy těchto prostředků. Protože předmětem našeho zkoumání jsou větné členy – gramatické jednotky, budou nás v obsahovém plánu zajímat pouze významy gramatické, nikoliv lexikální.

Např. výrazový plán kategorie podmětu je tvořen zejména tvary nominativu singuláru syntaktických podstatných jmen (*Пана работает учителем. Děti odjely na tábor.*), dále také tvary záporového genitivu (*Писем не приходило. Нení peněz.*), partitivního genitivu (*Воды убывает. Збыло масла.*) či genitivu v konstrukcích s kvantitativním predikátem (*Учеников пришло пять. Мěsíců в roce je дванáct.*). Základní invariantní sémantickou funkcí podmětu je funkce subjektu. Je zapotřebí však rozlišovat subjekt gramatický od subjektu sémantického (logického). Gramatický subjekt je ten větný člen, který odpovídá pozici nominativu jména či ostatním výše uvedeným případům. Gramatický subjekt a sémantický subjekt mohou být ve větě vyjádřeny stejným větným členem (*Солнце освещает Землю.*) nebo různými větnými členy (*Земля освещается солнцем. Земля – gramatický subjekt, солнцем – sémantický subjekt*). (viz Mrázek 1978) V ruštině i češtině jsou časté případy vět bez gramatického subjektu – věty bezpodmětové (бесподлежащные предложения, ve starší terminologii věty jednočlenné, односоставные предложения), ve kterých však vystupuje sémantický subjekt. Např.: *Саме грустно. Его трясет. Водой сорвало мост. Je mi špatně. Zamrazilo mě.* Tyto větné členy nelze považovat za typické podměty, mají však s podmětem společnou funkci sémantického subjektu, nacházejí se na periférii FSK podmětu (o členění centrum – periferie viz níže). Výrazový plán FSK podmětu se tak na své periférii rozšiřuje o tvary bezpředložkového dativu, akuzativu, instrumentálu, ale také dalších předložkových pádů.

2. FSP jsou vytvářena na základě vzájemného vztahu jednotek různých jazykových rovin – fonetických, lexikálních, morfologických i syntaktických.

Větné členy jsou jazykové jednotky spadající do syntaktické jazykové roviny. Možnosti jejich užití ve větě a také jejich analýza však mohou být více či méně determinovány elementy jiných jazykových rovin.

Základním faktorem určujícím větněčlenskou platnost jednotlivých slovních tvarů ve větě jsou jejich syntaktické významy a syntaktické vztahy, které se mezi jednotlivými členy ve větě ustanovují. Dalším faktorem ovlivňující příslušnost k určitému větnému členu může mít v některých případech v ruštině i slovosled: *Мать любит дочь. – Дочь любит мать. Автомобиль тянет трактор. – Трактор тянет автомобиль.* Na první pozici ve větě stojí vždy podmět, za predikátem pak přímý předmět.

Z dalších jazykových rovin se nejvýrazněji projevuje vztah syntaxe s morfologií. Větné členy jako syntaktické jednotky jsou úzce spjaty se slovními druhy, kterými bývají vyjádřeny. Větný člen je slovní tvar, ve kterém jsou vyjádřeny dva typy gramatických významů: morfologický (obecný slovnědruhový význam) a syntaktický (obecný význam větného členu). Při srovnání těchto dvou typů gramatických významů se ukazuje, že se shodují: podstatné jméno, podmět i předmět vyjadřují předmět v širokém smyslu, přídavné jméno i přívlastek vyjadřují statický příznak předmětu, sloveso i predikát vyjadřují dynamický příznak předmětu, příslovce i příslovečné určení vyjadřují příznak děje nebo příznak příznaku. Pro jednotlivé slovní druhy, které mohou ve větě vystupovat jako větné členy, se pak definují jejich primární a sekundární syntaktické funkce. (Чеснокова 1996; Грепл, Карлік 1988; Кубík a kol. 1982) Primární syntaktická funkce je podmíněna shodou slovnědruhového a syntaktického významu, tedy primární syntaktickou funkcí podstatného jména jsou podmět a předmět, přídavného jména – přívlastek, slovesa – predikát a příslovce – příslovečné určení. Pokud se slovnědruhový a syntaktický význam slovního tvaru neshodují, vystupuje tento tvar v sekundární syntaktické funkci. Např. sekundárními syntaktickými funkcemi podstatného jména jsou: neshodný přívlastek (*кабинет директора*), příslovečné určení (*сидеть в напряжении*), predikát (*Мой папа – химик.*) aj., přídavná jména vystupují v sekundární syntaktické funkci predikátu (*Наташа красивая.*), příslovce v sekundární funkci neshodného přívlastku (*Мне нравится Москва вечером.*)⁷.

⁷ Podrobný seznam sekundárních syntaktických funkcí viz Чеснокова, Л.Д.: Проблема членов предложения в теоретическом и методическом аспектах. Таганрог, 1996.

Kromě výše uvedeného spojení mezi slovními druhy a větnými členy lze pozorovat i další vztahy, kdy je užití větných členů determinováno morfologickými prostředky. Slovní tvary mající určitý morfologický význam s sebou nesou také svá omezení v syntaxi. Tak např. slovesa v pasivu (jednotka morfologická) při sobě nikdy nemohou mít přímý předmět (jednotka syntaktická), stejně jako všechna slovesa zvrtná. Slovesa dokonavého vidu nemohou být rozvita příslovečným určením vyjadřujícím délku trvání: *Я болел долго / несколько дней.* - **Я заболел долго / несколько дней.* Podstatná jména nemohou být rozvita příslovečným určením míry: **очень учитель.* Takových podobných omezení bychom našli celou řadu.

Struktura jednotlivých FSP je také ovlivněna aktivními procesy, probíhajícími v morfologické rovině jazyka. Pro ilustraci uvedeme některé příklady konverze slovních druhů. V ruštině instrumentál singuláru nezřídka přechází v příslovce (*утром, вечером, пешком, ...*), přičemž v některých případech si tato slova, přestože jsou užívána jako příslovce, zachovávají své gramatické kategorie rodu, čísla a pádu. Srov.: *Мы вернулись рано утром.* – *Мы вернулись ранним утром.* Ze syntaktického hlediska vystupuje slovo *утром* v obou větách jako příslovečné určení času. V prvním případě se slovo *утром* chová jako vlastní příslovce, což podtrhává to, že je rozvito příslovečným určením *рано*. Ve druhém případě je slovo *утром* rozvito shodným přívlastkem *ранним*. Příslovce však ze své podstaty nemůže být rozvito shodným přívlastkem, neboť nevyjadřuje gramatické kategorie rodu, čísla a pádu, ve kterých by se mohlo shodovat. Proces konverze tedy nebyl zcela završen a slovo *утром* tak zůstává v půli cesty mezi podstatnými jmény a příslovci. Tím se rozšiřuje FSK přívlastku o případy, kdy shodné přívlastky rozvíjejí slovo, které se ve větě chová jako příslovce. Podobné případy nalezneme i v češtině: *Procházeli jsme se krokem.* – *Vyrazil rozvážným krokem. Pokoušel se zmizet rychlým krokem.* Slovo *кrokem* jako příslovce se významově liší od instrumentálu singuláru slova *крок*, zachovává si však morfologické vlastnosti podstatného jména. (Knappová 1973)

Dalším častým přechodem mezi slovními druhy, který se projevuje v syntaktické rovině ve FSP jednotlivých větných členů, je substantivace adjektiv. Např.: *Вызовите больного. На semaforu наскоčila зеленá.* Ve výrazovém plánu se FSP předmětu / podmětu rozšiřují o tvary zpodstatnělých adjektiv, která jsou pro ně netypická. V obsahovém plánu se pak rozšiřují o vyjádření příznaku. Předmět a podmět jako větné členy tak vyjadřují předmět v širokém smyslu a zároveň jeho vlastnost (*больной человек, зеленá barva*). (Редькина 2003)

Svůj vliv na větněčlenský rozbor věty a také na možnosti užití některých větných členů má také lexikologie. Obtížné z hlediska syntaktického rozboru jsou často konstrukce s předložkovými pády, které kolísají mezi předmětem a příslovečným určením, tedy vyjadřující syntaktický vztah objektový nebo příslovečný. Např.: *Я видел их собственными глазами. Пóврч се покрьл рзї.* V některých případech lze určit syntaktický vztah podle toho, zda patří závislé slovo ke konkrétním nebo k abstraktním jménům (tedy na základě lexikálního významu slova). Srov.: *Сделай это для меня. – Удѣлей то про тѣ. Она это сделала для славы. – Удѣлала то про славу.* Zatímco v prvním případě představuje tvar zájmena *я – ја* konkrétní osobu a větný člen *для меня – про тѣ* je spíše předmětem, ve druhém případě vystupuje podstatné jméno vyjadřující abstraktní jev a větný člen *для славы – про славу* je spíše příslovečným určením účelu.

Lexikální význam některých slov s sebou nese určitá omezení v možnostech jejich rozvíjení ve větě. Např. slovesa smyslového vnímání nemohou být v ruštině, na rozdíl od češtiny, rozvíjena infinitivem. Srov.: *Видѣл жсем хо с нї ховорїт. – Я видел его, как он с ней говорит (*Я видел его с ней говорить).* *Слышел жсем Івана зрїват. – Я слышал, как Иван поѣт. (*Я слышал Ивана петь).* Obdobně se v ruštině po slovesech pohybu zejména v rozkazovacím způsobu neuzívá infinitiv ve funkci příslovečného určení účelu, následuje-li sloveso dokonavého vidu. Srov.: *Іди открьїт двѣре. – Іди открьї двѣре. (*Іди открьїть двѣре.) Пóйду открьїт окно. – Я поїду открьїю окно. (*Пóйду открьїть окно.) Іди сї с нїт промлувїт. – Іди поговору с нїм. (*Іди поговорить с нїм.)* (Belyntseva, Janek 2011: 310)

3. Pro FSP je charakteristická struktura, ve které hraje důležitou roli členění pole na centrum (jádro) a periferii. V této struktuře existují postupné přechody mezi jednotlivými částmi pole. Jednotlivé části periferie se mohou překrývat s částmi jiných funkčně sémantických polí.

Členění FSP na centrum a periferii je základním charakteristickým prvkem jeho struktury a předpokladem pro jeho samotnou existenci. Nemá smysl uvažovat v jazyce o FSP, jestliže toto členění neexistuje.

V centru FSP se podle A. V. Bondarka nacházejí jazykové jevy s následujícími charakteristikami:

- Maximální koncentrace specifických diferenčních příznaků příslušných k danému FSP;
- Soulad mezi formálním a obsahovým plánem;

- Pravidelnost a vysoká četnost užívání těchto jevů;
- Maximální funkční zatížení těchto jevů.

Na periférii se naopak nacházejí jevy s následujícími vlastnostmi:

- Neúplnost specifických diferenčních příznaků příslušných k danému FSP, případně kumulace diferenčních příznaků příslušných ke dvěma nebo více FSP;
- Nesoulad mezi formálním a obsahovým plánem;
- Nepravidelnost nebo relativně nízká četnost užívání těchto jevů;
- Funkční specializace těchto jevů. (Бондарко 2005)

Periferní části jednotlivých FSP se mohou překrývat s periferními částmi jiných FSP, nikdy se však nemohou krýt s jádrem jiných FSP. Ani hranice mezi jádrem a periférií nemusí být zcela zřetelná, ale může obsahovat zóny postupného přechodu od jádra k periférii.

Jak jsme uvedli již výše, v naší práci budeme předpokládat existenci pěti FSP odpovídajících pěti větným členům: podmětu, predikátu, předmětu, přívlastku a příslovečnému určení. Jejich definice v odborné literatuře vždy vycházejí z jejich typických vlastností, které se odrážejí v jádrech FSP, kde se také nachází typická reprezentace těchto větných členů jednotlivými jazykovými jevy. Zároveň si však lingvisté všímají jevů nejasných, obtížně zařaditelných, přechodných – synkretických. Tyto jevy se nacházejí na periférii jednoho nebo více FSP. Z tohoto důvodu se můžeme setkat s odlišnou interpretací takových jazykových jevů. Jako příklad uveďme nejasné pojetí větných členů rozvíjejících podstatná jména slovesná, např.: *чтение книги, изучение синтаксиса, stavba silnice, odesílání zprávy*. Zejména ruští lingvisté uplatňují v této problematice přístup logický a řadí tyto větné členy k předmětu (někdy též *определительные дополнения, объектные определения*, Кустова 2005: 81), jelikož je zřetelná vazba na spojení s příslušnými slovesy (*читать книгу, изучать синтаксис, stavět silnici, odesílat зправу*). Čeští lingvisté naopak volí zpravidla přístup formální a přiklánějí se k názoru, že se jedná o neshodný přívlastek, neboť rozvíjí podstatné jméno. Pokud větné členy chápeme jako FSP, leží takovéto jazykové jevy na překrývajících se částech periférií předmětu a přívlastku, protože v sobě na jedné straně kumulují vlastnosti typické pro oba zmíněné větné členy, na straně druhé však nejsou typickými představiteli ani jednoho FSP – nemohou tedy ležet v jádru.

Některé části periférií, které se vzájemně překrývají, tvoří v jazyce natolik specifickou skupinu větných členů, že získaly svá vlastní pojmenování. K takovým patří již zmíněné

subjektové určení (sémantický subjekt, subjektový determinant) definované brněnským rusistou R. Mrázkem (1961), které v sobě mísí vlastnosti typické nejčastěji pro podmět a předmět (*Тебя здесь так не хватало.*) nebo řídčeji pro podmět a příslovečné určení (*Дома меня не отпускают.*), a nachází se tak na hranici mezi hlavními a rozvíjejícími větnými členy.

P. Adamec zavedl pro část větných členů nacházejících se na pomezí předmětu a příslovečného určení termín adjekt, pod kterým rozumí větné členy s významem místa, které sloveso předpokládá, bez kterých by věta působila neúplným dojmem a které lze nahradit slovy tam, někde, někam atd. Např. *Девушки идут в школу (туда). Универмаг находится на площади (там). Вступил до покоя (там). Postavil vázu na stůl (там).* (Adamec, 1968)

Zvláštní postavení má mezi větnými členy doplněk, který je charakterizován dvojitou syntaktickou vazbou – je to člen rozvíjející nejčastěji predikát a podmět (*Petr navštívil babičku nemocný.*) nebo predikát a předmět (*Petr navštívil babičku nemocnou.*). Mezi lingvisty nepanuje shoda v jeho chápání, v rusistické lingvistické literatuře se takový člen vyskytoval s různými názvy (predikativní přívlastek, predikativní atribut, predikativní determinant, дуплексив, сказуемое определение, второе сказуемое, присказуемое, viz Bauer, Mrázek, Žaža 1960). Doplněk po stránce významové vyjadřuje „vlastnost podmětu či předmětu, která se projevuje při ději (stavu, okolnosti) tkvícím v predikátu nebo která z něho vyplývá“. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 285). Je to tedy větný člen stojící na pomezí predikátu a přívlastku a stejně jako subjektové určení se tak nachází na hranici mezi hlavními a vedlejšími větnými členy.

Ukázali jsme tedy, že větné členy jako FSK splňují všechny charakteristiky funkčně sémantických polí, můžeme je tedy považovat za kategorie se strukturou FSP. To nám dále umožní dělit větné členy na typické (nacházející se v jádru jednotlivých kategorií) a synkretické (ležící na periferii).

3.4 Shrnutí

V důsledku nemožnosti úplného a jednoznačného rozlišení jednotlivých větných členů jsme se v této kapitole pokusili definovat větné členy jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole. Při tom jsme vycházeli z teorie gramatických kategorií A. V. Bondarka. Ukázalo se, že větné členy splňují kritéria funkčně sémantických kategorií a rovněž odpovídají požadavkům na strukturu funkčně sémantického pole – mají svůj formální a obsahový plán, jsou utvářeny prostředky různých jazykových rovin, důležitou roli v jejich

struktura má členění na jádro a periferii. Zatímco v jádře se nacházejí větné členy typické, u kterých je v souladu jejich formální a obsahová stránka, na periferii se nacházejí jazykové jevy netypické, hybridní, synkretické či přechodné. Navíc se v nich mohou mísit znaky několika různých větných členů, dochází pak k překrývání jednotlivých částí periferií.

4. Hlavní větné členy

4.1 Problematika vymezení hlavních větných členů

S dělením hlavních větných členů na podmět a přísudek se setkáváme v nejstarších ruských gramatikách M. V. Lomonosova či A. A. Barsova (Виноградов 1958). Ačkoli se pojmy podmět a přísudek (подлежащее и сказуемое) užívají v lingvistice dodnes, existuje v ruštině i češtině řada vět, u nichž nepanuje mezi lingvisty jednotný názor na určení jejich hlavních větných členů. Už N. I. Greč ve své gramatice vyčleňuje i třetí hlavní větný člen – sponu (связка, Греч 1834).

Nejasný status hlavních větných členů pokračuje i ve 20. století. Řada lingvistů definuje tři hlavní větné členy – podmět, přísudek (ve větách dvojčlenných) a větný základ (ve větách jednočlenných). (Svetlík 1970; Šmilauer 1966; Bauer, Mrázek, Žaža 1960, ...). P. Adamec navíc dodává, že z funkčního úhlu pohledu lze za hlavní větný člen považovat také nepřímý subjekt (косвенный субъект) jednočlenné věty. Zároveň však uvádí, že podle formálních kritérií by se měl řadit k členům rozvíjejícím. (Adamec, In: M. Kubík a kol. 1982: 35). M. Kubík pak navrhuje přísudek věty dvojčlenné a větný základ věty jednočlenné souhrnně označovat jako predikát (Kubík 1977). Toto zobecnění přejali i současní rusisté H. Flídrová a S. Žaža (Flídrová, Žaža 2005).

V některých jiných gramatikách pak autoři upouštějí od dělení větných členů na hlavní a rozvíjející. P. Adamec v Narysu transformační syntaxe ruštiny dělí větné členy na členy prvního rangu (predikát, subjekt, objekt, adjekt, situant, kvalifinakt a predikativní atribut) a členy dalších rangů (atribut, kvalifikant atributu). Za organizační centrum věty tedy považuje predikát. Všechny členy závislé na predikátu (i samotný predikát) jsou členy prvního rangu. Členy závislé na těchto členech jsou pak členy druhého rangu atd. (Adamec 1968)

V akademické Mluvnici češtiny 3 se zase rozlišují větné členy základové a nezákladové. Přítomnost základových větných členů je ve větě predikátem nutně vyžadována. Společně s predikátem pak vytvářejí základovou větnou strukturu. Ostatní větné členy jsou pak nezákladové, rozvíjející. (Daneš a kol., 1987).

V naší práci se budeme držet tradičního dělení větných členů na hlavní a rozvíjející. Za hlavní větné členy budeme považovat ty, které se podílejí na utváření *predikativnosti* ve větě. Ačkoli definice predikativnosti se u různých autorů mírně liší, její základní prvky jsou jasně dané. Predikativnost je nezbytnou vlastností každé věty, vyjadřuje vztah vypovídáného faktu ke skutečnosti, který se z gramatického hlediska projevuje vyjádřením času, způsobu

(modality) a příp. osoby (srov. morfologický termín predikativní gramatické kategorie). (Kubík 1977: 12–13; Zimek 1963: 33–42)

Ve větách dvojčlenných je predikativnost vyjádřena podmětem a přísudkem (predikátem), které spolu utvářejí vztah predikace. Např.: *Магазин находится на площади. Ее муж был учителем. Авто се kolem нас проhnalo neuvěřitelnou rychlostí. Karel je zpěvák.* Těžištěm vyjádření predikativnosti je v těchto případech určitý tvar slovesa včetně spony, jimž jsou vyjádřeny predikativní gramatické kategorie. Zatímco kategorie času a způsobu jsou na podmětu nezávislé, u kategorie osoby je právě podmět členem, jemuž se tvar slovesa podřizuje (stejně jako je tomu u kategorií čísla a příp. rodu), je tedy rovněž členem podílejícím se na vzniku predikativnosti ve větě. Zvláštním případem jsou věty, v nichž není zastoupen určitý tvar slovesa ani spona, ale jiný substituent. Může jím být infinitiv (*Наташа плакать. Вědět tohle, nikdy bych tam nešel.*) nebo citoslovce (*Кто-то стук в дверь. Жába žbluňk do vody.*). Určité tvary sloves, která nejsou plnovýznamová (spona a sponová nebo polosponová slovesa, modální a fázová slovesa), jsou sice nositeli predikativních kategorií, avšak jako takové nemohou být větnými členy. K tomu, aby mohly být větným členem (v tomto případě predikátem), se musí spojit se slovem plnovýznamovým. Např.: *В садах было пусто. Прага является столицей Чешской республики. Опыт может не получиться. Ребенок начинает видеть еще внутриутробно.*

Ve větách bezpodmětových je predikativnost vyjádřena jediným větným členem – predikátem. Např.: *Мне (было) грустно. Морозит. Je jí špatně. Brzy bude zvonit. Do stanu přšelo.* Spony a určité tvary sloves v uvedených případech sice vyjadřují třetí osobu, toto vyjádření je však čistě formální. Třetí osoba je bezpříznakovým členem kategorie slovesné osoby a užívá se tedy i ve větách neosobních (bezpodmětových). Na rozdíl od vět dvojčlenných není v bezpodmětových větách vyjádřen vztah predikace. Proto je potřeba zdůraznit rozdíl mezi pojmy predikativnost (nezbytná vlastnost každé věty, viz výše) a predikace (vztah mezi podmětem a přísudkem dvojčlenné věty). Větný člen, jenž vyjadřuje predikativní kategorie a je tedy nositelem predikativnosti ve větě (dvojčlenné i jednočlenné), budeme podle M. Kubíka nazývat predikát. (Kubík 1977: 12–13)

4.2 Podmět

Termínu podmět se mezi českými lingvisty užívá nejednotně. Proto se vyskytuje i s různými přívlastky, pomocí kterých se jednotlivá pojetí podmětu odlišují. Rozlišují se tak následující typy podmětů:

- a) Podmět gramatický (mluvnický, formální) – zahrnuje jevy z roviny morfologicko-syntaktické struktury věty (o něm podrobněji viz níže).
- b) Podmět logický (hloubkový, obsahový), subjekt – zahrnuje jevy z roviny sémantické struktury věty. Podrobněji byl rozpracován v studiích R. Mrázka (Mrázek 1978; Mrázek, Žaža 1983). Za logické subjekty jsou pak pokládány rovněž následující jevy: *Je mi špatně. V tu chvíli mě zamrazilo.*
- c) Podmět psychologický – zahrnuje jevy z roviny komunikační/informační a označuje to, o čem se mluví (téma, známá informace – v terminologii aktuálního členění). Např.: *Žák kreslil obraz. Obraz kreslil žák.* Takové pojetí podmětu nacházíme např. u F. Trávníčka. (Trávníček 1949)

V naší práci zkoumáme větné členy jako syntaktické jednotky, funkčně-sémantické kategorie. Pro popis jejich podstaty je třeba zkoumat jejich formální i obsahovou stránku. Za typický podmět pokládáme podmět gramatický. Objektem našeho výzkumu však budou také jevy, které někteří lingvisté označují jako podmět logický. Z odborné literatury vybíráme následující definice podmětu, v nichž se dle našeho názoru nejlépe odráží jeho základní vlastnosti:

„Podmět (subjekt) je ten člen predikační dvojice, jemuž se přísudkem přisuzuje nějaký znak.“ (Šmilauer 1966: 126)

„Podmět je predikačně určovaný člen ve větě. Je to původce nebo nositel slovesného děje nebo stavu nebo vlastnosti (okolnosti), které vyslovuje přísudek: zkrátka nositel predikačního znaku.“ (Kopečný 1962: 162)

„Podmět je základní člen věty dvojčlenné, mluvnicky na jiných členech nezávislý, který označuje původce (činitele) děje, cíl trpného děje nebo je nositelem vlastnosti, stavu a okolnosti.“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 204)

Podmět je tedy hlavní větný člen vyskytující se pouze ve větách podmětových.⁸ Podmět se podílí na utváření predikačního jádra dvojčlenných vět jako nositel predikačního znaku, je jejich nezbytnou součástí, neexistuje tedy věta dvojčlenná, která by neobsahovala podmět, třebaže nevyjádřený. Podmět je větný člen gramaticky nezávislý, bývá vyjádřen

⁸ Takové tvrzení se zdá být redundantním vzhledem k tomu, že v naší práci užíváme členění vět na podmětové a bezpodmětové (oproti staršímu členění jednočlenné – dvojčlenné věty). V některých mluvnicích se za podmět považuje rovněž hlavní člen jednočlenné nominální věty typu *Воды! Воробьевы горы. Оломouc hlavní nádraží. Доктора!* Podle R. Zimka v těchto větách není vyjádřena základní větotvorná kategorie – predikativnost, považujeme je tedy za výpovědi nevětné. (Zimek 1963)

zpravidla prvním pádem syntaktického podstatného jména (o dalších způsobech vyjádření viz níže).

Větné členy chápeme jako jazykové znaky, které se realizují v plánu jak formálním, tak i obsahovém. Proto při definici podmětu (a jakéhokoli jiného větného členu), resp. jádra kategorie podmětu, musíme zohledňovat typické vlastnosti obou těchto plánů.

V jádru funkčně sémantické kategorie podmětu se tedy budou nacházet jevy s těmito invariantními vlastnostmi:

1. Vstupují do vztahu predikace s predikátem dané věty (jsou to hlavní větné členy).
2. Jsou gramaticky nezávislé – vyjádřeny nezávislým prvním pádem syntaktického podstatného jména (formální znak).
3. Vyjadřují nositele predikačního znaku, subjekt děje vyjádřeného predikátem (sémantický znak).

*Егор достал из кармана пачку денег. (Шукшин) Из-под туч тянул ветер. (Шолохов) Ale to **křídlo** plachtilo nad naším městečkem. (Hrabal) Ale **ona** už musí každou chvíli přijít k obědu. (Škvorecký)*

4.2.1 Neexplicitně vyjádřený podmět

Podmět může být v ruštině i češtině nevyjádřený (vyjádřený neexplicitně). Materiální nevyjádření takového členu pak nemůže být chápáno tak, že tam podmět vůbec není, tedy že se jedná o větu bezpodmětovou, jelikož jeho význam osoby je ve větě zcela zřejmě obsažen. Z tohoto důvodu proto nemůžeme souhlasit s názorem, že tyto věty patří k větám jednočlenným (bezpodmětovým) a s termínem *определенно-личные односоставные предложения*, kterým bývají tyto věty v ruské syntaktické tradici označovány. (viz např. Розенталь, Голуб, Теленкова 2004: 330; Бабайцева, Николина, Чеснокова и др. 2006: 291–293) O syntaktickém statusu nevyjádřených podmětů v ruštině a češtině podrobně pojednává Z. Vychodilová v monografii *Výrazová úspornost v syntaxi současné ruštiny*. (Vychodilová 2011: 84–87, 94–99).

V oznamovacích větách je toto neexplicitní vyjádření podmětu v češtině zcela normativní a bezpříznakové, ruština dává větší přednost vyjádřenému podmětu, neobvyklý však není ani podmět v takových větách nevyjádřený.

Nejdřív jsem běžel k té přejeté, abych jí poskytl první pomoc. (Čapek) Žil a umřel jen pro ni. (Škvorecký) И тот час со страхом огляделся. (Чехов)

Григорий подошел.

- *Нагнись.*

- *Не могу.*

- *Почему?*

- *Упаду и не встану, в голову меня скобленило...* (Шолохов)

Ve větách rozkazovacích je pak normativní neexplicitní vyjádření podmětu u imperativu, a to jak v češtině, tak i v ruštině: *Молчите! Пана, поедем в горы! Неруште! Деjте се до práce!* Explicitní vyjádření podmětu je u imperativu v ruštině příznakové. Vždy se jedná o citově zabarvený příkaz. V ruštině se těchto konstrukcí používá nejen k změkčení příkazu (*Ты не бойся, Ваня. inf.*), ale i k jeho zdůraznění (*Да подождите вы. inf.*). Podrobně se užitím osobních zájmen při imperativu a jejich významy zabýval I. Kothaj ve studii „Významy imperatívnych tvarov v súčasnej spisovnej ruštině“ (Kothaj 1969). E. Ďurovič o tvarech imperativu píše: „Koncovky v imperativu vyjadřují, na rozdíl od poměru v jiných modech, ne gramatický podmět, ale adresáta výzvy, který je gramaticky a logicky vždy totožný.“ (Ďurovič 1956: 14) Časté je také explicitní vyjádření podmětu při imperativu v hovorové řeči, a to v ruštině i v češtině.

- *Ты гляди, парень, - уже жестко и зло продолжал старик, - я с тобой не так загуляю. ... - Ты помалкивай.* (Шолохов)

Ты млч! (úz.)

V obou jazycích řadíme podměty neexplicitně vyjádřené do jádra kategorie podmětu. Ačkoliv se jedná o nulové formální vyjádření, splňují tyto jevy všechny vlastnosti typické pro podmět, včetně své gramatické nezávislosti. Je zde zcela zřejmě vyjádřena i kategorie osoby a čísla (příp. i rodu), jimž se musí podříditi tvar určitého slovesa v predikátu.

4.2.2 Podmět vyjádřený substantivizovaným výrazem

Vlivem substantivace se do pozice podmětu ve větě může dostat v podstatě kterékoli slovo. Velmi často bývají v ruštině i češtině substantivizována přídavná jména a jim blízká přídavná jména slovesná. Užitím přídavného jména v pozici podmětu ve větě se v jednom slovním tvaru spojují dva významy – význam substantivní a význam adjektivní, tj. význam předmětu (v širokém slova smyslu) a zároveň jeho vlastnost.

На вокзале Николаевской железной дороги встретились два приятеля: один толстый, другой тонкий. Толстый только что пообедал на вокзале, и губы его,

подернутые маслом, лоснились, как спелые вишни. ... Тонкий же только что вышел из вагона и был навьючен чемоданами, узлами и картонками. (Чехов)

Tedy k němu přivedli posedlého, který byl slepý a němý; a uzdravil ho, takže ten němý mluvil i viděl. (Bible: Nový zákon)

V obou případech jsou užita tatáž slova, poprvé jako přídavná jména, podruhé už jako zpodstatnělá přídavná jména. Rozšíření významu u zvýrazněných slov je oproti jejich prvnímu výskytu zřejmé. Podrobně byla problematika substantivizace přídavných jmen naposledy popsána G. Lenertovou v diplomové práci „Synkretické jevy v oblasti slovních druhů (v ruštině ve srovnání s češtinou): substantivizace adjektiv.“ (Lenertová 2017)

V pozici podmětu se často setkáváme také se substantivizovanými zájmeny nebo číslovkami:

Все сидели в каком-то странном оцепенении. (Шукшин) Никто не жаловался на власть или на свое мучение. (Платонов) Семь у игроков называется кочергой, одиннадцать – палочками, семьдесятсемь Семен Семенычем, девяносто – девушкой и т. д. (Чехов)

Nezvedá mi telefon, něco se asi stalo. Ne, všichni neodejdou. Dvačtyřicet je věk, kdy už je stará na cokoli. Oba jsou znamenití bojovníci a dorostou až do čtyř kilogramů. (Štícha a kol. 2013)

Pro zájmena i číslovky platí, že v důsledku své formální různorodosti nemají žádnou primární syntaktickou funkci, nemůžeme tedy obecně stanovit ve větě pozici pro ně typickou. Ta se dá částečně určit až pro jejich jednotlivé druhy (na základě toho se pak v některých mluvnicích rozdělují zájmena podle svých syntaktických funkcí na zájmena substantivní, adjektivní, příp. numerální).

Všechny uvedené jevy stále splňují všechny tři invariantní vlastnosti podmětu. Zvlášť u substantivizovaných přídavných jmen pak navíc pozorujeme rozšíření významu (vyjádření subjektu a jeho vlastnosti zároveň). Přesto však tato slova zcela plní svou funkci podmětu, vyjadřují stejně jako substantiva kategorie rodu, čísla a pádu, ve kterých se s nimi určité sloveso v predikátu shoduje. Pokud ve svém původním tvaru kategorii rodu nevyjadřují, přijímají v pozici podmětu neutrální rod střední. Zvláštností u kategorie rodu je, že při substantivaci se z původní závislé syntaktické kategorie stává kategorie nezávislá, stálá (несловоизменяемая), srov.: *zelený – zelená – zelené; Na semaforu naskočila zelená. Zde*

slovo zelená jako zpodstatnělé přídavné jméno ztrácí ve svém paradigmatu tvary mužského a středního rodu, může tvořit tvary pouze rodu ženského.

4.2.3 Podmět vyjádřený slovním spojením s číselným výrazem

V předešlé části jsme zmínili podmět vyjádřený pouze číslovkou. Častější v obou jazycích je však vyjádření podmětu výrazem, při kterém stojí číslovka či výraz s číselným významem. Nejprve se budeme zabývat výrazy bezpředložkovými:

Два священника - отец Виссарион и благочинный отец Панкратий - дружбы с Сергеем Платоновичем не вели. (Шолохов) *До хутора осталось верст пять.* (Шолохов) *Двое механиков разогревали крошечное сердце припадочного двигателя, поливая его мазутом.* (Мандельштам)

Nemaj dost zbraní a odvahy a je tady ještě moc Němců. (Škvorecký) *Obchodník to spočítal a zjistil, že chybí pět kostek medu.* (Hrabal) *Ale zase tady bylo máň lidí, které by Čeněk mohl zalít konvičkou.* (Landsman)

Existuje několiký názor na podměty tohoto typu. Někteří autoři považují číslovku v takovýchto spojeních za kvantitativní přívlastek. (Např. Grepl, Karlík 1988) Jiní pak celé slovní spojení pokládají za jediný větný člen. (Šmilauer 1966; Daneš a kol. 1987; Flídrová, Žaža 2005) Podmět vyjádřený genitivem (v našem případě numerálním genitivem – numerativem) neodpovídá základní definici podmětu – genitiv není gramaticky nezávislý pád.

Náš názor na danou problematiku je takovýto: Vztah číslovky a jména pokládáme za vzájemně rovnocenný, jelikož nemůžeme s jednoznačností tvrdit, který člen z této dvojice má být ten hlavní. V nominativu a akuzativu se jako řídicí člen jeví číselný výraz, který při sobě žádá tvar genitivu: *В парке стояло десять деревьев. Принеси мне несколько бутылок вина. Sledovalo mě mnoho diváků. Přidejte dvě stě gramů cukru.* V ostatních pádech se naopak tvar číslovky podřizuje tvaru podstatného jména: *Принесли петицию с пятьюдесятью тремя подписями. Мое се jí líbí pohádka о трех чунících.*⁹ Pokud bychom tedy tento výraz rozdělili na dva větné členy a číslovku tak považovali za

⁹ Z historického hlediska číslovky od pěti do deseti ve staré ruštině vystupovaly jako podstatná jména rodu ženského a mohly vystupovat jak v jednotném, tak v množném čísle. Podstatná jména, která stála při těchto číselných výrazech, byla vždy ve tvaru genitivu množného čísla, bez ohledu na pád a číslo číselného výrazu, tj. jejich tvar byl číselným výrazem řízen (*пять друзей, с пятью друзьями* – dnes *s pěticí přátel*). Tyto číselné výrazy mohly být rozvíjeny také shodným přívlastkem a shodovaly se se slovesným přísudkem v rodě a čísle. Původně byla tedy právě číslovka řídicím členem dvojice, což se dnes zachovalo jen částečně.

kvantitativní přívlastek, byl by podmět v takových případech vyjádřený gramaticky závislým pádem (numerálním genitivem), přičemž by to byla závislost na jeho přívlastku. (Např. ve větě *В парке стояло десять деревьев.*) Proto se přikláníme k většinovému mínění mezi lingvisty a rovněž budeme tato slovní spojení považovat za jediný větný člen, který má pak ve větě povahu nominální (*десять деревьев – без десяти деревьев – к десяти деревьям – ...*).

V současné ruštině existují dva různé případy shody takového podmětu s predikátem, srov.: *В комнату вошло пять человек. – В комнату вошли пять человек.*¹⁰ Výběr tvaru predikátu závisí na řadě okolností. Forma jednotného čísla se obvykle užívá, pokud je podmětem předmět neživotný, v predikátu se pak jedná o pasivní stav tohoto předmětu: *В парке стояло десять деревьев.* Užití jednotného čísla predikátu u podmětu označujícího živé bytosti svědčí o společném konání vyjádřeného děje: *В экспедицию отправилось пять человек.* Tvar množného čísla predikátu se užívá obvykle při podmětu označujícím živou bytost a to v případě, že se zdůrazňuje aktivní úloha subjektu při vykonávání děje: *Дворец строили 6 тысяч крепостных.* (Vobořil 2015)

Podmětovou platnost mají také předložkové výrazy s číslovkou:

В каждой комнате сидели по два корреспондента, и лежало по десять пачек газет. (Симонов) *А каков Германн! – сказал один из гостей, указывая на молодого инженера.* (Пушкин) (...) *о чем свидетельствует взрыв в Казани, где взорвалось около миллиона снарядов и погибло 12000 пулеметов.* (Шолохов)

Нáhле se rozsvítilo na sta světél. (Daneš a kol. 1987) *Na dvou koncích jarmarku je po planetáři s parouškem.* (Šmilauer 1966)

Syntaktické vlastnosti číslovek byly podrobně popsány M. S. Knapitsch v její dizertační práci „Gramatické aspekty základních číslovek v ruštině a češtině (s přihlédnutím k němčině).“ (Knapitsch 2014)

¹⁰ V současné češtině je možné jen užití tvaru jednotného čísla v predikátu u podmětu s číslovkou 5 nebo vyšší: *Do pokoje vešlo pět lidí.* (oproti *vešli čtyři lidé*). Příčiny tohoto jevu lze kromě historického vývoje jazyka hledat také v mimojazykových, psychologizujících faktorech. Podle M. Hrdličky vnímá náš mozek jednotlivé prvky reality, která nás obklopuje, jako nespojitě jednotlivosti jen do počtu čtyři (*Před fakultou stáli čtyři studenti.* – množné číslo predikátu i počítatelného předmětu), při vyšším počtu mozek přestává rozlišovat jednotlivé prvky jako nezávislé, jsou pro něj splývající, v proto je pojímá globálně jako celek (*Před fakultou stálo pět studentů.* – predikát v jednotném čísle, počítaný předmět v genitivu množného čísla). (Hrdlička 2017, 143)

4.3 Periferie podmětu

Doposud jsme se zabývali jevy, které splňovaly všechna tři kritéria podmětu a v systému větných členů se tedy nacházejí v jádru této kategorie. V ruštině i češtině se však vyskytují jevy, o jejichž větněčlenské platnosti lze jednoznačně stěží rozhodnout, neboť jejich pozice ve větě neodpovídá jejich gramatickému významu nebo tvaru. Takové jevy považujeme za synkretické, nacházející se na periférii té či oné funkčně sémantické kategorie.

Na základě studia odborné literatury a analýzy jazykového materiálu jsme vyčlenili následující skupiny jevů, nacházející se na periférii kategorie podmětu: podmět vyjádřený infinitivem, podmět vyjádřený genitivem záporovým, podmět vyjádřený genitivem partitivním, několikanásobný podmět vyjádřený hypotakticky.

4.3.1 Podmět vyjádřený infinitivem

Ve všech námi prostudovaných gramatikách (viz seznam literatury) se uvádí také podmět vyjádřený infinitivem. V současném systému slovních druhů zaujímá infinitiv pozici základního tvaru slovesa, je to tvar, který vyjadřuje slovesný děj v jeho nejčistší formě, nezatížený dalšími gramatickými významy. Z historického hlediska je však infinitiv silně spjat se jmennými slovními druhy. Zřejmě i proto jsou jeho syntaktické pozice různorodé – infinitiv může vystupovat v pozici každého větného členu kromě doplňku.

Příklady infinitivu v pozici podmětu:

*Жизнь **прожить** – не поле перейти.* (посл.) *Мне не стыдно **признаться** вам в этом, даже несмотря на то, что мне перевалило за 28.* (Шолохов) *Да, он бретёр, думал Пьер, ему ничего не значит **убить** человека.* (Толстой)

*Мyslel jsem, že by bylo dobré s ní **spát** a že Zdeněk s ní **spí**.* (Škvorecký) *Samozřejmostí bylo **krást** hračky slabším dětem a celkově **se chovat**, jako by mu to tam **patřilo**.* (Landsman) ***Žít** znamená bojovat.* (citát)

Pokud je ve tvaru infinitivu sloveso neplnovýznamové, je součástí podmětu také jméno na tomto infinitivu závislé:

*Никогда не думал, что так скверно, так унизительно **быть маломощным, больным, никудашным**.* (Айтматов) ***Быть энтузиасткой** сделалось ее общественным положением.* (Толстой)

Ted' to bylo dobré, být zamilovaný do Ireny a myslet si o tom. (Škvorecký) *Vlastně bylo dobré být horolezcem a vylízt všude s Irenou a spát s ní a s ostatníma potom v noci v chatě dole ve skalách.* (Škvorecký) *Stát se učitelem byl vždy můj sen.* (úz.)

Infinitivní podmět se podle nás nachází na periférii kategorie podmětu z těchto důvodů: Infinitiv je slovesný tvar vyjadřující obecně děj, dynamický příznak, což není v souladu s tím, že jako podmět má vyjadřovat *subjekt* děje vyjádřeného predikátem. Flídrová, Žaža o těchto případech píše: „Такие подлежащие выражают вторичное действие, вторичную ситуацию; поэтому их называют ситуационными. Их можно заменить отглагольными существительными или придаточной частью.“ Např.: *Читать книги – её любимое занятие. – Чтение книг – её любимое занятие. Нам было приказано остаться здесь. – Нам было приказано, чтобы мы остались здесь.* (Flídrová, Žaža 2005: 44) Právě nesoulad formální a obsahové stránky jazykového znaku je jednou z příčin vzniku synkretických jevů v jazyce. (Vobořil 2015: 37–38)

Navíc infinitiv jako nejmenný slovní druh nevyjadřuje jmenné kategorie rodu a čísla, neexistuje tedy gramaticky ani sémanticky podložená shoda takového podmětu s predikátem. Určité sloveso v predikátu je pak vždy ve tvaru bezpříznakové třetí osoby jednotného čísla. Např.: *Случалось ли вам **взять** с полки давно забытую книгу **и** вдруг **прочитать** ее совсем другими глазами?* (Каверин)

Rovněž užití infinitivu v pozici podmětu je značně omezené. V ruštině i češtině může být infinitiv podmětem „jen při přísudku hodnotícím nebo vyjadřujícím totožnost s jiným dějem, který je vyjádřen často též infinitivem.“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 169–170)

Podmět vyjádřený infinitivem tedy podle našeho názoru není typickým představitelem kategorie podmětu, jedná se o větný člen synkretický. Takové jevy se nachází na periférii dané kategorie.

4.3.2 Podmět vyjádřený genitivem záporovým nebo genitivem partitivním

Mezi lingvisty panuje názorová různost v tom, zda větný člen na pozici podmětu vyjádřený genitivem záporovým či partitivním je či není podmět, tedy zda takové věty pokládat za podmětové či bezpodmětové.

Mezi českými bohemisty pokládá za podmět genitiv záporový či partitivní V. Šmilauer a uvádí následující příklady: *Po ráně ani **památky** nezůstalo. **Peněz** přibýlo, **ctnosti** ubylo.* (Šmilauer 1966: 128). Obdobně se lze o podmětu vyjádřeném genitivem dočíst i v Mluvnici

češtiny 3, kde se navíc uvádí, že při vyjádření podmětu genitivem partitivním dochází k neutralizaci protikladu podmětu a předmětu: *Tam bylo hraček! Vody bylo v řece málo a stále jí ubývalo. Přibylo nám starostí.* (Daneš a kol. 1987: 43) M. Grepl a P. Karlík píší, že genitiv je v těchto případech sémantickou variantou nominativu: *V přehradě ubylo vody. – V přehradě ubyla voda. Napadlo sněhu. – Napadl sníh.* Při tomto nahrazení genitivu nominativem však dochází ke ztrátě partitivního významu. O genitivu záporovém pak píší, že je v současné češtině poměrně řídký a většinou knižní. (Grepl, Karlík 1988)

V české rusistické literatuře je zmínka o podmětu ve tvaru genitivu v Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy 2, kde je uvedeno, že někdy se tyto věty (*На площади собралось народу! Птиц больше не появлялось.*) hodnotí jako jednočlenné (bezpodmětové) a v genitivu se podle toho spatřuje předmět. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 205) Jako podmětové jsou tyto věty hodnoceny také v nejnovější české učebnici ruské syntaxe *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским* H. Flídrové a S. Žaži. (Flídrová, Žaža 2005: 44)

Naopak řada lingvistů řadí tento typ vět mezi věty bezpodmětové (jednočlenné – v závislosti na užití terminologii). Takový přístup lze najít u M. Kubíka (Kubík a kol. 1982), M. Ju. Fedosjuka (Федосюк 2013), v učebnici ruské syntaxe G. I. Kustovové, K. I. Mišínové, V. A. Fedosejeva (Кустова, Мишина, Федосеев 2005), v akademické ruské gramatice kolektivu pražských rusistů (РГ2) či v Akademické gramatice spisovné češtiny (Štícha a kol. 2013), ve které je za výhradní pád podmětu považován striktně nominativ.

Podmět (přesněji větný člen na pozici podmětu) vyjádřený genitivem záporovým či genitivem partitivním považujeme za synkretický, nacházející se na periférii podmětu. Po stránce obsahové tyto členy vyjadřují subjekt, po stránce formální se však nejedná o členy gramaticky nezávislé, ale o členy, jejichž tvar je predikátem řízen. Zároveň jsou však s podmětem (ve tvaru nominativu) těsně spjaty. Genitiv záporový má v kladných větách tvar nominativu: *Денег уже не хватает. – Эти деньги еще хватают.* Podobně genitiv partitivní má ve větách „očistěných“ od partitivního významu tvar nominativu: *Денег еще хватает. – Деньги еще хватают.*

Zatímco v češtině je užití genitivu v podobných případech v podstatě fakultativní, jelikož lze vytvořit významově synonymní konstrukce s nominativem, v ruštině je užití genitivu v některých větách záporných povinné. Např.: *Деньги есть. – Денег нет.* Při mnohých slovesech (a u významových skupin sloves) je užívání genitivu záporového spíše

doporučováno a nutnost jeho užití není striktní, v konstrukcích s částicí *нет* je jeho užití povinné: *Никаких возражений нет.*

Podle našeho názoru lze na danou problematiku nahlížet takto: Ze všech tří invariantních vlastností podmětu (viz výše) splňují tvary genitivu záporového a genitivu partitivního jedinou – po stránce významové vyjadřují subjekt děje vyjádřeného v predikátu. Po stránce formální naopak podmětu neodpovídají – není vyjádřen gramaticky nezávislým tvarem (nominativem). Opět se zde setkáváme s nesouladem formální a obsahové stránky těchto větných členů, což svědčí o jejich synkretické povaze. Problematické je v těchto případech chápání predikace, tedy zda v takových větách predikace je či není obsažena. Podle našeho mínění nelze syntaktický vztah v syntagmatech *птиц не появлялось – хлеба хватит* považovat za čistý vztah predikace (tj. za vztah podmětu s predikátem) z následujících důvodů: 1. tvar substantiva je predikátem řízen, 2. predikát a substantivum se neshodují v gramatických kategoriích rodu (pokud je tvar slovesa v minulém čase, je vždy rodu středního), čísla (sloveso má v těchto větách vždy tvar jednotného čísla) a osoby (v případě vyjádření subjektu osobním zájmenem – *Меня там тогда не было.*).

4.3.3 Podmět několikanásobný vyjádřený hypotakticky

Několikanásobné větné členy jsou charakterizovány jako větné členy, které se skládají ze dvou nebo více částí vzájemně rovnocenných. Je mezi nimi tedy poměr souřadný a s ostatními větnými členy vstupují do shodných syntaktických vztahů.

Přirozenými a také nejčastějšími prostředky vyjádření souřadného vztahu jsou prostředky parataktické, tj. bezespoječnost nebo souřadící spojky:

Чуяла - вот-вот налетит на находку, хотя неотвратимо надвигались лягу и перестук сотен колес. (Айтматов) **Вопросы, восклицания, рассказы** посыпались *наперерыв.* (Тургенев) *Celá tato situace, kdy jsme se já a labuť na nic nezmohli, trvala pár vteřin.* (Landsman)

V obou jazycích se setkáváme také s formálně hypotaktickým spojením větných členů, mezi nimiž je z významového hlediska vztah souřadný. J. Svetlík uvádí, že v případě několikanásobného podmětu se jedná o ty případy, kdy jeden člen je ve tvaru nominativu a druhý je vyjádřen instrumentálem s předložkou *с – s.* (Svetlík 1966: 49)

А то у меня мать с отцом строгие. (Шукшин) **Мы с ним** на игрищах драли. (Шолохов) **Григорий с Натальей** подошли под благословенье, засыпанные винным

хмелем и зернами пшеницы. (Шолохов) Vedle mě si Benno s Helenou něco broukali a já stál u nich, sám a zesmutnělý a docela jasně si vědomý svojí samoty. (Škvorecký)

O tom, že se v takových případech jedná o podmět několikanásobný, svědčí zejména tvar predikátu, jenž se s podmětem shoduje v čísle. Srov.: *мать с отцом спознue* vyjadřuje v podstatě totéž jako *мать и отец спознue*. Z tohoto důvodu se za podmět pokládá celé slovní spojení. Stejně tak spojení *мы с ним* znamená v kontextu uvedené věty *я а он* nebo *мы а он*. Z formálního hlediska by se tak člen *с ним* dal považovat za rozvíjející. Analýzou významové stránky výpovědi však docházíme k závěru, že je podmětem celé slovní spojení.

V češtině navíc může být jeden člen podmětu nevyjádřený:

Pět měsíců jsme takhle každý den proti sobě stáli a všechno jsme si s Mášou řekli.
(Hrabal)

V gramatikách, které jsme prostudovali, nejsou tyto případy popisovány. Z formálního hlediska můžeme považovat tuto větu jako větu s podmětem nevyjádřeným [my] a člen *с Mášou* jako rozvíjející. Význam však není *мы а Маша*, ale *я а Маша*. Z tohoto důvodu docházíme k závěru, že se v takovém případě jedná o podmět několikanásobný s hypotaktickým spojením a jedním členem nevyjádřeným.

Synkretizmus těchto větných členů je opět zapříčiněn nesouladem jejich formální a obsahové stránky, tentokrát se však tento jev týká několikanásobného větného členu. Tento nesoulad spočívá v tom, že syntaktický vztah koordinace (obsahový plán jazykového znaku) je vyjádřen netypicky hypotakticky (formální plán jazykového znaku).

P. Adamec a M. Kubík upozorňují, že v některých případech může mít predikát při takových podmětech také tvar jednotného čísla, a uvádějí následující příklady: *Ты с Олей будешь в одной комнате. За дверью ждѣт мать с ребёнком.* (M. Kubík a kol. 1982: 49). Jak uvádí J. Svetlík, za podmět v těchto větách lze považovat pouze člen ve tvaru nominativu (je nutná shoda podmětu s predikátem v čísle) a člen vyjádřený instrumentálem je pak příslovečným určením způsobu. (Svetlík 1966: 49) Přikláníme se k názoru J. Svetlíka v tom, že pokud je predikát v čísle jednotném, je podmětem pouze člen v nominativu, označení druhého členu za příslovečné určení způsobu lze podle našeho názoru jen v případě velmi širokého pojetí *způsobu*, spíše je považujeme za příslovečná určení průvodního děje nebo průvodních okolností (viz klasifikace příslovečných určení u Flídrové, Žaži 2005).

Степан с нашим Петром собирался ехать. (Шолохов) *В одной половине дома жила Люба со стариками, через стенку - брат с семьей.* (Шукшин) *А vycházel jsem [já] s výpravčím Hubičkou k vlakům, projíždějícím naší stanicí.* (Hrabal)

4.3.4 Další jevy nacházející se na periférii podmětu

Jen stručně se na tomto místě zmíníme o problematice sémantického subjektu (subjektového určení, subjektového determinantu, logického subjektu). Větné členy, jimiž se označuje subjekt zejména (ale nejen) ve větách bezpodmětových, jsou obtížně zařaditelné do některé z pěti kategorií podmět – predikát – předmět – přívlastek – příslovecné určení. Jedná se například o tyto jevy:

Мне не спится. Тебе еще готовить доклад. Снегом занесло дорогу. Меня трясет. Его тошнит. У него пересохло в горле. Среди посетителей – жалобы.

Павлови je špatně. Je to s ním špatné. Vyschlo mu v krku. V tu chvíli mě zamrazilo. U Jendy došlo k výraznému zlepšení.

U různých lingvistů bývají tyto větné členy interpretovány různě. Bývají buď chápány jako rozvíjející větné členy a řazeny pak dílem k předmětu (*Мне не спится.*), dílem k příslovecnému určení (*Среди посетителей – жалобы.*), nebo jsou chápány jako nový větný člen – sémantický subjekt (příp. jiný termín). Tento termín však nemá u lingvistů jednotný obsah, někdy je chápán úzce, jindy šíře. P. Adamec řadí některé z těchto větných členů přímo k podmětu (definuje subjekt přímý a subjekt nepřímý). (Adamec 1968: 29–32)

Podle našeho názoru se tyto jevy nacházejí na hranici mezi hlavními a rozvíjejícími větnými členy. Svým významem mají sice k podmětu velmi blízko – některé z nich vyjadřují čistě subjekt děje, u jiných je tento význam jen dílčí, gramaticky jsou však závislé na predikátu. Z tohoto důvodu bude o těchto případech podrobně pojednáno v kapitole o rozvíjejících větných členech.

V pozici podmětu se dále může nacházet libovolný slovní druh (v případě substantivizace), dále také morfémy a hlásky mající metajazykovou funkci Např.: *Перед сочетается с творительным падежом. Или является сочинительным союзом. –те является показателем множественного числа императива. Ч произносится мягко. То tvoje možná a nevím už mě nebaví. A na konci se píše h nebo ch?* Tyto případy jsou v obou jazycích možné, avšak spíše ojedinělé. Z gramatického hlediska není funkce podmětu primární funkcí těchto výrazů, proto je považujeme za netypické.

4.4 Predikát

Predikát je základní větný člen každé věty, je jejím organizačním centrem, vyjadřuje základní větné predikativní kategorie způsobu (modality), času a osoby. Jak jsme uvedli už výše, pod pojmem predikát chápeme ty větné členy, které se v tradičních gramatikách nazývají přísudek věty dvojčlenné (*Мама **пишет** письмо.*) a základní větný člen věty jednočlenné (*Светаем.*).

K vyjádření těchto (predikativních) gramatických kategorií slouží v ruštině i v češtině určitý tvar slovesa. Může jím být sloveso plnovýznamové (*Мама **пишет** письмо.*), modální (*Мама **хочет** писать письмо.*), fázové (*Мама **начинает** писать письмо.*), sponové (*Москва **является** культурным центром России.*), nebo určitý tvar spony (*Мой отец **был** учителем.*). Úvahy o tom, zda spona *быть/бýt* je z morfologického hlediska sloveso, nebo představuje jiný neplnovýznamový slovní druh (z důvodu svého silně oslabeného, až nulového lexikálního významu), ponecháváme stranou. Podrobně se o tom vyjadřuje R. Zimek ve své monografii „Problematika spony v ruštině s porovnáním s češtinou.“ (Zimek 1963) Pro naši práci je důležité, že spona je větě stejně jako určité tvary jiných sloves nositelem predikativních gramatických významů způsobu a času, většinou i osoby, třebaže někdy ve skryté podobě.

Určitý tvar neplnovýznamového slovesa nebo spona nemohou být samy o sobě predikátem, jelikož je jejich lexikální stránka oslabena, tj. ve větě slouží zejména k vyjádření významů gramatických. O této problematice výstižně píše J. Bauer: „Slovo s neplným věcným významem se obvykle spojuje se slovem plnovýznamovým v jediný větný člen; má přitom funkci pomocného slova: (...)“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 142) V takových případech hovoříme o predikátu slovesném složeném (*Мама **хочет** писать письмо. Мама **начинает** писать письмо.*) nebo predikátu jmenném (*Москва **является** культурным центром России. Мой отец **был** учителем.*).

Jádro kategorie predikátu má tedy složitější strukturu než např. jádro kategorie podmínětu. Na jedné straně jsou v jádře predikáty vyjádřené plnovýznamovými slovesy, na straně druhé predikáty tvořené sponou a přisponovou částí. Mezi nimi se nachází celá škála jevů – predikáty, jejichž součástí je určitý tvar slovesa s více či méně oslabeným lexikálním významem.

V jádru funkčně sémantické kategorie predikátu se tedy budou nacházet jevy s těmito invariantními vlastnostmi:

1. Jsou to základní větné členy, jimiž se ve větách vyjadřuje predikativnost. Ve větách podmětových jsou těsně svázány s podmětem vztahem predikace a jsou na podmětu mluvnicky závislé.
2. Jsou vyjádřeny určitým tvarem plnovýznamového slovesa nebo určitým tvarem neplnovýznamového slovesa nebo spony spolu se slovem plnovýznamovým (formální znak).
3. Vyjadřují nejčastěji děje nebo stavy, jmenné predikáty také vlastnosti nebo okolnosti (sémantický znak).

Начальник некоторое время слушал тонкий крикливый голос в трубке. (Шукшин) Схож был на мать лицом и подбористой фигурой. (Шолохов) К тому же я являюсь агентом от компании "Зингер" по распространению швейных машин. (Шолохов) Вопросы начали задавать. (Шукшин) Что я вам могу сказать? (Шолохов)

Po dlouhá léta mne nic netáhlo do mého rodiště. (Kundera) Benno býval dřív, než ho poslali do koncentráku, Bartoschikovým tajemníkem. (Škvorecký) Chci na tu otázku odpovědět zcela poctivě. (Kundera) V tom případě vás nemohu propustit. (Škvorecký) Doktor Bohadlo se k němu sklonil a začal mu něco huhlat do ucha. (Škvorecký)

Dále se zaměříme na jevy, které ne zcela odpovídají typickým znakům predikátu.

4.4.1 Infinitivní predikát ve větách bezpodmětových

Zvláštní postavení má predikát vyjádřený pouze infinitivem. Ve větách podmětových považujeme tento predikát za synkretický, neodpovídající typickým vlastnostem predikátu, neboť infinitiv nemůže nijak vyjádřit svou gramatickou podřízenost podmětu, nemůže se s ním shodovat v žádné mluvnické kategorii (viz níže periferie predikátu).

Ve větách bezpodmětových je ovšem situace odlišná – díky absenci podmětu není nutné vyjadřovat s ním shodu a z tohoto důvodu lze považovat infinitiv za jeden z typických prostředků, kterým může být predikát v takových větách vyjádřen. V infinitivních bezpodmětových větách se vyjadřují různé modální významy: nemožnost (*Коменданта не убедить. Тебе не догнать его. Вам не поступить в университет.*)¹¹, příkaz (*Сесть!*

¹¹ Věty s úplným gramatickým zápořem vyjadřují konstataci děje, který není možné z pohledu mluvčího realizovat. V těchto konstrukcích je predikát vyjádřen výhradně slovesem dokonavým. (Záměnou vidu slovesa

Молчать!), zákaz (*Экспонаты руками не трогать! По газонам не ходить!*), nutnost či přísné doporučení (*Мне еще обед готовить. Детям заниматься спортом.*), radu (*Тебе бы не ходить к ней. Тебе бы не спорить с ним.*), přání (*Отдохнуть бы мне хоть недельку. Не заболеть бы тебе.*) či neodvratný děj (*Быть грозе великой!*). (Podrobněji o modálních významech infinitivních vět viz Slovák, Varga 2015: 148–152.) Infinitivní bezpodmětové věty tak v ruštině mohou vyjadřovat daleko širší škálu významů než v češtině. Český infinitiv zde může vyjadřovat příkaz (*Млčet! Sednout!*), nebo zákaz (*Не dotýкат se!*), používá se i ve větách oznamovacích (*Už jsem se to naučil. Teď jen to nezapomenout.*) či přacíh (*Видět mu tak do hlavy!*). V ostatních případech se v češtině užívá určitý tvar slovesa (*Ты ho недоженеš. Ještě musím приготовить обед. Не мѣл быс к нѣ ходить. Jen abys neonemocнѣл.*). Bezpodmětovým větám v ruštině jsou tedy ekvivalentní podmětové věty v češtině. Podle H. Flídové je častější užívání infinitivu v ruštině vysvětleno tím, že „v obou jazycích dosáhla různého stupně verbalizace infinitivu, tj. začlenění infinitivu do systému slovesných tvarů a jeho využití v platnosti finitních slovesných tvarů.“ (Flídová 2008: 5)

Přestože jsme schopni určit modální významy infinitivních bezpodmětových vět, nejsou v těchto případech tyto významy nijak spojeny s morfologickou kategorií způsobu, která jinak tvoří jádro, základní prostředek vyjádření větné modality. Infinitiv sám o sobě nemůže vyjadřovat žádný modální význam, ten získává až v kontextu dané věty, ve spojení s dalšími větnými členy. Svou roli hraje také vid slovesa.

4.5 Periferie predikátu

Na periferii funkčně sémantické kategorie predikátu se nacházejí jevy, jejichž vlastnosti odpovídají typickým vlastnostem predikátu jen zčásti. Jedná se zejména o predikát neshodný – neshodující se s podmětem v gramatické kategorii osoby nebo čísla (vyjádřený imperativem či ustrnulým tvarem *есть*), případně vyjádřeny tvarem neosobním (infinitivem) nebo citoslovcem.

Dále na periferii predikátu řadíme případy, v nichž je predikát vyjádřen slovesem, v němž se modální význam pojí s věcným. Problematické je pak určení členu, který takové sloveso rozvíjí. Nabízí se dvojí interpretace – buď jej považovat za člen predikátu, nebo za rozvíjející větný člen (nejčastěji předmět nebo doplněk), např.: *Он прикидывается больным.*

vzniknou konstrukce s významem zákazu: *Коменданта не убеждать.* = *Коменданта нельзя/запрещается убеждать.*)

4.5.1 Neshodný predikát vyjádřený imperativem

Imperativ jako slovesný tvar se užívá nejčastěji ve větách rozkazovacích, v ruštině však často dochází k tzv. transpozici imperativu – užití imperativu v jeho nepůvodní funkci. Imperativ tak může v ruštině vyjadřovat celou řadu významů. Při realizaci některého z těchto významů se tvar imperativu používá s podmínkou, se kterým se neshoduje v gramatické kategorii osoby.

Neshodný imperativ může mít v ruštině tyto významy: vynucený děj (*На улице праздник, а я си́ди дома. Вот вы грешите, а начальство за вас **отвечай**.*), nečekaný děj (*Все засмеялись, а он **возьми** и рассердись. А он **проснись**, как на грех.*) nebo podmínka (***Знай** я его характер, я бы не пытался ему возражать. **Приди** он на час раньше, ничего бы не случилось.*). Jak zmiňuje R. Mrázek, jen výjimečně si neshodný imperativ zachovává význam žádací (***Отсохни** язык, если я вру. Да **провались** я, если это не правда.*). (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 220–221) V češtině se neshodný imperativ ne užívá, ruským konstrukcím s neshodným imperativem odpovídají v češtině konstrukce s určitým slovesným tvarem: *Venku se všichni veselí a já **abych seděl** doma. Všichni se zasmáli, jen on se zničehonic **rozzlobil**. **Kdybych (byl) znal** jeho charakter, tak bych mu (byl) nevzdoroval. Ať mi **upadne** jazyk, jestli lžu.* (Podrobněji o významech imperativu viz Flídrová 2015: 74–78)

Synkretismus těchto tvarů je zapříčiněn právě tím, že se v uvedených větách neshoduje podmět s predikátem v kategorii osoby. V gramatické kategorii čísla se shoduje v případě, že je podmět vyjádřen slovním tvarem v jednotném čísle. Predikát tedy sice vyjadřuje obecně děj, predikativní příznak podmětu, avšak jeho užití je omezeno jen na určité syntaktické konstrukce. Jen stěží můžeme za větný základ považovat dvojice *начальство отвечай, он проснись, приди он, отсохни язык*. Z uvedených důvodů tedy řadíme predikáty vyjádřené neshodným imperativem na periferii funkčně sémantické kategorie predikátu.

4.5.2 Neshodný predikát vyjádřený infinitivem

Predikát podmětové věty vyjádřený pouze infinitivem (neobsahuje tedy určitý slovesný tvar) představuje jev netypický, který nutně pocítujeme jako zvláštnost ve větné skladbě. Je to způsobeno především tím, že v obou zkoumaných jazycích vstupují podmět a predikát do syntaktického vztahu predikace vyjádřeného jejich mluvnickou shodou. Infinitiv však není tvar předurčený k tomu, aby vstupoval do predikačního vztahu. A. V. Isačenko o infinitivu píše: „Инфинитив в славянских языках не имеет временных форм. Не будучи связанными с предикацией, неличные формы не выражают модальности и, следовательно, лишены категории склонения.“ (Исаченко 1960: 20–21) Infinitiv jako

slovesný tvar neurčitý není schopen vyjadřovat jinou z gramatických kategorií než vid a slovesný rod, nemůže se tedy s podmětem věty shodovat. Tím je narušena větná struktura – shoda podmětu s predikátem (byť jen částečná) je jedním ze základních prvků podmětové věty. Z významového hlediska se v těchto větách vyjadřuje náhlý děj: *И царюца хохотать. Я с тобой по хорошему, а ты ругаться. А он бежать*. Podle R. Mrázka se však tyto typy vět vyskytují v ruštině jen zřídka (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 221), J. Svetlík zase dodává, že se s těmito větami setkáváme především v hovorové řeči nebo v umělecké literatuře. (Svetlík 1966: 63). V češtině se náhlý děj vyjadřuje tvary indikativu: *A carevna se dala do smíchu. Já na tebe po dobrém, a ty se hned hádáš*.

Neshodný predikát vyjádřený infinitivem se vyskytuje také v češtině: *On ne a ne se dopočítat. Já a tančit? Mít peníze, žil bych si jinak*.

4.5.3 Predikát vyjádřený citoslovcem

Ačkoli citoslovce děje ani stavy nenazývají, je jejich užití ve funkci predikátu možné zejména proto, že některá z nich (tzv. citoslovce imitativní) svou zvukovou stránkou napodobují zvuky, které jsou při realizaci různých dějů vydávány. (Архангельская, Словак 2017: 140) Citoslovce užívaná ve funkci predikátu obohacují význam děje o odstín okamžitosti, prudkosti pohybu. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 222) A. A. Šachmatov spatřoval v těchto slovech „мгновенный вид“ (Шахматов 1941: 57), A. M. Peškovský dokonce „ультрамгновенный вид“. (Пешковский 1935: 200)

*Вдруг Муренка **скок** туда же. Когда стали ложиться-то, я **прыг** да под лавку скорей ... Лев – **цан** его за воротник. А лягушка **бульк** в воду. Я серый волк, зубами **щелк!***

*Pacholek **prásk** do koní a už ujížděl. Myš **šust** do díry. Vrabec **frnk** do křoví.*

Přestože citoslovce nevyjadřuje žádné gramatické kategorie, lze některé z nich ve větě s citoslovečným predikátem určit. Jak uvádí V. Šmilauer, „osoba a číslo jsou dány situací a kontextem, čas bývá minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý.“ (Šmilauer 1966: 133) Jak upozorňuje A. V. Isačenko, který pro tato citoslovce užívá termín *сказуемостьные междометия*, určení těchto kategorií se však nutně opírá o sémantickou analýzu věty, nevyplývá se samotné větné struktury: „Не будучи морфологически квалифицированным именно как глагольная форма, слово типа *трах* является всё же словом сказуемостьным, приобретающим в контексте свои сказуемостьные значения (в том числе и видо-временные) только на фоне и в противопоставлении с финитными глагольными

формами.“ Dále upozorňuje na to, že tato citoslovce mohou ve větě stát namísto libovolných slovesných tvarů (a nejen, jak uvádí V. Šmilauer, místo sloves vidu dokonavého, času minulého a vidu dokonavého): „Сказуемые междометия не имеют никаких специфически глагольных морфологических показателей и могут, поэтому, смотря по контексту, заменять любую сказуемую форму глагола. Сами по себе эти сказуемые междометия абсолютно атемпоральны, и лишены каких бы ни было видовых значений.“ (Исаченко 1960: 511–512) To je možné vidět na následujících příkladech:

*Ты к нему подойди и **трах** его по голове. Потом – на цыпочках пройдет он в спальню, бесшумно разделенется и – **бултых** в постель.* (Чехов)

V první větě slovo *трах* zaměňuje tvar transponovaného imperativu *трахни*. Ve druhé větě slovo *бултых* zaměňuje sloveso času přítomného *бултыхнется – плáсне sebou*, což lze poznat z přítomných tvarů sloves *пройдет, разделенется*.

V obou jazycích se predikáty vyjádřené citoslovcem nacházejí na okraji kategorie predikátu. Kromě důvodů, které jsme uvedli i u předchozích typů neshodných predikátů (zejména absence gramatické shody podmětu s predikátem), se na tom podílí i fakt, že se jedná o poměrně úzkou skupinu slov, je tedy značně omezené i užití takových predikátů.

4.5.4 Predikát vyjádřený tvarem *есть* nevztahujícím se na 3. os. jednotného čísla.

V současné ruštině se v některých případech užívá tvar *есть* slovesa *быть* (sponového i plnovýznamového), přestože ostatní tvary přítomného času se již neuvžívají. V původním paradigmatu vyjadřoval tvar *есть* 3. osobu jednotného čísla, proto je i predikát s tímto tvarem vztahujícím se na uvedenou osobu a číslo shodný a považujeme jej za typický. Např.: *У меня **есть** хорошая книга. Война **есть** война.*

Tvaru *есть* se však v ruštině užívá i v případech, kdy se vztahuje na 3. osobu množného čísla. Např.: *Дети **есть** дети. **Есть** люди, которые ждут чудес. У меня **есть** хорошие книги.* V těchto případech se jedná o predikát neshodný (neshodující se v gramatické kategorii čísla) a podobně jako v předchozích případech se tedy nachází na periférii kategorie predikátu.

Méně často se predikát *есть* vztahuje k 1. nebo 2. osobě. V těchto případech se pak opět jedná o predikát neshodný – neshodující se v gramatické kategorii osoby. Např.: ***Я **есть*****

центр всего, что происходит со мной. Спасибо, что ты/вы есть. Хорошо там, где мы есть.

4.5.5 Predikát vyjádřený slovesem s modálně věcným významem ve spojení s infinitivem

K jádru funkčně sémantické kategorie predikátu se řadí rovněž spojení modální sloveso + infinitiv. Např.: *Я могу тебе помочь. Петр хочет вернуться домой.* K základním modálním slovesům (slovesům úzce/čistě modálním) se obvykle řadí slovesa *мочь, хотеть, намереваться, сметь.*

J. Bauer zdůrazňuje, že „od základních modálních sloves je nutno odlišit slovesa, která sice také vyjadřují modální vztah podmětu k nějakému ději, ale mají přitom i vlastní věcný význam (*советовать, приказать, научить, стесняться, отказаться, бояться* aj.)“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 143) V pojení E. Ďuroviče jsou to modálně věcná slovesa (výrazy). (Ďurovič 1956) Podle H. Flídrové patří do této skupiny slovesa vyjadřující schopnost, možnost (*уметь, суметь*), projev vůle (*желать, стремиться, стараться, пробовать, решить, ...*), myšlenkové procesy (*задумать, надеяться, собираться, бояться, колебаться, стесняться, ...*), příp. jiné. (Flídrová 2012)

Spojení těchto sloves s infinitivem je pak možno chápat dvojím způsobem: a) jako jediný větný člen (nejčastěji predikát), b) jako dva rozdílné větné členy (predikát a předmět) – kde infinitiv je předmětem. Modální významy sloves se však projevují právě při jejich spojení s infinitivem:

*Правительство не желает гражданской войны, оно всеми мерами **стремится покончить** дело мирным путем. (М. Шолохов) И хотя Мостовской поморщился от болезненного чувства, вызванного этими словами, он **сумел ответить** англичанину. (В. Гроссман) Как человек, **умеющий управлять** своим и чужим настроением, (В. Гроссман) Никаких запросов я **не собираюсь писать**. (В. Гроссман) А тех, кого **надеялись исправить**, розгами наказывали публично на площади. (М. Шолохов) Я **боюсь об этом думать**. (Б. Гроссман)*

Pokud sloveso není spojeno s infinitivem, jeho modální význam mizí. Některá z uvedených sloves se mohou pojít i s různými pády syntaktických substantiv, v těchto slovních spojeních však už vystupují jako slovesa s plným lexikálním významem bez odstínu modálního:

Бабочка, колеблемая рывками воздуха, спускаясь, планировала крыльями, стремилась к открытому окну. (М. Шолохов) *Он перестал надеяться на маму.* (В. Гроссман) *Утром, когда заключенные поспешно и одновременно неохотно собирались на работу, ...* (В. Гроссман) *Я боюсь боли и трушу, садясь в зубоврачебное кресло.* (В. Гроссман)

Pro srovnání uvádíme různá užití slovesa *бояться*:

Я боюсь об этом думать. (В. Гроссман) – sloveso s modálně-věcným významem

Нет, я не боюсь, гражданин начальник. (В. Гроссман) - sloveso plnovýznamové, bezpředmětové

Я боюсь боли и трушу, садясь в зубоврачебное кресло. (В. Гроссман) – sloveso plnovýznamové, předmětové, nepřechodné (genitivní vazba)

Боюсь я за тебя, мой коханий, - сказала она. (В. Гроссман) – sloveso plnovýznamové, předmětové, nepřechodné (předložková vazba)

4.6 Shrnutí

V této kapitole jsme popsali funkčně sémantické kategorie podmětu a predikátu. Pro obě tyto kategorie jsme stanovili jejich invariantní znaky, mezi něž patří vlastnosti jak sémantické, tak i formální. Dále jsme se zaměřili zejména na jevy, které těmto znakům odpovídají jen zčásti, a jejichž zařazení do systému větných členů je tudíž problematické.

V takových případech dochází k nesouladu formální a významové stránky větného členu (chápaného jako jazykový znak). Asymetrický charakter znaku popsáný S. Karcevským se vyskytuje i v rovině větných členů. „Обозначающее стремится обладать иными функциями, нежели его собственная; обозначаемое стремится к тому, чтобы выразить себя иными средствами, нежели его собственный знак.“ (Карцевский 1965: 90) V důsledku vznikají jevy synkretické, jejichž tvar neodpovídá obsahu, k jehož vyjádření jsou původně určeny.

Při porovnání výskytu jednotlivých jevů v obou jazycích jsme prozatím došli k závěru, že více synkretických jevů lze pozorovat v ruštině, a to zejména v oblasti predikátu neshodného, který se v ruštině vyskytuje běžně (*Приди он на час раньше, ничего бы не случилось. Я с тобой по хорошему, а ты ругаться. А лягушка бульк в воду. Есть люди,*

которые ждут чудес.), zatímco v češtině se setkáváme jen s predikátem neshodným vyjádřeným citoslovcem imitativním, ojediněle také infinitivem (*Vrabec frnk do křoví. Já a tančit?*).

Problematické může být také určení větněčlenské platnosti infinitivu při některých slovesech, která kromě významu věcného vyjadřují rovněž různé odstíny modální. V takových případech je možné infinitiv chápat buď jako součást složeného predikátu s modálně věcným slovesem (hovoříme pak o slovesech modálních v širším smyslu), nebo jako infinitivní předmět, kolísá tedy na pomezí mezi hlavními a rozvíjejícími větnými členy. Např.: *Я боюсь об этом думать.*

V části věnované predikátu jsme se zde nevěnovali problematice doplňku. Přestože někteří (zejména ruští) lingvisté považují jemu odpovídající syntaktické jevy za část predikátu, popíšeme tuto část podrobně v kapitole o členech rozvíjejících.

5. Rozvíjející větné členy

Mezi rozvíjející patří ty větné členy, které rozvíjejí podmět nebo predikát a vstupují s nimi do syntaktického vztahu determinace jako členy závislé. Jak bylo uvedeno výše, v této práci stanovíme v souladu s pěti základními syntaktickými významy (subjektivním, predikačním, objektovým, cirkumstativním a atributivním) pět funkčně sémantických kategorií. Dvě z nich (kategorie podmětu a predikátu) byly popsány v předcházející kapitole. V této kapitole se tedy zaměříme na kategorie předmětu, příslovečného určení a přívlastku. Jak však upozorňuje D. E. Rozental', rozlišování tří kategorií je pro klasifikaci všech rozvíjejících větných členů nedostatečné: „Эта классификация (определение – дополнение – обстоятельство, *pozn. VS*), в целом пригодная для синтаксического разбора по членам предложения, в отдельных случаях может оказаться чрезмерно схематичной, так как она не учитывает возможности переходных явлений в области второстепенных членов и совмещения значений разных синтаксических категорий.“ (Розенталь, Голуб, Теленкова 2004: 313)

Ve snaze nalézt co nejdůležitější definice rozvíjejících větných členů jsme prostudovali koncepce větných členů mnohých českých, slovenských a ruských lingvistů: P. Karlíka, F. Trávníčka, R. Mrázka, P. Adamce, V. Šmilauera, S. Žaži a H. Flídrové, J. Svetlíka, V. V. Babajcevové, V. I. Furašova, L. D. Česnokovové, P. A. Lekanta, D. E. Rozentalja, V. V. Vinogradova, G. I. Kustovové a dalších¹². Ukázalo se, že právě definice rozvíjejících větných členů jsou u některých autorů velmi obsažné a podrobné. Už to svědčí o tom, že vymezení rozvíjejících větných členů není jednoduché. U každého větného členu uvedeme podle našeho názoru nejdůležitější definice z dostupné odborné literatury, vždy jednu českou a jednu ruskou.

Kapitoly o příslovečném určení a přívlastku mají odlišnou strukturu ve srovnání s kapitolami o ostatních větných členech, kde jsme dodržovali dělení jádro – periferie. Je to z toho důvodu, že tyto větné členy mají složitější strukturu. Příslovečné určení může vyjadřovat celou řadu rozmanitých významů, proto jsme se rozhodli kapitolu o příslovečném určení strukturovat právě podle jeho významu. U každého druhu příslovečného určení si pak zvlášť všímáme jevů synkretických a přechodných. I struktura kategorie přívlastku je specifická – značně se od sebe liší přívlastek shodný a neshodný, a to jak způsobem vyjádření,

¹² V některých gramatikách či učebnicích ruské anebo české syntaxe se rozvíjející větné členy vůbec nedefinují (РГ-80, РГ-90, Русская грамматика 2) nebo je jejich koncepce odlišná, užívají se pro ně jiné termíny s jiným obsahem. M. Grapl a P. Karlík (1998) definují následující větné členy: predikát, komplement, adjunkt, přívlastek.

tak i výskytem jevů synkretických. Proto v naší práci zachováváme dělení na uvedené druhy přívlastku a u každého z nich zkoumáme jevy periferní zvlášť.

Do kapitoly o rozvíjejících větných členech řadíme také části věnované problematice doplňku a subjektového určení, které jsou některými lingvisty vyčleňovány v systému rozvíjejících větných členů jako samostatné větné členy.

5.1 Předmět

Z odborné literatury vybíráme definici předmětu z „Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2“. Autorem této definice je S. Žaža. Z ruských zdrojů vybíráme učebnici „Ситаксис современного русского языка“ trojice autorů G. I. Kustovové, K. I. Mišinové a V. A. Fedosejeva.

„Предмет (*дополнение*) je rozvíjející větný člen, který je určovaným členem řízen, tj. jeho tvar je dán vazbou určovaného členu. Vyjadřuje osobu, zvíře, věc nebo jev, které jsou dějem nebo stavem zasaženy, na které děj nebo stav přechází nebo kterých se přímo týká. Tím se předmět liší od příslovečného určení, které není určovaným členem řízeno a vyjadřuje jen rozmanité okolnosti. Řídícím členem předmětu je nejčastěji sloveso (*наш завод производит автомобили; он начал говорить о своих друзьях*), ojediněle také citoslovce slovesné povahy (*собака вдруг цап меня за палец, pes najednou raf mě за prst*). Dále jím bývá přídavné jméno dějové (i slovesné) (*ваше поведение достойно похвалы; солдат, изменивший родине, будет наказан*) nebo predikativní příslovce (*отсюда всю деревню видно*).“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 243–244)

K definici bychom doplnili, že řídícím členem předmětu může být také přídavné jméno, které není dějové, např.: *Он зол на меня. На столе стоит ваза полная воды.*

„Дополнение — это второстепенный член предложения, называющий лицо, предмет или явление, на который распространяется действие или по отношению к которому проявляется признак. Морфологизованным способом выражения дополнения являются формы косвенных падежей существительных, поскольку косвенный падеж является показателем зависимости существительного от другого слова. Дополнение также может выражаться:

1. местоимением: *сообщить ему, сообщить об этом,*
2. числителем: *к двум прибавить два,*
3. субстантивированными словами: *обратиться к присутствующим,*

4. нечленимыми словосочетаниями: *получил сто рублей*,
5. фразеологизмами: *стреляного воробья на мякине не проведешь*,
6. объектным инфинитивом: *командир приказал наступать*.

Дополнение может относиться к глаголу (*изучать математику*), к существительному (*строительство школы*), к прилагательному (*внимательный к детям*), к сравнительной степени прилагательного или наречия (*дом выше дерева*), к наречию (*назло врагу*).“ (Кустова, Мишина, Федосеев 2005: 80–81)

Analýzou celé nám dostupné literatury docházíme k závěru, že ruský termín *дополнение* a český termín *пředmět* jsou ne zcela ekvivalentní. Rozdíly v chápání předmětu jako větného členu vidíme zejména v následujících oblastech:

1. Větné členy rozvíjející podstatné jméno slovesné (*строительство школы, рубка леса, чтение книги, занятие спортом*) bývají u ruských lingvistů řazeny tradičně k předmětu, kdežto čeští lingvisté je považují za přívlastky neshodné (viz také kapitola 2.4). Oba pohledy na danou problematiku považujeme za opodstatněné. Jak uvádí S. Žaža, významový vztah je v těchto případech stejný jako vztah mezi slovesem a jeho předmětem. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 244) Podstatné jméno slovesné si dokonce zachovává i rekcii slovesa, ze kterého je odvozeno. Je tedy zcela namístě tvrdit, že jsou tyto větné členy předměty. Na druhou stranu se jedná o větné členy, které rozvíjejí podstatné jméno. A každý člen rozvíjející podstatné jméno bývá (v koncepcích českých lingvistů) přívlastkem, neboť jej blíže určuje, vyjadřuje jeho vlastnost (v širokém smyslu). Proto považujeme takové větné členy za synkretické. V návaznosti na práce českých rusistů budeme o těchto větných členech podrobněji pojednávat v kapitole věnované přívlastku.
2. Větné členy, kterými se vyjadřuje nástroj nebo prostředek vykonávaného děje bývají českými lingvisty řazeny k příslovečnému určení (nástroje a prostředku), zatímco ruští lingvisté je zpravidla řadí k předmětu. Např.: *рубить топором, наполнить водой, писать пером, пилить пилой*. Ruští lingvisté při zkoumání této problematiky uplatňují přístup logický, zatímco pro české lingvisty je charakteristický spíše přístup formální. Jak jsme uvedli už v kapitole 2.2.3, lingvisté nezřídka zmiňují plynulé přechody mezi předmětem a příslovečným určením, které se vyskytují mimo jiné také u větných členů vyjádřených bezpředložkovým instrumentálem.

3. Nejednotné je chápání doplňku. Pokud ruští autoři vůbec pracují s větným členem, jehož vlastnosti odpovídají českému doplňku, chápou jej širě a řadí k němu i případy infinitivního předmětu (včetně některých případů infinitivního příslovečného určení). Např.: *Ему разрешили уехать. Ему велели молчать. Я предложил ему пообедать со мной.* Jedná se však spíše o výjimky. Z ruských lingvistů se problematikou doplňku zabývala L. D. Česnokovová (1972, 1973, 1996). Ve většině případů však doplněk jako větný člen vůbec nedefinují. Čeští lingvisté řadí uvedené příklady shodně k předmětu.

Pro předmět jsou tedy stanoveny následující invariantní vlastnosti:

1. Předmět je rozvíjejícím větným členem, je tedy závislý na hlavním větném členu (*Я читаю книгу. Человеку не дано повернуть время вспять.*) nebo některém rozvíjejícím větném členu (*Я пришел сказать тебе об этом.*).
2. Formálním prostředkem vyjádření závislosti předmětu na hlavním členu syntagmatu je řízenost. Tvar předmětu je tedy gramaticky závislý na hlavním členu syntagmatu a tuto závislost projevuje tak, že je vyjádřen pádem (předložkovým nebo bez předložky), který si hlavní člen syntagmatu žádá. Z toho vyplývá, že předmět bývá vyjádřen nejčastěji syntaktickým substantivem. (formální znak)
3. Předmět je závislým členem v determináčně objektovém syntagmatu. „Vyjadřuje osobu, zvíře, věc nebo jev, které jsou dějem nebo stavem zasaženy, na které děj nebo stav přechází nebo kterých se přímo týká.“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 243) (sémantický znak)

V některých mluvnicích se rozvíjející větné členy, jejichž užití je ve větě nutné a vychází z valence slovesa, nazývají *komplementary*. (např.: Štícha a kol. 2013; Daneš a kol. 1987) Nelze však tyto termíny *předmět* a *komplement* považovat za synonymní, jelikož mají jiný obsah i rozsah. Komplement je termín se širším obsahem, zahrnuje nejen jevy determinace objektové, ale může vyjadřovat i významy jiné, zejména okolnostní či subjektové. Prvořadou vlastností komplementu je tedy jeho obligatorní užití ve větě, je to větný člen „nutný“. Je tedy definován pouze na základě vlastností formálních, nikoli významových.

Předmět se tradičně dělí na přímý a nepřímý. Přímý předmět je vyjádřen bezpředložkovým akuzativem, který stojí při přechodném (tranzitivním) slovese: *писать письмо, слушать музыку, číst книгу, крестит образ*. K přímému předmětu se však řadí také

пředmět vyjádřený genitivem záporovým (*Я не расслышал ответа.*) nebo genitivem partitivním (*Добавьте сахару, пожалуйста.*). Jak upozorňují P. Adamec a R. Zimek, genitiv záporový a genitiv partitivní se v ruštině vyskytují častěji než v češtině. (Kubík a kol. 1982: 55) Předmět vyjádřený jiným pádem než bezpředložkovým akuzativem je nepřímý: *звонить маме, надеяться на помощь, заботиться о детях, помогать друзьям, заведовать кафедрой, говорить с другом, прятать се на cestu, странит се lidí, psát babičce.*

V následujících příkladech uvedeme vyjádření typického předmětu, které splňují všechny invariantní vlastnosti předmětu a nachází se tak v jádře této funkčně sémantické kategorie.

Анна подняла голову, и как будто просыпаясь, улыбнулась (Л. Н. Толстой). *Он занимался работой* левой, но для Пухова непостижимой (А. Солженицын). *Встретились взглядом с Егором* (В. Шукшин). *Он, вероятно, стыдился этого перед иностранцами* (В. Гроссман).

Нěmci už neovládli prostor nad naším městečkem (В. Hrabal). *Poslal jsem jí pusu* (J. Škvorecký). *Ten první tank zůstal stát před Prahou, čekal na vyprošovací jeřáb* (В. Hrabal). *Ten Yöring se zajímal o život norských rybářů* (J. Škvorecký).

V některých případech je užití konkrétní předložky v předložkovém pádě závislé na gramatickém významu předpony řídicího slovesa: (*надеяться на помощь, отказать от договора, вырезать из дерева*). Lze zde hovořit o korespondenci předpony a předložky:

Наверно, надеялась на своих незлобивых родителей (В. Шукшин). *Казаки, выламывавшие из плетня колья, сыпанули через гумно в степь* (М. Шолохов). *Какие меры применяются к тем частям, которые не желают вам подчиняться* (М. Шолохов)? *Конь оторвал от воды губы* (М. Шолохов).

V češtině se touto problematikou zabývala M. Hirschová, která píše, že zatímco předpona orientaci významu jen naznačuje, předložka (předložkový pád) již tento význam explicitně vyjadřuje. (Hirschová 1977) Význam (a někdy i forma) předložky a předpony tak spolu vzájemně korespondují (*odlepit od stěny, přiřadit ke skupině, vyrobit ze dřeva*):

Jeden občan už odpoledne z toho ukořistěného plechu vystřihával kusy (В. Hrabal) *Доктор Bohadlo se odlepil od стěny а řekl: (...)* (J. Škvorecký).

V uvedených případech je zřetelný syntaktický vztah objektové determinace (*надеяться на кого/что, выламывать из чего, применять к чему*). V mnohých podobných

případech, kdy předpona slovesa předpokládá užití určité předložky v předložkovém pádě, se však vztahy objektové mísí se vztahy okolnostními (např. *прийти к столу*), o tom viz níže.

5.1.2 Periferie předmětu

Na periferii předmětu řadíme ty větné členy, jejichž tvar je hlavním členem syntagmatu řízen, vyjadřují však vztahy smíšené, ve kterých se význam objektový překrývá a mísí s významem okolnostním.

První skupinu tvoří větné členy vyjádřené předložkovým pádem při slovesech vyjadřujících emoce či emoční stavy (*благодарить за помощь, жаловаться на нездоровье, упрекать за грубость*).

Никто не жаловался на власть или на свое мучение (А. Платонов). *Сухо поблагодарив его за хлопоты, пошел на второй этаж* (М. Шолохов). *Я хотел её упрекнуть за эти слова, но спохватился, промолчал* (В. Гроссман). *Он жаловался на незаконные аресты* (В. Гроссман).

Я вам jdu, mistře, jen poděkovat za vaši šlechtnost (К. Čapek).

Protože jsou tato slovesa silně spjata s určitým předložkovým pádem, je přirozené zadávat k rozvíjejícímu členu otázku pádovou (nikoli příslovečnou): *он жаловался* (на что?) *на аресты, jdu вам poděkovat* (za co?) *za šlechtnost*. V rozvíjejících členech je však obsažen i význam příčinný či důvodový, typický pro příslovečné určení, avšak příslovečná otázka je v těchto případech nepřirozená: *он жаловался* (*почему?) *на аресты*. Ve větách tázacích je však možné jako tázací slovo užít jak tvar zájmena, tak i zájmenné příslovce: *На что ты жалуешься? Почему ты жалуешься? За что mi děkuješ? Proč mi děkuješ? На что ты жалуешься? Почему ты жалуешься?* Dvojí možnost volby tázacího slova zde podle našeho názoru pokládáme za rozhodující pro potvrzení dvojího syntaktického význam těchto větných členů.

Touto problematikou se zabývala také I. N. Politovová, podle jejíhož názoru je okolnostní význam vedle významu objektového zřetelnější v těch případech, kdy je rozvíjejícím členem označen neživý předmět (v širokém smyslu). Naopak pokud rozvíjející člen označuje živou bytost, je okolnostní význam příčinný oslaben a převládá význam objektový. (Политова 2008) Srov.: *Она ещё сильнее стала тревожиться за Петю* (Л. Н. Толстой). – *Маленькая княгиня (...) жаловалась на свою судьбу* (Л. Н. Толстой). Uvedené příklady potvrzují neostré hranice mezi jádrem a periferií funkčně sémantického

pole a plynulé přechody mezi nimi a důležitost lexikálního významu slov při gramatickém rozboru vět.

Druhou skupinu tvoří větné členy vyjádřené předložkovým pádem s významem místním rozvíjející sloveso s předponou, která předpokládá (či si přímo žádá) užití konkrétního předložkového pádu (**выехать из** города, **войти в** дом, **отойти от** окна, **переехать через** реку, **приблизиться к** школе, ...):

*Егор вынул из кармана довольно толстую пачку десятирублевки (В. Шукшин). Молодая женщина, отходя от окошечка, негромко проговорила (...) (В. Гроссманн). Матросы, перепрыгнув через брусья, (...), шагали по двору с деланно развязным видом (М. Шолохов). Хозяин (...) присел к столу (М. Шолохов). Сколько рек **впадает в озеро Байкал?** (inf.)*

***Z hlavní budovy se vyhrnuli** pánové s modročervenýma páskama (J. Škvorecký). Bylo vidět, jak se vytáhl na hřeben plotu, **přehodil** jednu nohu **přes plot** a vyšvihl se nahoru. (J. Škvorecký). Doktor si ho přimáčkl na obličej a **přiblížil se** s ním k Angličanově **hrudi**. (J. Škvorecký).*

Do této skupiny patří pouze případy, ve kterých si gramatické významy předpony a předložky vzájemně odpovídají. Korespondence předpony a předložky může být úplná (formální i významová: *от-от, в-в, ...*) nebo částečná (jen významová: *при-к, вы-из, ...*).

Rozvíjející větné členy tak k hlavnímu členu syntagmatu nepřimykají (jak je typické u větných členů vyjadřujících okolnostní význam), ale jsou jím silně řízeny. K rozvíjejícím členům je možné zadat otázku jak příslovečnou, tak pádovou: *вынул* (odkud? *из* чего?) *из кармана*; *впадает* (kuda? *во* что?) *в озеро*; *выhrnuli se* (odkud? *з* čeho?) *з budovy*; *приблизил se* (kam? *к* čemu?) *к hrudi*.

Důležitou roli hraje také lexikální význam obou členů syntagmatu, srov.: ***Přišli k nám** na návštěvu. – **Přišel k názoru**, že se ho to netýká. – Nečekaně **přišel k penězům***. Zatímco v prvním případě je zřetelný význam místní (přijít – chůzí se někam dostat), v případě druhém (přijít – dospět, pokročit v nějaké činnosti) je ještě patrný význam cesty či směřování (avšak už nikoli pohybu), a v případě třetím (přijít – nabýt, získat) už tento význam není obsažen vůbec.

Na periferii předmětu řadíme rovněž předmět vyjádřený infinitivem. Tradičně se přitom rozlišuje infinitiv tautoagentní (tautosubjektový, тавтосубъектный), pokud je činitel

infinitivního děje totožný s podmětem věty (*Она стеснялась **говорить** громко. Стyděla se **mluvit** hlasitě.*), a heteroagentní (heterosubjektový, гетеросубъектный), pokud je činitel infinitivního děje totožný s předmětem finitního slovesa (*Врач приказал больному **раздеться**. Lékař přikázal nemocnému **svléknout se**.*)

Infinitivní předmět je třeba odlišovat od případů, kdy je infinitiv součástí složeného predikátu. Srov.: *Я не **могу** **остаться**.* – *Он **уговорил** мать **остаться** дома. Он **начал** **называть** их по имени.* – *Его **попросили** **называть** их по имени.* V prvních případech stojí infinitiv při slovese modálním (*я не могу опоздать*) nebo fázovém (*он начал называть*), která jsou neplnovýznamová, a je tedy součástí složeného predikátu. Ve druhých případech stojí infinitiv při slovese s modálně věcným významem nebo plnovýznamovém (*я боюсь опоздать, попросили называть*), je tedy samostatným větným členem – infinitivním předmětem. Na pomezí mezi modálními slovesy v úzkém smyslu a plnovýznamovými slovesy pak stojí slovesa v širokém smyslu modální (v terminologii L. Ďuroviče modálně věcné výrazy; Ďurovič 1956). Infinitiv rozvíjející taková slovesa je z hlediska větných členů synkretický, zčásti jej lze považovat za součást složeného predikátu, zčásti za infinitivní předmět (viz také kap. 4.5.5).

Пříklady infinitivu při modálně věcném výrazu:

*Он **думал** **кончить** в сентябре, но затянулось до половины октября.* (Л. Н. Толстой) (...) *громко **хохотал**, всячески **старался** **быть** **похожим** на них.* (М. Горький)

***Rozhodl** **jsem** **se** **zломit** nad ním **hůl** a **radši** **se** **jí** **dívat** na náměstí.* (J. Škvorecký) *Radši bych **vůbec** **neuměl** **hrát**, jen kdybych **moh** **mít** věci s Irenou, **řekl** **jsem** **si**.* (J. Škvorecký) ***Nedovedl** **jsem** s krásnými lidmi nikdy pořádně **pohovořit**.* (B. Hrabal) ***Máša** **se** **pokoušela** **mne** **štípat**, ale já **jsem** **zmrtněl**, jako bych ve všech končetinách **ochrnul**.* (B. Hrabal)

Пříklady infinitivu při plnovýznamovém slovese:

*Знала, что он **любит** **спать** на двух подушках.* (В. Гроссман) *Я **прошу** **извинить** меня, – заговорила она, склоняясь к Егору.* (В. Шукшин) *Фу-у! Ка-ак ты **говорить** **научился**!* (М. Горький) *Он **курил**, чтобы **возбудить** в себе сильную мысль и **дать** ей **найти** что-то.* (А. Солженицын) *Позвал автоматчика Глушкова и велел **принести** себе **помыться**.* (В. Гроссман)

H. Flídrová upozorňuje, že v ruštině se infinitivní předmět vyskytuje mnohem častěji než v češtině, kde se infinitiv vyskytuje především po slovesech v širokém smyslu modálních. (Flídrová 2008)

Infinitivní předmět řadíme na periferii funkčně sémantické kategorie předmětu z toho důvodu, že nesplňuje formální znak funkčně sémantické kategorie předmětu – není hlavním členem syntagmatu řízen. V některých případech je jeho přítomnost sice nutná (*On mně přikázal to udělat.* – **On mně přikázal.*), avšak infinitiv jako neurčitý tvar slovesa (neměnný, neohebný) nemůže svou závislost na hlavním členu syntagmatu nijak projevovat. Někteří lingvisté proto rozlišují silné a slabé přimykání – při silném přimykání je přítomnost rozvíjejícího členu obligatorní, zatímco při slabém přimykání je fakultativní. Problematické je v těchto případech i uchopení sémantického znaku. Předmět představuje objekt, na který děj přechází nebo kterého se bezprostředně týká. V případě infinitivního předmětu však děj (vyjádřený určitým tvarem slovesa) přechází zase na děj (vyjádřený infinitivem).

5.2 Přísllovečné určení

Z odborné literatury vybíráme definici přísllovečného určení, podobně jako jsme vybírali definice předmětu, z Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2. Autorem této definice je R. Mrázek. I z ruských zdrojů volíme učebnici „Ситаксис современного русского языка“ trojice autorů G. I. Kustovové, K. I. Mišinové a V. A. Fedosejeva.

„Пřísllovečné určení (обстоятельство) je rozvíjející větný člen, který je syntakticky závislý na členu vyjádřeném slovesem nebo přídavným jménem nebo příslovcem a který přitom svou závislost formálně neprojevuje ani řízeností ani shodou. Po stránce významové uvádí rozmanité okolnosti dějů, vlastností nebo jiných okolností (sr. ruský termín обстоятельство, znamenající doslova „okolnost“). Nejčastěji se tedy vztahuje k slovesnému nebo sponově jmennému predikátu (např., *Вы работаете хорошо.* – *Он всегда был моим другом.*), řídčeji k jmenné části přísudku, k přívlastku a doplňku – pokud jsou to adjektiva nebo příděstí (např., *Это очень сложный вопрос.* – *Он совершенно расстроен.* – *Мы пришли крайне усталыми.*) a také k jinému přísllovečnému určení nebo přísllovečnému jednotnému členu vyjádřenému příslovcem, i predikativním (např., *Он ушел неожиданно скоро.* – *Было очень холодно.*)“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 295)

„Обстоятельство — это второстепенный член предложения, который относится к слову со значением действия или признака и обозначает качественные и количественные характеристики этого действия или признака (способ осуществления

действия, степень интенсивности действия или проявления признака), а также различные внешние обстоятельства осуществления действия (время, причину, условие и т. д.). Морфологизованным способом выражения обстоятельства является наречие. Кроме того обстоятельства могут выражаться:

1. падежными формами существительных (с предлогами или без предлогов):
смотреть без страха, посещать по вторникам,
2. деепричастиями: *идти не торопясь,*
3. сравнительной степенью наречия: *прыгнуть ещё выше,*
4. инфинитивом: *пойти спросить,*
5. нечленимым словосочетанием: *прыгнуть десять раз,*
6. фразеологизмом: *подняться ни свет ни заря.*“ (Кустова, Мишина, Федосеев 2005: 81–82)

Pro příslovečné určení jsou tedy stanoveny následující invariantní příznaky:

1. Прíslovečné určení je rozvíjejícím větným členem, je tedy závislé na hlavním větném členu (*Она говорит громко. Человеку не дано повернуть время вспять.*) nebo některém rozvíjejícím větném členu. (*К нам пришла очень симпатичная девушка.*).
2. Прíslovečné určení svou závislost na hlavním členu syntagmatu nevyjadřuje ani shodou ani řízeností, pouze k němu přimyká. Прíslovečné určení bývá vyjádřeno nejčastěji příslovci nebo nepřímými pády (předložkovými nebo bez předložky) syntaktických substantiv a v ruštině také přechodníky. Formálním prostředkem vyjádření syntaktického vztahu je u větných členů vyjádřených tvarem neohebným (příslovcem, v ruštině také přechodníkem) vždy přimykání. Pokud je příslovečné určení vyjádřeno nepřímým pádem syntaktického substantiva, pak jeho tvar není hlavním členem syntagmatu řízen, nevyplývá z jeho významu. Někteří lingvisté užívají pro tyto případy termín pádové přimykání (např. *лететь соколом, вскрикнуть от ужаса, vrátit se v neděli, udělat něco z lásky*). (formální znak)
3. Прíslovečné určení je závislým členem v determinačním syntagmatu. Pokud vyjadřuje vnitřní určení nebo vlastnosti, jedná se o závislý člen v determinačně-atributivním syntagmatu (např. *Она говорит громко.*). V případě, že vyjadřuje vnější okolnosti dějů nebo stavů, jedná se o závislý člen v determinačně-relačním syntagmatu (např. *Он сидит дома.*) (sémantický znak)

Přísluvečné určení je jediný rozvíjející větný člen, který se tradičně dále dělí podle významu (a ne na základě formálních rysů jako ostatní rozvíjející větné členy). Počet jednotlivých významových druhů přísluvečných určení se u různých ruských i českých lingvistů liší. Např.: P. Adamec vyčleňuje 15 druhů přísluvečných určení (In: Kubík a kol. 1982), V. V. Babajcevdová 13 druhů (Бабайцева 2011), Je. T. Čerkasovová 9 druhů (In: ПГ-60), R. Mrázek 10 druhů (In: Bauer, Mrázek, Žaža 1960), P. Karlík 9 druhů (In: Karík, Nekula, Rusínová 1995), F. Trávníček 14 druhů (Trávníček 1949), H. Flídrová a S. Žaža 11 druhů (Flídrová, Žaža 2005). Různý počet druhů přísluvečného určení je závislý na tom, zda se některé významy chápou samostatně, nebo zda se řadí do významově širší skupiny.

Je možno vydělovat tyto druhy přísluvečného určení: přísluvečné určení místa (*повернуть налево, sedět doma*), času (*приехать осенью, vrátit se brzy*), způsobu (*красиво петь, mluvit potíchu*), míry (*очень красиво, úplně vyčerpaný*), příčiny (*убить от злости, vdát se kvůli penězům*), účelu (*пришел покурить, připít na zdraví*), podmínky (*в случае необходимости звоните по номеру 112, в případě potřeby volejte 112*), přípustky (*несмотря на усталость он работал дальше, přes všechny потíže jsem to zvládl*), nástroje a prostředku (*писать карандашом, jet autobusem*), zřetele (*по возрасту он моложе, на čtení je už tma*), průvodních okolností (*ходить рыку в брюках, odešel bez zaplacení*), příp. další.

Detailní klasifikaci přísluvečných určení nacházíme u H. Běličové-Křížkové, která definuje jejich základních sedm významů: místní, časový, příčinný, predikativně-atributivní, kvantitativní a kvalitativní, zřetelový a omezující, původový. Některé z uvedených významů pak dále dělí. Přísluvečná určení místa rozděluje podle toho, zda vyjadřují statickou či dynamickou lokalizaci, přísluvečná určení obecně příčinná dělí na přísluvečná určení vyjadřující příčinu, podmínku, přípustku nebo účel. Kvalitativní přísluvečná určení dělí podle toho, zda vyjadřují charakter děje či stavu, jeho výsledek, srovnání nebo nástroj. (Běličová-Křížková In: ПГ2)

Protože každý z uvedených významových druhů má svá specifika, budeme přísluvečná určení typická a synkretická zkoumat pro jednotlivé druhy odděleně. Zabývat se budeme zejména způsobem vyjádření a s tím souvisejícím formálním prostředkem vyjádření syntaktického vztahu, tedy zda přísluvečná určení k hlavnímu komponentu syntagmatu přimykají nebo zda se ve vztahu projevují prvky řízenosti. Vedle stručného uvedení typických přísluvečných určení se budeme zabývat zejména těmi případy, ve kterých jsou patrné znaky gramatického synkretizmu.

5.2.1 Přísluvečné určení místa

Vyjádření prostorových (i jiných) vztahů příslovcem je pro přísluvečné určení nejvlastnější. Přísluvečná určení vyjádřená příslovcem jsou větné členy tzv. morfologizované, tj. takové, u kterých splývá význam obecně slovnědruhový s významem větněčlenským:

Егор глядел вперед. (В. Шукшин) *Надеюсь, что здесь его никто не примет, несмотря на его богатство.* (Л. Н. Толстой) *Возвращаясь, глянул на восток, там уже рассосалась синяя полутьма.* (М. Шолохов) *Прихваченные изнутри зубами, окаменели в недвижности губы.* (М. Шолохов)

Nahlížel jsem do kupé a všude to bylo stejné. (B. Hrabal) (...) *a potom někam hrábl a za chvíli vytáhl nějaký krám, který se opravdu hodil.* (B. Hrabal) *Vyrval ji ven a rychle stáhl prapor dovnitř.* (J. Škvorecký)

Za typická přísluvečná určení místa můžeme rovněž považovat ta, která jsou vyjádřena předložkovým pádem, zároveň však nijak nevyplývají z valence členu, jež rozvíjí. Užití předložkového pádu tak vyplývá jen z významu samotného přísluvečného určení.

Он на гробе жены вареную колбасу резал. (А. Платонов) *Ветер трепал на Аксинье юбку.* (М. Шолохов)

Předevčírem nepřátelský stíhač přestřílel nad naším městečkem německou stíhačku tak, že jí ustřelil křídlo. (B. Hrabal) *Když jsem pěšinkou přijel až k trupu letadla, sníh se třpytil na pláních.* (B. Hrabal) *Složenko vyplním až na poště.*

Protože tvary uvedených přísluvečných určení nevyplývají z valence rozvíjeného členu, nejsou tedy tímto členem řízeny a pouze k němu přimykají. Pro takové případy se užívá termín pádové přimykání.

Případy pádového přimykání však mohou postupně přecházet ve slabou řízenost, ve které tvary rozvíjejících členů částečně vyplývají z valence členu rozvíjeného. Hranice mezi těmito případy jsou velmi neostré. Přísluvečná určení slabě řízená se podle našeho názoru nacházejí na periférii kategorie přísluvečného určení, jelikož se podle formálního kritéria vzdáleně přibližují k předmětu.

На вершинах гор неподвижно стояли облака. (А. П. Чехов) *Он перепрыгнул и очутился на кладбище.* (В. Шукшин) *Снегоочиститель понесся открытой степью.* (А. Платонов)

A sněhem ušlapanou cestičkou, (...), kráčel můj otec. (B. Hrabal) Nejdřív jsem běžel k té přejeté, abych jí poskytl první pomoc. (K. Čapek)

Jak už bylo řečeno, uvedené tvary příslovečných určení jsou částečně předurčeny významem sloves – jedná se o realizace jednoho z několika možných tvarů. R. Zimek řadí tyto případy k tzv. slabé řízenosti. Tvar závislého členu syntagmatu závisí jednak na valenci slovesa, jednak na samotném vyjadřovaném (nejčastěji okolnostním) významu. Např.: *жить в городе / под Москвой / недалеко от центра, поехать в школу / на почту / к сестре / за доктором.* (Zimek, In: M. Kubík a kol. 1982: 31) Zároveň se jedná o členy, které ve větě nemohou být vynechány, protože by věta byla neúplná: *Школа находится на улице Волгина / около музея / рядом с кино / в центре города. – * Школа находится.*

Pro podobné případy zavedl P. Adamec ve své práci „Nárys transformační syntaxe současné ruštiny“ (Adamec 1968: 41–42) nový větný člen – tzv. adjekt (добавление). Motivací jeho vyčlenění ze systému větných členů bylo to, že tyto větné členy mají rysy typické jednak pro předmět, jednak pro příslovečné určení. K předmětu je přibližuje právě to, že jsou hlavním komponentem syntagmatu řízeny (bez rozlišení silné a slabé řízenosti). Zároveň však jím být nemohou z důvodu svého okolnostního významu místa. P. Adamec ukazuje, že, na rozdíl od nepřímého předmětu, může být adjekt nahrazen zájmeným příslovcem: *Дети идут в школу. – Дети идут туда. Дети идут куда-то. Сестра подошла к окну (туда). Универмаг находится на площади (там).*

Podle typu řízenosti a také podle toho, zda jsou adjekty ve větě členy obligatorními nebo fakultativními, rozlišuje P. Adamec čtyři druhy valence u adjektů (Adamec 1968: 41–42):

1. jednoznačně-obligatorní (*дойти до площади, прикоснуться к руке*),
2. nejednoznačně-obligatorní (*находиться на площади, около театра, рядом с кино, atd.*),
3. jednoznačně-fakultativní (*подойти к столу*),
4. nejednoznačně-fakultativní (*пошли в школу, за хлебом, к реке, atd.*).

Přestože jiní lingvisté (čeští ani ruští) adjekt jako samostatný větný člen nedefinují a nepracují s ním, je zmíněn ve stati P. Karlíka Určení místa příslovečné v Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík 2002: 508).

V pozdějších pracích řadí P. Adamec množství případů uvedených výše k tzv. doplňujícím (nutným) příslovečným určením (комплетивное обстоятельство). Navíc k nim přiřazuje i příslovečná určení jiná než místní, např. *Он родился еще до войны.* (příslovečné určení času), *Ты вел себя неосторожно.* (příslovečné určení způsobu) aj. (Adamec, In: M. Kubík a kol. 1982: 63)

Náš názor na větné členy, které pokládá P. Adamec za adjekt, je takovýto: Jedná se o větné členy přechodné, synkretické, pro něž jsou typické vlastnosti částečně předmětu a částečně příslovečného určení. Větné členy s jednoznačnou, povinnou vazbou (silná řízenost) řadíme k periférii předmětu (*Врач прикоснулся к моей руке.*), větné členy s nejednoznačnou vazbou (slabá řízenost) řadíme k periférii příslovečného určení (*Школа находится на площади.*).

5.2.2 Příslovečné určení času

Příslovečné určení času se rovněž vyjadřuje nejčastěji příslovci nebo nepřímými pády bez předložky i s předložkou.

Сегодня мне рассказали прелестный московский анекдот. (Л. Н. Толстой) *И знаешь, что рано или поздно придется перейти ее и узнать (...).* (Л. Н. Толстой) *В глазах накапливались и часто, одна за другой, стекали слезы.* (М. Шолохов) *Зимой возют, а весной из-под снега вытаивает.* (В. Шукшин) *Мне припало в прошлом году побывать.* (М. Шолохов) *Чтоб старуха за неделю не отбанила.* (М. Шолохов)

Он ihned projevil radostný údiv. (M. Kundera) *Jeden občan už odpoledne z toho ukořistěného plechu vystřihával kusy.* (B. Hrabal) *Hlubkaři narušili dopravu tak, že ranní vlaky jezdily v poledne, polední večer a večerní za noci, takže se někdy stalo, že odpolední vlak přijel podle jízdního řádu na minutu včas, ale to bylo tím, že to byl čtyři hodiny opožděný dopolední osobák.* (B. Hrabal)

V některých případech (zejména v těch, kdy je neznámý kontext) jsou z hlediska syntaktické analýzy obtížná slovní spojení typu *рисовать день*. V takových slovních spojeních nelze jednoznačně určit, zda slovo *день* odpovídá na pádovou otázku *что? / со?* nebo na příslovečnou otázku *как долго? / как dlouho?* Je však zřejmé, že nemůže odpovídat na obě otázky současně. Jedná se tedy o případ odstranitelného synkretizmu – synkretizmu, který lze odstranit znalostí kontextu. Příčinou těchto obtíží je polyfunkčnost bezpředložkového akuzativu, který může vyjadřovat jak přímý předmět, tak příslovečné určení času. Pokud tedy slovo *день* odpovídá na otázku *что?*, je ve větě přímým předmětem

(Художник на картине рисовал солнечный день на пляже.), pokud naopak odpovídá na otázku *как долго?*, je ve větě příslovečným určením času (Художник рисовал картину весь день.).

Některé další podobné případy lze rozpoznat na základě gramatických vlastností řídicího slovesa. Pokud je sloveso nepřechodné, nemůže být větný člen vyjádřený bezpředložkovým akuzativem přímým předmětem, a je proto příslovečným určením času:

Где ж худеть, сижу день и ночь в блиндаже. (В. Гроссман) – *Sedím den a noc. Всю ночь они не спали, говорили.* (В. Гроссман) – *Nespali celou noc. Он всю ночь будет мучиться.* (В. Гроссман) – *Celou noc se bude trápit. Всю дорогу он молчал.* (В. Гроссман) – *Celou cestu mlčel.*

Protože jsou všechna výše uvedená slovesa nepřechodná, nelze od slovesa ke jménu zadat otázku pádovou, možná je pouze otázka příslovečná: *сижу* (*кого, что? / как долго?) *день и ночь* – *sedím* (*кого, со? / jak dlouho?) *den a noc*; *не спали* (*кого, что? / как долго?) *всю ночь* – *nespali* (*кого, со? / jak dlouho?) *celou noc*; atd.

V případech, kdy je sloveso přechodné a je zároveň rozvíto dvěma tvary bezpředložkového akuzativu, které nejsou ve vztahu souřadném, je jeden z těchto tvarů přímým předmětem a druhý tvar je příslovečným určením času. Pro určení větněčlenské platnosti těchto větných členů je rozhodující jejich lexikální význam:

И ужас еѐ он день и ночь ощущал своим маленьким сердцем. (В. Гроссман) – *Den a noc cítл její strach. Каждую ночь вижу Москву во сне.* (В. Гроссман) – *Каждоу noc vidím ve snu Moskvu. Я еѐ всю жизнь терпеть не могла.* (В. Гроссман) – *Celý život jsem ji nemohla vystát.*

V první uvedené větě je přímým předmětem slovo *ужас* (*ощущал* что? – *ужас*) a slova *день и ночь* jsou příslovečnými určeními času (*ощущал* как долго? – *день и ночь*). Podobně lze analyzovat i následující věty.

Podle L. D. Česnokovové lze za synkretické případy považovat jen ty, kdy při přechodném slovese stojí jen jeden tvar bezpředložkového akuzativu s významem kvantitativním. (Чеснокова 1996)

Всю жизнь свою Алексей Александрович прожил и проработал в сферах служебных. (Л. Н. Толстой) *Жизнь прожить – не поле перейти.* (посл.)

V obou uvedených případech lze ke slovu *жизнь* zadat otázku jak pádovou (*прожил что? – всю жизнь*), tak příslovečnou (*прожил как долго? / какое время? – всю жизнь*). Takový větný člen pak může být analyzován i jako přímý předmět, i jako příslovečné určení času. V českém jazyce jsou tyto konstrukce analogické.

5.2.3 Přííslovečné určení způsobu a míry

Přííslovečnými určeními způsobu a míry se vyjadřují nejčastěji vnitřní, inherentní vlastnosti dějů a stavů. Zatímco příslovečná určení způsobu vyjadřují kvalitativní charakteristiku (odpovídají na otázky *как?, каким образом?*), příslovečná určení míry vyjadřují charakteristiku kvantitativní (odpovídají na otázky *сколько?, сколько раз?, как много?*). (Flídrová, Žaža 2005: 60–61) P. Adamec užívá pro oba typy příslovečného určení termín kvalifikant (уточнение). (Adamec 1968)

Только скуластенькая молодая женщина чуть перебирала струны и негромко, красиво пела, хриловато, но очень душевно. (В. Шукшин) *Зализывая намаянные в беготне подушечки лап, лиса лишь тихонько поскуливала.* (Ч. Айтматов) *По ночам же почва быстро выхолаживалась.* (Ч. Айтматов) *Она тревожно глянула на него и шевельнула губами.* (Ч. Айтматов).

Benno začal tiše pro sebe troubit sólo z Bob Catse. (J. Škvorecký) *Spěchal jsem rychle k nemocnici.* (M. Kundera) *Těžko se dalo uhádnout, na co by to tak mohlo být?* (B. Hrabal) *Už zase se tak dlouho vyptával, kdo je na tom líp, až ho zase nekřesťanský zbili.* (B. Hrabal)

Blíže okomentujeme příslovečná určení způsobu, která jsou vyjádřena bezpředložkovým instrumentálem. Tato příslovečná určení se v ruštině často užívají pro vyjádření srovnání a jsou někdy vydělována jako samostatná skupina příslovečných určení:

Он не прыгал козлом. (В. Шукшин) *Туман сползал в яры серой безголовой гадюкой.* (М. Шолохов) *И жесткость легла тенью на его доброе лицо.* (В. Шукшин) *Леса вытянулась струной и снова ослабла.* (М. Шолохов) *Её улыбка жиганула Митью крапивой.* (М. Шолохов)

V češtině se pro vyjádření srovnání bezpředložkový instrumentál neuvžívá. Tyto konstrukce se do češtiny nejčastěji překládání pomocí spojky *jako*: *Он не прыгал козлом. – Neskákal jako kozel.*

Zároveň se bezpředložkovým instrumentálem v ruštině i češtině vyjadřuje způsob vykonávaného děje:

Чего ты? – шепотом спросил он. (М. Шолохов) *Баркас заходил скачками.* (М. Шолохов) *Аксинья пошла на гору легкой раскачкой.* (М. Шолохов) *Степан выехал из ворот торопким шагом.* (М. Шолохов)

Až do té doby, kdy to křídlo vrzavým pohybem se sneslo nad samé náměstí, (...) (B. Hrabal). *Tedy když jsme byli v Žitné ulici, přihnalo se odzadu šílenou rychlostí auto.* (K. Čapek)

V příslovečných určeních způsobu s významem srovnání zůstávají zachovány významy předmětů (či spíše jejich asociace), s nimiž je vykonávání děje srovnáváno. Srov.: *прыгал козлом – прыгал как козел, жиганула крапивою – жиганула как крапива.* V příslovečných určeních způsobu bez významu srovnání se význam předmětu (v širokém smyslu) ztrácí a vytvářejí se čistě okolnostní asociace. Srov.: *выехал торопким шагом – выехал поспешно, спросил шепотом – спросил тихо.* Tvary bezpředložkového instrumentálu postupně přijímají vlastnosti příslovci a přecházejí k nim. Zatímco u některých z nich byl přechod již dokončen (*идти нишком*), u jiných stále probíhá, je zřetelný vztah těchto tvarů k původnímu paradigmatu substantiv, zachovávají se gramatické kategorie rodu, čísla a pádu (*идти торопким шагом*). Takové tvary jsou pak synkretické, neboť v sobě mísí vlastnosti typické pro substantiva a adverbia. Jedná se tak o případ morfologického synkretizmu, který se však projevuje pouze a výhradně v syntaxi (na syntaktických jednotkách – slovních spojeních a větách).

Analogický proces konverze slovních druhů probíhá i v češtině, existují taková slovní spojení jako *jít krokem, říci šeptem*. Tento proces však probíhá v obou jazycích odděleně. Jsou doloženy případy konverze ruského tvaru instrumentálu, přičemž u jeho českého ekvivalentu k tomuto přechodu mezi slovními druhy nedošlo. Např.: *Это случилось летом. – Stalo se to v létě., спать нишком – spát na břiše.*

Príslovečné určení způsobu se vyjadřuje rovněž předložkovými pády. Velice často se v těchto případech používají předložky *с / без – s / bez* a předložka *в – v*:

И тот час со страхом огляделся. (А. П. Чехов) *Молодые люди с почтением подавали руки.* (В. Шукшин) *Конь пожевал стекающую воду со скрипом.*

(М. Шолохов) *Зворычный **прошел** всю дорогу **без всякого сознания**, только шевеля ногами.* (А. Платонов)

*Jeho snoubenka **by s obtížemi hledala** místo zde.* (М. Kundera) *Uklidněte se, Ludvíku, **řekl mi s milou shovívavostí**.* (М. Kundera) *Kostkovy klíče jsem **zastrčil** do kapsy s **tichým veselím**.* (М. Kundera)

*Vše **sideli** v* *каком-то странном **оцепенении**.* (В. Шукшин) *Вот Большеголовый **сидит** в нетерпеливом **напряжении**.* (Ч. Айтматов) ***Прошло** полчаса **в молчании**.* (А. П. Чехов).

*Ve čtyři hodiny ráno **přejelo** auto v Žitné ulici **opilou stařenu** a **v největší rychlosti ujelo**.* (К. Čapek) *Strážník **pokrčil** rameny v **subordinované bezradnosti**.* (К. Čapek). ***Já jsem se v duchu usmál**.* (М. Kundera)

Пříslopečná určení způsobu, která jsou vyjádřena předložkovým pádem, lze často zaměnit tvary příslovcí (v ruštině také tvary přechodníků). Srov.: *подавали руки с почтением – подавали руки почтительно, огляделся со страхом – огляделся испуганно, пожевал воду со скрипом – пожевал воду скрипя, сидели в оцепенении – сидели оцепеневши, прошло в молчании – прошло молча, hledala by s obtížemi – hledala by obtížně, zastrčil s veselím – zastrčil vesele, řekl se shovívavostí – řekl shovívavě, ujelo v rychlosti – ujelo rychle.* Vyjádření příslopečného určení tvarem substantiva umožňuje toto substantivum dále rozvíjet shodným přívlastkem a tím dále upřesnit význam tohoto příslopečného určení. Např.: *сидит в напряжении – сидит в нетерпеливом напряжении, застрčil ключе s радostí – застрčil ключе s тихой радostí.*

5.2.4 Příslopečné určení příčiny

Základním vyjádřením příslopečného určení příčiny jsou v ruštině tvary předložkových pádů substantiv:

*Глаза еѣ прямо **сияли от** неподдельной **радости**.* (В. Шукшин) *Иконникова **по желанию отца получили** светское образование.* (В. Гроссман) ***Умер от** лагеря, раскулаченный.* (В. Гроссман) *И продолжал петь, но уже песни **не было слышно из-за грохота и лязга**.* (В. Шукшин)

Pro češtinu je (kromě tvarů předložkových pádů substantiv) typické vyjádření příčiny také prostým instrumentálem:

Na statku kdosi ze zvědavosti otevřel záklop a vylezl na cínovou střechu a ted' zvedal ruce, jako by se vzdával. (B. Hrabal) (...) *ohromný chlap v bílých šatech, celý postříkaný a krabatý od vápna.* (B. Hrabal) *To nebylo dobře vidět pro kouř z výfuku.* (K. Čapek) *Vraždy z vilnosti na obzoru.* (B. Hrabal) *Výpravčí Hubička pořád seděl na židli a pořád měl nohy na telegrafním stole, jako by ochrnul hrůzou z dopravního šéfa.* (B. Hrabal)

Prostý instrumentál se tedy k vyjádření příčiny v ruštině, na rozdíl od češtiny, nepoužívá. Srov: *Byl bez sebe radostí.* – *Он был вне себя от радости.* / *Probudil jsem se zimou.* – *Я проснулся от холода.* / *Třásl se strachy.* – *Он дрожал от страха.* / *Leknutím zbledl.* – *Он побледнел с испугу.*

Předložkové pády mohou ve větě plnit rozmanité funkce, přičemž jeden a tentýž předložkový pád (např. *из* + genitiv) může při témže slovese plnit jak funkci příslovečného určení, tak funkci předmětu. Podle V. M. Nikitina je v takových případech rozhodující lexikální význam slova, přičemž čím více je tento význam abstraktní, tím spíše se jedná o příslovečné určení: „Передки случаи, когда от лексического значения слова зависит и его функционирование в роли дополнения или обстоятельства. Ср: *сделал из кирпича* (дополнение) и *сделал из вежливости* (обстоятельство причины) в одной и той же форме при одном и том же сказуемом. Чем отвлеченнее слово, тем более оно тяготеет к сфере обстоятельства.“ (Никитин 1969: 67)

Podobně lze uvést analogické příklady, ve kterých však nestojí v opozici předmět a příslovečné určení, ale dva různé významové odstíny příslovečného určení: *Бежал со всех ног* (příslovečné určení způsobu) – *бежал со страха* (příslovečné určení příčiny), *не читал с января* (příslovečné určení času) – *не читал с досады* (příslovečné určení příčiny), *ударил с размаху* (příslovečné určení způsobu) – *ударил с гнева* (příslovečné určení příčiny).

O prolínání jednotlivých příslovečných významů píše H. Běličová: „Zčásti mohou vystupovat ve funkci ADV_{Caus} (příslovečná určení příčiny v užším smyslu – pozn. VS) též předložkové pády, jejichž těžiště je ve vyjadřování jiných druhů ADV. (...), vždy však jde o prostředky značně periferní, které lze interpretovat jako vyjádření obrazné, jako transpozici jiného druhu ADV do pozice ADV_{Caus}. (...) *Уprostřed starostí o hosty neměla ani mnoho času, aby ... Ani se neptejte, jak mi bylo po syrečkách.*“ (Běličová In: Daneš a kol. 1987: 103) Větné členy *uprostřed starostí* a *po syrečkách* lze tedy považovat za synkretické. V prvním případě sice zřejmě nedochází ke splývání významu místa a příčiny, neboť se nejedná o prostorovou lokalizaci, nýbrž o obrazné pojmenování. Přesto však jde o formální a obsahový

nesoulad, protože předložka *uprostřed* primárně slouží k vyjádření místa. Ve druhém případě už jde o zřetelné prolínání významu časového a příčinného.

Jako projev synkretizmu v oblasti syntaktických vztahů vysvětluje V. V. Babajcevová i dvojí možnost grafické podoby *от того / оттого, от чего / отчего* (Бабайцева 2011):

И умер он оттого, что пыли на руднике наглотался. (В. Гроссман) *Вот от того, что вы живете на свете, от одной мысли об этом хорошо на душе.* (В. Гроссман) *Я не знаю, как отвечать на ваш вопрос, -- сказал он, покраснев, сам не зная от чего.* (Л. Н. Толстой) *Она обворожительна. А отчего, я не знаю.* (Л. Н. Толстой)

Analýzou jazykového materiálu bylo zjištěno, že v otázkách se vyskytuje spíše jednoslovná varianta *отчего* (z hlediska morfologického se jedná o příslovce), což svědčí o převaze příslovečného významu větného členu v odpovědi nad významem objektovým: *А кто он, отчего умер? Умер от лагеря, раскулаченный.* (В. Гроссман). Příslovce *отчего* se ve významu příčinném používá jako synonymum k příslovci *почему*: *Я не читал. (...) – Отчего? (...) – Потому что не считаю нужным терять на это время.* (Л. Н. Толстой)

5.2.5 Příslopečné určení účelu

Příslopečná určení účelu se rovněž vyjadřují různými předložkovými pády substantiv:

Ведь покупаю, верьте чести, так, значит, для славы одной. (Л. Н. Толстой). *Картины снимал для кино.* (А. Солженицын) *За свежим хлебом не прислали, люди едят сухари.* (В. Гроссман) *Я не подчиняюсь распоряжениям Временного правительства и ради спасения свободной России иду против него.* (М. Шолохов) *Решилось все после того, как самая отчаянная из баб, жалмерка Мавра, сбегала к Прокофию будто бы за свежей наливкой.* (М. Шолохов)

Vysvětil jsem ti, že jsem sem přijel před necelou hodinou kvůli nějaké bezvýznamné záležitosti. (М. Kundera) *Стрýc poprvé netančil pro zábavu a pro smích, ale pro tanec samotný.* (В. Hrabal) *Nevracel bych se sem pro sentimentální dojetí nad ztraceným časem.* (М. Kundera) *Lepší by bylo, aby Bůh zatroubil k poslednímu soudu a učinil všemu konec!* (В. Hrabal) *Ze zámku přišla zpráva, že pan přednosta je pozván k hraběti Kinskému na večeři.* (В. Hrabal) *Paní přednostová, já jsem k vám přišel na radu.* (В. Hrabal) *Jak to bylo jinačí, když jsem si vyjel tenkrát před třemi měsíci za svou smrtí.* (В. Hrabal)

F. Štícha uvádí, že předložky *na, k* „jsou běžné a velmi frekventované jako výraz vazby (valence) slovesa; např.: *zaměřit se na záchranu, přispět k záchraně něčeho; sloužit, přispět k zajištění něčeho*. V ne vazebném (či slabě vazebném) účelovém významu je však jejich spojitelnost značně omezena, převážně na některá dějová substantiva a některá slovesa.“ (F. Štícha a kol. 2013: 715–716) Např.: *Na záchranu památek potřebuje kraj miliardu. K záchraně památek potřebuje kraj miliardu. (Aby mohly být památky zachráněny, potřebuje kraj miliardu.)* Jedním z diferencčních znaků, který může odlišit předmět a příslovečné určení účelu (obecně příslovečné určení) je tedy formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu (řízenost – přimykání).

Tytéž předložkové pády se mohou vyskytovat v syntaktickém vztahu jak determinace objektové, tak i determinace relační. Rozlišení těchto vztahů je v řadě případů možné jen na základě lexikálního významu jednotlivých komponentů, přičemž předložkové pády substantiv s konkrétně-věcným významem jsou spíše předmětem, čím více je význam slova abstraktní či obecný, je takový větný člen blíže příslovečnému určení (v tomto případě účelu). Srov.: *Píše dopis pro matku.* (totéž co *matce*, nepřímý předmět) – *Dělá to pro slávu.* (kvůli slávě, aby byl slavný, příslovečné určení účelu) Podobně v ruštině: *Так сделайте это для меня.* (spíše předmět) – *Она писала в газету только для заработка.* (příslovečné určení účelu) Dalším diferencčním znakem, pomocí kterého lze odlišit předmět a příslovečné určení, je lexikální význam užitého substantiva, jeho míra konkrétnosti/abstraktnosti.

Příslovečné určení účelu je některými lingvisty chápáno široce, řadí k němu některé větné členy, které lze považovat za předmět, resp. které v sobě mísí vlastnosti obou uvedených větných členů. H. Běličová-Křížková uvádí, že některé konstrukce s významem účelu lze považovat za výsledek kondenzace vedlejší věty účelové: *Они готовятся к тому, чтобы путешествовать по стране. → Они готовятся к путешествию по стране.* (Běličová-Křížková In: ПГ-2, 779) Podle našeho názoru je větný člen *к путешествию* spíše předmětem, neboť jeho tvar vyplývá z řídicího slova *готовятся* (к чему). A. Brandner řadí k příslovečným určením účelu následující případy: *Он спас меня от смерти. – Zachránil mě před smrtí. Отец заступался за свою мать. – Otec se zastával své matky. Мать боролась за сына. – Matka bojovala o syna.* (Brandner 2015) Přestože určitý odstín sémantiky účelu je v uvedených příkladech patrný, nemůžeme si u těchto větných členů nevšimnout vlastností typických pro předmět. Všechna zvýrazněná substantiva mají jasný konkrétně-věcný význam, z hlediska formálního vyjádření syntaktického vztahu se jedná o řízenost (zvláště patrnou ve slovním spojení *заступаться за кого*, ve kterém je navíc patrná

korespondence předpony slovesa a užití předložky). Tyto větné členy tedy lze považovat za synkretické, mísící v sobě vlastnosti předmětu a příslovečného určení účelu – nacházejí se na periferii obou kategorií.

V ruštině i češtině se příslovečné určení účelu vyjadřuje rovněž infinitivem: *Антон вышел покурить.* – *Anton si odešel zakouřit.* Na rozdíl od příslovečných určení účelu vyjádřených předložkovým pádem substantiva je u příslovečných určení vyjádřených infinitivem vždy jednoznačný formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu. Jelikož infinitiv nemůže být v pozici rozvíjejícího větného členu řízen, je to tvar neohebný, nemá tedy koncovku, nemůže svou podřízenost nijak vyjadřovat, k hlavnímu členu syntagmatu tedy jednoznačně přimyká. Podrobnou analýzu užití infinitivu ve funkci příslovečného určení (a jiných rozvíjejících větných členů) podala H. Flídrová v článku „O některých rozdílech v užití ruského a českého infinitivu“, která upozorňuje na to, že v ruštině se infinitiv v této funkci užívá daleko častěji než v češtině. Srov.: *Он вернулся взять пальто* – *Vrátil se pro kabát.* *Нас пригласили посмотреть.* – *Pozvali nás, abychom se šli podívat.* *Бабушка, наконец, поднялась уходить.* – *Babička se konečně zvedla k odchodu.* V některých případech se však užívá účelový infinitiv pouze v češtině. Např.: *Пойду si umýt руки.* – *Пойду вымою руки.* (Flídrová 2008: 5–11)

5.2.6 Příslovečné určení podmínky

Podmínka se v ruštině i češtině vyjadřuje především v rámci souvětí. Jako čistě podmínkové se užívají složené předložky *в случае, при условии* – *v případě, pod podmínkou, s podmínkou.*

Ведь в случае новых потрясений казаки Первого и Четвертого полков перестреляют своих офицеров... (М. Шолохов) *Только при условии наступления на Царицын можно говорить об установлении единого командования.* (М. Шолохов) *В případě odporu mají členové hlídek právo použítí násilí.* (J. Škvorecký)

Ani v jednom jazyce neexistuje speciální jednoslovná předložka podmínková. Mohou se užit předložky *при, с, без* – *při, za, s, bez*, které se však častěji užívají k vyjádření jiných významů.

Настолько художественно он был сделан, что даже при внимательном изучении нельзя было отличить подлинный глаз от искусственного. (М. Шолохов) *Но они не желают делать этого без согласия и приглашения самих землян.*

(Ч. Айтматов) *Сто сорок лет можно жить... с таким воздухом, -- сказал он.*
(В. Шукшин)

Písně, které zpíváme na jižní Moravě, se z umělé hudby vysvětlit nedají ani při největší snaze. (M. Kundera) *To je sprostý. Bez žrádla nic nedělám.* (J. Škvorecký)

Význam podmínky se často mísí s dalšími příslovečnými významy, podle toho, na vyjadřování jakého dalšího významu se může daná předložka podílet. F. Štícha uvádí následující příklady: **Za pěkného počasí se chodili koupat. Při takové zátěži je důležitá rehabilitace a oddech.** Dodává, že podmínkový vztah je v uvedených větách „pouze implikován, může v nich jít jen o vztah časový (*Když bylo pěkné počasí ...*) nebo o průvodní okolnosti bez významu podmiňování.“ (Štícha a kol. 2013: 717) Takové větné členy jsou tedy synkretické, mísí v sobě dva různé významy příslovečného určení (podmínky a času, podmínky a průvodních okolností). Jednotlivé přechody jsou však plynulé a podle našeho názoru nelze ve všech případech jednoznačně rozhodnout o přesném významu příslovečného určení. Např.: **Při prvních příznacích se obraťte na lékaře.** Ve větném členu *při prvních příznacích* je patrný význam jak podmínkový (objeví-li se první příznaky, ...), tak i časový (jakmile se objeví první příznaky, ...). Další příklady:

Знал он, что при сильном ударе, если неправильный будет у шашки крен, вырвет ее из руки, а то и кисть вывихнет. (М. Шолохов) **Без вас** здесь неинтересно **будет.** (Ч. Айтматов)

Без peněz do hospody nelez. (přísl. (přísl.)) *Telegrafy samy od sebe začaly vyhrávat Morseovy značky, tak jako se to stávalo v dopravních kancelářích při bouřkách.* (B. Hrabal) **Na schůzích jsem prý samé nadšení, kdežto s ní jen o všem žertuju a všechno zlehčuju.** (M. Kundera) (...) *ale jen průměrný muž, nekouří, nepije, ale bez potlesku neumí žít, to je jeho alkohol i nikotin.* (M. Kundera) **Žena nemůže žít bez citu.** (M. Kundera)

Stanovení podmínkového významu příslovečného určení v některých případech vyplývá až z kontextu věty. H. Běličová uvádí příklady: *S tvými schopnostmi bych dokázal víc. – Se svými schopnostmi bys mohl dokázat víc.* (H. Běličová In: Daneš a kol. 1987: 103) Přestože jsou obě konstrukce formálně velmi podobné, v prvním případě se jedná o příslovečné určení podmínky (*kdybych měl tvé schopnosti, ...*), ve druhém však jde o příslovečné určení příčiny (*protože máš schopnosti, ...*).

5.2.7 Příslovečné určení přípustky

K vyjádření přípustky se v ruštině i češtině používají zejména sekundární předložky. V ruštině jde například o předložky *несмотря на, независимо от, вопреки, против*; v češtině pak *bez ohledu na, navzdory, nehledě na, přes* aj.

Вопреки ожиданиям Григория, за полторы недели к ним присоединилось человек сорок казаков. (М. Шолохов) *Взлет прошёл отлично, несмотря на качку.* (Ч. Айтматов) *Против твоей воли Он спасет и помилует тебя и обратит тебя к Себе.* (Л. Н. Толстой) *Он чувствовал, что его занятия происходят независимо от дела, что они не цепляют за дело и не заставляют его двигаться.* (Л. Н. Толстой)

Пřes svoji neosobitost byla to však argumentace zcela nevýratná a Lucie se ji také nesnažila nijak vyvracet. (М. Kundera) *A prznitelka se usmívá navzdory své podprůměrnosti.* (z filmu Pelíšky)

Н. Бěličová-Křížková uvádí, že v řadě případů se význam přípustky, podobně jako tomu bylo u významu podmínky, prolíná s významem průvodních okolností: *Пост достигнут без увеличения фондов. Линия, при всех ухищрениях, должна иметь направление ...* (Бěličová-Křížková In: ПГ 2 1979, 778)

5.2.8 Příslovečné určení nástroje a prostředku

Příslovečné určení nástroje a prostředku bývá jako zvláštní druh příslovečného určení definován zpravidla českými lingvisty. Tímto termínem je označován závislý člen v následujících syntagmatech: *рубить топором, резать ножом, ехать на автобусе, бить пěstmi, psát пером, играть на клавиру.* U ruských lingvistů jsou tyto větné členy zpravidla chápány jako nepřímý předmět.

Можно писать карандашом? Петро въехал во двор на самосвале. (В. Шукшин) *Девушка оглядела его озорными, беспокойными глазами.* (М. Шолохов) *А на крупном лице красногвардейца, в каждой, как топором вырубленной, черте жило и теплилось умное, острое и немножко злое.* (М. Шолохов)

Opřel jsem se do ní pěstmi. (М. Kundera) *Крамličkou přehraboval skládky a navečer se vracel s kořistí.* (В. Hrabal) *Večer pak odjíždí z města autobusem.* (М. Kundera) *Jel jsem se tam podívat na bicyklu za půl hodiny po sestřelení.* (В. Hrabal)

Р. Адамец о příslovečných určeníх nástroje a prostředку пише následující: „Обстоятельства орудия и средства по своей семантике близки к обстоятельствам образа действия и указывают на предметы или приёмы, при помощи которых

совершается действие. (...) по характеру синтаксической связи занимают промежуточное положение между комплетивными и атрибутивными обстоятельствами или сближаются с косвенным дополнением.“ (Adamec In: Kubík a kol. 1982: 66) F. Kopečný považuje nástrojové instrumentály za objektové v případě, že se jedná o jedinou rekcí. Tedy za objektové považuje např. *bíti nohami, otáčeti klikou*, za příslovečné určení nástroje pak *bíti někoho holí, otáčeti hřídel klikou*. Širší pojetí předmětu v tomto ohledu zdůvodňuje F. Kopečný možnou konkurenci instrumentálu s akuzativem, srov.: *kamna dýchala příjemným teplem – kamna vydychovala teplo; jeho oči zářily radostí – jeho oči vyzařovaly radost*. (Kopečný 1962: 218) V Akademické gramatice spisovné češtiny (F. Štícha a kol. 2013) jsou tyto větné členy zčásti uvedeny v kapitole o komplementu, zčásti u příslovečného určení způsobu.

Příčinu různého chápání těchto jevů vidíme v následujících skutečnostech: uvedené větné členy často bývají ve větě obligatorní, i z tohoto důvodu je pak problematické určit formální prostředek vyjádření syntaktického vztahu. Nejedná se zde o silnou řízenost, sloveso si tu či onu formu nutně nežadá, např.: *ехать на автобусе / ехать автобусом* (srov. s příklady silné řízenosti: *владеть языком, заниматься спортом, заведовать кафедрой*). Přikláníme se k názoru, že se v těchto případech jedná o slabou řízenost, tj. případ, kdy je tvar závislého členu dán zčásti rekcí slovesa, zčásti je určován svým vlastním významem. Právě větné členy, které jsou svým řídicím slovem slabě řízeny, se často nacházejí na periférii kategorie předmětu a příslovečného určení. I z hlediska významu těchto větných členů bychom mohli říci, že zčásti vyhovují jak předmětu, tak příslovečnému určení. Zopakujme, že předmět „vyjadřuje osobu, zvíře, věc nebo jev, které jsou dějem nebo stavem zasaženy, na které děj nebo stav přechází nebo kterých se přímo týká.“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 243) Uvedené případy lze chápat tak, že vyznačené větné členy vyjadřují předměty, kterých se děj přímo týká. Zároveň je však lze chápat tak, že vyjadřují okolnost (v širokém smyslu) děje.

Analýzou formálních i sémantických znaků jsme tedy dospěli k závěru, že tyto větné členy jsou přechodné, nacházejí se na pomezí mezi předmětem a příslovečným určením. Jedná se o první případ toho, kdy se celý druh příslovečného určení nachází na jeho periferní části.

5.2.9 Příslovečné určení zřetele

Určení zřetele vyjadřuje, vzhledem k čemu nebo komu platí nějaký děj, vlastnost či stav. Společným vyjádřením pro ruštinu i češtinu jsou rozmanité předložkové pády. V ruštině je časté užití předložky *для*.

Именно поэтому для меня было важно, обращаясь к проблемам, затронутым в романе, увидеть мир через его судьбу. (Ч. Айтматов) *Для понимающего человека Каранар был особенно красив на ходу.* (Ч. Айтматов) *Для авианосца "Конвенция" такие волны в открытом океане не представляли опасности.* (Ч. Айтматов) *В проходящих товарняках зимой слишком уже холодно было добираться.* (Ч. Айтматов) *Друг ли он или такой же враг, как и все другие, по отношению к Анатолю.* (Л. Н. Толстой) *На краю дороги стоял дуб. Вероятно в десять раз старше берез.* (Л. Н. Толстой) *Князь Андрей, встречаясь с новым лицом, особенно с таким, как Сперанский, которого он знал по репутации, всегда ждал найти в нем полное совершенство человеческих достоинств.* (Л. Н. Толстой)

Často vytykala panu přednostovi, že je vlažný ve víře. (B. Hrabal) *O to více se naše osudy sblížily svou podobou.* (M. Kundera) *Ted' už je na všechno pozdě.* (M. Kundera) *Teplá voda teče proti všem zvyklostem z kohoutku označeného písmenem S.* (M. Kundera) *Pochopil jsem, že pro ženské má pan výpravčí jisté kouzlo.* (B. Hrabal) *Z hlediska našeho notového systému zpívají všichni lidoví zpěváci své písně rytmicky nepřesně a špatně.* (M. Kundera) *Protože ona byla opravdu velice moc hezká. Hezčí než Irena, musel jsem objektivně přiznat.* (J. Škvorecký)

Konstrukcím se zřetelovým infinitivem v ruštině odpovídají v češtině konstrukce s předložkou *na*: *Уже темно читать.* – *Na čtení je už tma.* *Сегодня холодно купаться.* – *Na koupání je dnes zima.*

V češtině je typické vyjádření zřetele příslovci. V ruštině se tyto konstrukce vyskytují v menší míře, např.: *Он внутренне богат. Политически он был фигурой неясной.* Většinou dává ruština přednost vyjádření zřetele různými předložkovými pády substantiv či prostým instrumentálem: *Tato kniha je myšlenkově bohatá a obsahově zajímavá.* – *Эта книга богата идеями и интересна своим содержанием. Это место je platově výhodnější.* – *Эта работа по зарплате выгоднее. Выставку je nutno finančně zabezpečит.* – *Строительство надо обеспечить финансами.*

Význam zřetelový se může mísit s dalšími příslovečnými významy (*Я знаю его только по имени. Podle zevnějšku bych tu hádal na padesát.* – určení prostředku) a také se často stýkají s periferií předmětu (*Поспешь si с úklidem. Je choulostивý vůči зимě.*) nebo se subjektivním určením (*Мně je то одно.*)

5.2.10 Příslovečné určení průvodních okolností

Příslovečné určení průvodních okolností je druh příslovečného určení, který vyčleňují jen někteří čeští lingvisté. Ruští lingvisté řadí jeho typy pod širší pojetí příslovečného určení způsobu. Podobně je tomu v Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy 2, (Bauer, Mrázek, Žaža 1960) kde se o nich hovoří sice samostatně, ale v rámci způsobových určení.

Сазан со стоном прыгнул вверх. (М. Шолохов) *Тожже, на pewno, булгахтер? -- спросил старик не без издевки.* (В. Шукшин) *Люба стояла с бельем в руках.* (В. Шукшин) *Они съезжались группами, разъезжались, исчезали за бугром и вновь показывались.* (М. Шолохов) *Графиня прослезилась и молча соображала что-то.* (Л. Н. Толстой) *Поедем туда всей семьей.*

Tam je trvale celou noc jasně modrá lucerna, a v semaforech na dálku rachotí ramena při změně světél. (B. Hrabal) *A tak ráno vyjedu ještě za tmy, moje maminka se bude za mnou dívat.* (B. Hrabal) (...) *a nade vším pak má čerstvě oholená lebka, která musila ve světle žárovky zářit jak bledá luna.* (M. Kundera) *Nakonec musel být vynesena i s postelí na dvůr.* (M. Kundera) *A byl nám ovšem protivný i tím, jak samozřejmě a bez váhání spojoval osud naší kapely s osudem komunistické strany.* (M. Kundera)

F. Kopečný zahrnuje k příslovečným urcům průvodních okolností také ta, která jsou vyjádřená příslovci (*sedě, leže, stoje, mlčky, bosky, spolu, vzájemně, ...*).

Uvědomil jsem si, že okresní města nepočítají s podivnými chtějícími vsedě snídat a že otvírají své hospody až mnohem později. (M. Kundera) *Pod rozkvétajícími stíny stáli lidé, někteří bez kabátů, a mlčky poslouchali vzdálenou střelbu.* (J. Škvorecký)

Lingvisté, kteří vyčleňují příslovečné určení průvodních okolností jako samostatný druh příslovečného určení, přiznávají častou navrstvenost více významů v těchto větných členech. Z našeho pohledu se tedy jedná o větné členy synkretické, které v sobě mísí více významů. F. Kopečný dokonce píše: „Urcění průvodních okolností má nakonec vztahy ke všem druhům adv. určení.“ (Kopečný 1962: 231) S významem průvodních okolností se mohou mísit významy časové (*В грозу опасно прятаться под деревом. За svobodna se měl dobře.*), místní (*Под стихами я заметил подпись. Терпе na konci dopisu se zmiňuje o penězích.*), podmínkové (*В присутствии посторонних я никогда об этой истории не говорил. За tmy se nedá číst.*) nebo přípustkové (*Пост достигнут без увеличения фондов. Odvážil se to říci i před ředitelem školy.*), příp. i jiné.

K příslovečnému určení průvodních okolností má velice blízko i doplněk, který se od tohoto typu příslovečného určení liší spíš formálně (dvojím syntaktickým vztahem a gramatickou shodou) než významově. H. Běličová-Křížková (In: Daneš a kol. 1987, PG 2) řadí také část případů doplnku právě k příslovečnému určení průvodních okolností. Protože doplnku věnujeme samostatnou kapitolu, nebudeme se o jeho případech na tomto místě zmiňovat.

5.3 Přívlastek

Z českých zdrojů vybíráme definici přívlastku S. Žaži:

„Přívlastek (определение) je rozvíjející člen větný, který blíže určuje podst. Jméno nebo jiný zpodstatnělý výraz v jakékoli členské platnosti: *Установилась хорошая погода. Моя сестра читает интересный роман. Павлов – славный русский учёный. Над чёрными вершинами деревьев сверкали серебряные звёзды. Грянуло далёкое „Ура!“*.“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 257)

Z ruských zdrojů předkládáme definici z učebnice „Ситаксис современного русского языка“ autorů G. I. Kustovové, K. I. Mišinové a V. A. Fedosejeva:

„Определение — это второстепенный член предложения, который отвечает на вопросы *какой?, который?, чей?*, относится к слову с предметным значением (обычно существительному) и обозначает признак.“ (Кустова, Мишина, Федосеев 2005: 77)

Podle formálního vyjádření syntaktického vztahu se přívlastek dělí na shodný (shoduje se se svým řídicím členem v gramatických kategoriích rodu, čísla a pádu) a neshodný (je svým řídicím členem řízen nebo k němu přimyká). Někteří čeští rusisté dále vyčleňují přívlastek s nulovou shodou (též přívlastek beze shody). Jedná se o přívlastky vyjádřené nesklonnými slovními tvary, nejčastěji se mezi ně řadí přívlastky vyjádřené komparativem adjektiva (*женщина моложе меня*), nesklonnými přívlastňovacími zájmeny (*его/её/их мама*) či nesklonnými adjektivy (*платье беж*). (viz např.: Flídrová, Žaža 2005; M. Kubík a kol. 1982)

Pro přívlastek jsou tedy stanoveny následující invariantní příznaky:

1. Přívlastek je rozvíjejícím větným členem, který ve větě rozvíjí syntaktické podstatné jméno (*К нам пришла очень симпатичная девушка. Я купил пачку чая.*).
2. Přívlastek shodný vyjadřuje svou podřízenost na hlavním členu syntagmatu gramatickou shodou – shoduje se s ním v gramatických kategoriích rodu, čísla a pádu.

Bývá vyjádřen syntaktickými přídatnými jmény, kterými mohou být kromě přídatných jmen také přídatná jména slovesná (*смеющиеся дети, любимая книга, заблудившиеся туристы, купленные товары*), adjektivní zájmena (*мой друг, каждая минута, этот дом, никакие вопросы*), řadové číslovky (*третий том*).

Přívlastek neshodný může být hlavním členem syntagmatu řízen nebo k němu jen přimyká. Je vyjádřen nepřímým prostým nebo předložkovým pádem podstatného jména (*чашка чая – šálek čaje, ваза с цветами – váza s květinami*), řídčeji infinitivem (*мечта уйти – sen odejít*), příslovcem (*чтение вслух – čtení nahlas*), v ruštině také komparativem přídatného jména (*женщина моложе меня*). (formální znak)

3. Přívlastek je závislým členem v determinačně-atributivním syntagmatu – vyjadřuje bližší určení, vlastnost podstatného jména, jež rozvíjí. (sémantický znak)

Syntaktický význam přívlastku spočívá v tom, že vyjadřuje statickou vlastnost podstatného jména, které rozvíjí, blíže toto substantivum určuje. Tento význam přívlastku (vyjádření statické vlastnosti substantiva) se shoduje s obecným slovnědruhovým významem přídatných jmen. Proto jsou to z jedné strany právě přídatná jména, která jsou primárně předurčena plnit ve větě funkci přívlastku, ze strany druhé je pro přívlastek typické vyjádření právě přídatným jménem¹³. Jestliže význam větného členu koresponduje s obecným slovnědruhovým významem slova, kterým je tento větný člen vyjádřen, hovoří se pak o tzv. morfologizovaných větných členech. Neshodný přívlastek se tak řadí k větným členům nemorfologizovaným, protože nebývá vyjádřen přídatným jménem, tedy jeho syntaktický význam atributu nekoresponduje s obecným slovnědruhovým významem slova (nejčastěji podstatného jména), jímž je vyjádřen.

5.3.1 Shodný přívlastek

Shodný přívlastek se v ruštině i češtině vyjadřuje syntaktickými přídatnými jmény, která se shodují se syntaktickým podstatným jménem, jež rozvíjejí, v gramatických kategoriích rodu, čísla a pádu.

V ruštině i češtině bývá shodný přívlastek vyjádřen:

- a) morfologickým přídatným jménem: *лисьи следы, с известным писателем, молодой девушке, легкое závaží, доброго друга, з матчины наручье;*

¹³ Takový vztah mezi větnými členy a slovními druhy lze pozorovat i u ostatních větných členů. Podstatná jména plní ve větě primárně funkci podmětu a předmětu, primární funkci příslovcí je příslovečné určení, slovesa plní prvotně funkci predikátu.

- b) přídavným jménem slovesným (participiem): *поющие школьники, заблудившим туристам, прочитанный доклад, штекаající pes, s rozbitými brýlemi;*
- c) zájmenem: *твои деньги, этого трамвая, всякие мелочи, некоторая проблема, никаких вопросов, moje teta, k tomu domu, takové podmínky;*
- d) řadovou číslovkou: *на пятом этаже, сотый километр, четвертая година, к двадцátému výročí*

Některá přivlastňovací zájmena – v ruštině *его, ее, их*, v češtině *jeho, jejich* – jsou nesklonná, tj. v celém svém paradigmatu mají jen jeden tvar. Nemohou se tedy shodovat v žádné gramatické kategorii. Proto jsou některými lingvisty považována za přivlastek beze shody.

Problematickými se jeví slovní spojení se základními číslovkami. Výjimku tvoří v obou jazycích jen číslovka *один – jeden*, která má úplné paradigma. Tvoří tvary všech rodů, přes svůj význam má i tvary množného čísla (např. ve spojení s pluralia tantum – *одни ножницы, jednu kalhotу*) a ve všech pádech se shoduje s podstatným jménem, které rozvíjí.

U ostatních číslovek jsou značně omezeny kategorie rodu a čísla. Kategorii rodu vyjadřují už jen základní číslovky *два (две), оба (обе), полтора (полторы) – dva (dvě), оба (obě)*. Co se týče kategorie čísla, tu číslovky podle L. Vobořila nevyjadřují: „Числительные, лексически обозначая количество, лишены способности грамматически передавать идею единичности или множественности этого количества, т.е. у них нет содержательного противопоставления по единственному/множественному числу.“ (Vobořil 2015: 32)

Číslovky *два, три, четыре – dva, tři, čtyři* se mají v ruštině a češtině různé vlastnosti. V ruštině po těchto číslovkách v nominativu následuje genitiv singuláru. Např.: *два автомобиля, три статьи, четыре времени года*. (U podstatných jmen rodu ženského není tento nesoulad zřetelný, neboť genitiv singuláru a nominativ plurálu jsou homonymní.) V těchto případech tedy nedochází ke shodě v pádě. (U podstatných jmen neživotných je číslovka ve tvaru nominativu / akuzativu, podstatné jméno v genitivu. V případě životných podstatných jmen se toto týká jen nominativu. V případě akuzativu, který je u životných podstatných jmen shodný s tvarem genitivu, už ke shodě dochází. Srov.: *два голубя – вижу голубей – вижу двух голубей*, oproti neživotnému *два автомобиля – купить автомобили – купить два автомобиля*). V nepřímých pádech už se číslovka s podstatným jménem shoduje, např.: *двух братьев, двум братьям, о двух братьях, с двумя братьями*. V češtině

k podobným nesrovnalostem v pádě nedochází, číslovky *dva, tři, čtyři* se shodují s podstatným jménem v celém svém paradigmatu.

Číslovky *пять* – *pět* a výše si v nominativu v ruštině i v češtině žádají tvar substantiva v genitivu plurálu. Např.: *пять домов, десять озёр, семь крканцů, дванáct hodin*. Situace v akuzativu se v ruštině a češtině liší. V ruštině dochází u životných podstatných jmen ke shodě, neboť tvar akuzativu je shodný s tvarem genitivu (*пригласить друзей – пригласить десять друзей*), v případě neživotných podstatných jmen ke shodě opět nedochází (*писать письма – написать шесть писем*). V češtině je situace u životných i neživotných podstatných jmen totožná, po číslovce v akuzativu následuje tvar genitivu plurálu, podstatné jméno se tedy neshoduje v pádě s číslovkou (*provázet turisty – provázet devět turistů, malovat obrazy – namalovat šest obrazů*).

Ve slovním spojení tvořeném základní číslovkou a syntaktickým podstatným jménem tedy nedochází ke gramatické shodě v kategorii pádu v celém paradigmatu, ale jen v nepřímých pádech a v některých případech také v akuzativu. V takových slovních spojeních s dominantním postavením podstatného jména bychom mohli číslovku chápat jako shodný přívlastek (např. *о двух проблемах, се тремя оříškы*). Tam, kde ke shodě nedochází, lze pozorovat prvky řízenosti ze strany číslovky, mohli bychom tedy tato slovní spojení chápat tak, že řídicí úlohu má číslovka a podstatné jméno ji rozvíjí jako přívlastek neshodný (*выпить пять стаканов, koupit шесть бананů*). Protože by tímto docházelo ke změně vedoucího postavení slova v rámci slovního spojení, přikláníme se k tomu názoru, že z hlediska syntaxe je účelné považovat taková slovní spojení za jediný větný člen.

5.3.2 Neshodný přívlastek

Na rozdíl od shodného přívlastku, jehož určení není až na výše popsané jevy problematické, pozorujeme u přívlastku neshodného daleko více jevů nejednoznačných, které vykazují známky synkretizmu.

Mezi nejednoznačné neshodné přívlastky se řadí zejména větné členy rozvíjející podstatné jméno dějové, které jsou vyjádřeny nepřímým pádem podstatného jména (*строительство школы – stavba školy, соблюдение правил – dodržování pravidel, движение рукой – pohyb rukou, обещание брату – slib bratrovi, забота о детях – starost o děti, борьба с болезнью – boj s nemocí*), infinitivem (*желание увидеть отца – přání uvidět otce*) nebo adverbiem (*движение вперед – pohyb vpřed, поворот направо – zatáčka doprava*). Tyto větné členy zaujímají ve větě pozici neshodného přívlastku, ze sémantického

hlediska však často pojmenovávají subjekt (*помощь друга – pomoc přítele, охрана памятника государством – ochrana památky státem*¹⁴), objekt (*помощь другу – pomoc příteli, разговоры о будущем – hovory o budoucnosti*) nebo okolnost (*спуск с горы – sestup z hory*).

Ruští lingvisté řadí tyto větné členy zpravidla k předmětu nebo příslovečnému určení, větší váhu tedy přisuzují příznaku sémantickému. (Кустова, Мишина, Федосеев 2005; Валгина 2000; aj.) Čeští rusisté a bohemisté dávají přednost formálnímu aspektu tohoto větného členu, tj. slovnědruhovému příslušnosti hlavního komponentu syntagmatu k substantivům. Na základě tohoto kritéria se pak uvádí, že větný člen rozvíjející podstatné jméno může být jen přívlastek, příp. přístavek. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960; Šmilauer 1966; Kubík a kol. 1982; Štícha a kol. 2013) Tento přístup českých lingvistů k neshodnému přívlastku lze nalézt zejména v současných gramatikách. Ve starších mluvnicích, např. v Historické mluvnici jazyka českého, napsané J. Gebauerem, je při popisu problematiky vymezení přívlastku (a jiných větných členů) zohledňován jak aspekt formální, tak sémantický. Přívlastek tak podle J. Gebauera může mít význam 1. někdy podmětný (*Полícia zapečetila byt. -> Zapečetění bytu policií.*), 2. někdy předmětný (*sloužit státu -> služba státu*), 3. někdy příslovečný (*cestovat do Říma -> cesta do Říma*), 4. někdy doplňkový (*zvolit králem -> zvolení králem*)¹⁵. (Gebauer 1929)

V souladu s teorií synkretizmu a přechodnosti lze nejednoznačné neshodné přívlastky (příklady viz výše) považovat za synkretické, neboť v sobě mísí vlastnosti typické jak pro přívlastek (jejich pozici ve větě – závislost na podstatném jméně), tak pro jiný větný člen, nejčastěji předmět či příslovečné určení (jejich syntaktický význam objektu či okolnosti). V. I. Furašov dokonce považuje každý neshodný přívlastek za synkretický, neboť neshodný přívlastek je vždy větným členem nemorfologizovaným, tj. není vyjádřen syntaktickým přídavným jménem. Pro rozložení všech neshodných přívlastků na škále přechodnosti mezi přívlastkem a předmětem/příslovečným určením volí metodu transformací následujícím způsobem (označeno v souladu se symbolikou V. V. Babajcevové): A – typický přívlastek, Ab – periferie přívlastku, AB – synkretický větný člen, nacházející se na hraně mezi přívlastkem a předmětem/příslovečným určením, aB – periferie předmětu/příslovečného určení, B – typický předmět/příslovečné určení. Možnost transformace neshodného přívlastku

¹⁴ Vyjádření sémantického subjektu instrumentálem při podstatném jméně není v češtině tak časté jako v ruštině.

¹⁵ Příklady jsou aktualizovány. J. Gebauer však pojímá doplněk jinak než je dnes běžné. Za příklad přívlastku s významem doplňkovým uvádí přívlastek vzniklý následující transformací: *zvolit králem -> zvolení králem*. Dnes se však komponent *králem* (*zvolit králem*) chápe jako předmět.

do funkce přívlastku shodného svědčí podle V. I. Furašova o převaze atributivního významu a takový větný člen se řadí na periferii přívlastku (Ab), např.: *туманы по утрам* -> *утренние туманы*. Možnost transformace neshodného přívlastku jak do pozice přívlastku shodného, tak do pozice předmětu či příslovecné určení svědčí o přibližné rovnováze významu atributivního s významem objektovým/okolnostním (AB), např.: *ловля рыбы* -> *ловить рыбу, рыбная ловля; прогулки утром* -> *утренние прогулки, прогуливаться утром*. Možnost transformace pouze do pozice předmět/příslovecné určení svědčí o převaze významu objektového/okolnostního a takové větné členy V. I. Furašov řadí na periferii předmětu/příslovecného určení, např.: *рассмотрение рисунка* -> *рассматривать рисунок* (ale nelze **рисуночное рассмотрение*), *бледность от страха* -> *бледный от страха, бледнет от страха* (ale nelze transformovat do pozice přívlastku shodného). (Фурашов 2010) Metoda transformací navržená V. I. Furašovem může fungovat při popisu jednoho jazyka, avšak při srovnávacím studiu více jazyků (v našem případě ruštiny a češtiny) se pak setkáváme s případy, kdy je u téhož slovního spojení transformace možná jen v jednom jazyce. Např.: *музей мебели* -> *мебельный музей – muzeum nábytku* (nelze transformovat); *признание в любви* -> *любовное признание – vyznání lásky* (nelze transformovat). Z tohoto důvodu se nám užívání možných transformací při popisu větněčlenských platností ve srovnávacím studiu jazyků jeví jako metoda nevhodná.

Důležitou roli při popisu neshodných přívlastků hraje dle našeho názoru charakter řídicího členu syntagmatu. Tím je vždy syntaktické substantivum, které však může být podstatným jménem původním nebo podstatným jménem, které vzniklo slovtvornými procesy z jiných slovních druhů, nejčastěji se jedná o podstatná jména deverbativní nebo deadjektivní.

5.3.2.1 Přívlastek neshodný při neodvozených podstatných jménech

Původní, neodvozená podstatná jména tvoří jádro podstatných jmen jako slovního druhu, vyjadřují obecně předměty (a to především konkrétní), jejichž příznaky mohou být vyjádřeny přívlastkem (shodným i neshodným). Neshodné přívlastky, které jsou ve tvaru bezpředložkového genitivu, pak lze považovat za typické, mající čistě atributivní význam, vyjadřují pouze vlastnost daného předmětu (podobně jako přívlastky shodné), např.: *stryc mého otce, město snů, dům služeb, hlava rodiny, сын доктора, дом торговли, глаза собаки, стакан вина*. Jiným bezpředložkovým pádem se neshodný přívlastek u neodvozených substantiv nevyjadřuje. Dativem a instrumentálem se přívlastek vyjadřuje tehdy, „když se přívlastek vztahuje k substantivu *dějovému* (nebo jeho synonymu) utvořenému od sloves

s dativní nebo instrumentálovou rekcí“. (Grepl, Karlík 1988: 268) Dále může být neshodný přívlastek vyjádřen pádem předložkovým nebo adverbium. Např.: *stromy v lese, cesta domů, kniha o čarodějích, лестница с перилами, ветер с юга, дверь в ванную*. Podle V. V. Babajcevojé vznikají tyto konstrukce v jazyce jako důsledek výrazové úspornosti vyjadřování. (Бабайцева 2011) Substantiva ve své podstatě nemají předpoklady pro to, aby byla doplněna o nějakou okolnost či objekt. Samotné slovní tvary *v lese, domů, с юга, в ванную*, tj. aniž by byly užity jako rozvíjející člen ve slovním spojení nebo ve větě, označují okolnost, podobně slovní tvary *o čarodějích, с перилами* označují nepřímý předmět. Ve spojení se substantivem se však tyto tvary dostávají do pozice neshodného přívlastku, čímž se jejich funkce ve větě tříští, stávají se synkretické. Vznik těchto konstrukcí je pak výsledkem elipsy slovesných tvarů, srov.: *stromy, které rostou (rostoucí) v lese -> stromy v lese; cesta, která vede (vedoucí) domů -> cesta domů; kniha, která pojednává (pojednávající) o čarodějích -> kniha o čarodějích; лестница, которая сделана (сделанная) с перилами -> лестница с перилами; ветер, который дует (дующий) с юга -> ветер с юга; дверь, которая ведет (ведущая) в ванную -> дверь в ванную*. V takto vzniklých konstrukcích je pak skrytě zachován i význam elidované části. Všimněme si, že vypouštěné části jsou právě přívlastkem podstatného jména, které rozvíjejí: *stromy, které rostou v lese* – vedlejší věta přívlastková; *ветер, дующий с юга* – přídavné jméno slovesné *дующий* je shodným přívlastkem volně připojeným. Slovní tvary, kterými se běžně vyjadřují okolnosti dějů (*v lese, domů, с юга, в ванную*) nebo nepřímé objekty dějů (*o čarodějích, с перилами*), se tak dostávají do pozice neshodného přívlastku, jehož význam zároveň skrytě vyjadřují.

H. Běličová-Křížková hovoří v těchto případech o transpozici příslovečných určení do pozice neshodného přívlastku. Takové transpozici podléhají příslovečná určení místní (*дома кругом, делегация из Англии*), časová (*успехи в 1958 году*), účelová (*спектакль для делегатов*), původu (*чай из листов брускини*) aj. (Běličová-Křížková, In: PF2: 803)

5.3.2.2 Neshodný přívlastek při podstatných jménech deverbativních

Podstatná jména, jež vznikla procesem derivace sloves, lze rozdělit podle typu derivace na deriváty lexikální a syntaktické. Zatímco v případě lexikální derivace se mění lexikální význam slova (*učit -> učitel*), při syntaktické derivaci zůstává význam zachován v maximální možné míře, mění se syntaktická funkce slova (*učit -> učení*), pro tato podstatná jména se často užívá označení verbální. Širší kruh podstatných jmen, která děje pojmenovávají, se pak označuje jako podstatná jména dějová. K nim patří taková slova jako

starost, rozhovor, útok, любовь, рубка, рассказ. Avšak ne všechna podstatná jména odvozená od sloves lze považovat za dějová, např. slovo *učitel* je sice odvozeno od slovesa *učit*, nepojmenovává ale děj, nýbrž osobu, konatele. Lexikální a syntaktická derivace se vzájemně nevyklučují, jedná se spíše o krajní body na celé škále derivačních procesů, v nichž mohou být v určité míře zastoupeny oba typy derivací. (Dokulil 1982: 257–271)

Podstatná jména verbální přejímají vlastnosti typické pro podstatná jména, tedy svůj obecný kategoriální význam předmětnosti (v širokém smyslu), gramatické kategorie rodu, čísla a pádu a primární syntaktickou funkci podmětu či předmětu, v češtině si také zachovávají vyjádření slovesného vidu (*mučit* -> *mučení*, *umučit* -> *umučení*; *bít* -> *bití*, *zbit* -> *zbití*). V ruštině obecně verbální podstatná jména slovesný vid nevyjadřují (*улучшить*, *улучшать* -> *улучшение*; *решить*, *решать* -> *решение*), tuto vlastnost si zachovala jen některá z nich (*собрать* -> *собрание*; *собирать* -> *собрание*). Verbální podstatná jména si také zachovala svou schopnost řídit tvar komponentů, které na nich ve větě závisí, přičemž tato rekcce zůstává u verbálních podstatných jmen stejná, jako byla u původních sloves (*рýсовать тушй* -> *рýсованй тушй*, *прёмýшлет о доволёнё* -> *прёмýшленй о доволёнё*; *рисовать карандашом* -> *рисованйе карандашом*, *наблюдать за порядком* -> *наблюдёние за порядком*). Výjimku tvoří podstatná jména verbální vzniklá od sloves přechodných, která si žádají ve většině případů bezpředložkový akuzativ, zatímco při podstatných jménech se v těchto případech klade bezpředložkový genitiv (*чýст книгу* -> *чтёنى книгу*, *слушать музыку* -> *слушанйе музыки*). Také subjekt původního děje přejímá při podstatném jméně slovesném tvar bezpředložkového genitivu (*звону звонй* -> *звонёنى звонй*, *музыка звучит* -> *звучанйе музыки*).

Podstatná jména dějová jsou už bližší vlastním podstatným jménům a naopak vzdálenější slovesům. Na rozdíl od podstatných jmen verbálních již nevyjadřují slovesný vid. Často si však zachovávají svou původní slovesnou rekcí, tj. řídí podstatná jména, která je rozvíjejí. (Např.: *vzpomínat na dětství* – *vzpomínka na dětství*, *jet autobusem* – *jízda autobusem*, *говорить о будущем* – *разговор о будущем*, *звонить маме* – *звонок маме*.) A obdobně jako u podstatných jmen verbálních i podstatná jména dějová vzniklá z přechodných sloves vyžadují bezpředložkový genitiv: *продават книгу* – *продаж книг*, *грабить магазины* – *грабеж магазинов*. V některých případech se však schopnost dějových podstatných jmen pojit se s určitými tvary ztrácí, např.: *mluvit o problémech* - **mluva o problémech*, *просить разрешения* - **просьба разрешения* (ale *просить о помощи* – *просьба о помощи*), *отказать другу* - **отказ другу* (ale *отказать в помощи* – *отказ в помощи*). Oslabení

slovesné rekce je logickým důsledkem vyšší míry *předmětnosti* dějových podstatných jmen v porovnání s podstatnými jmény verbálními.

U ostatních podstatných jmen, vzniklých ze sloves lexikální derivací, jsou pak stopy po slovesné rekci jen mizivé. Některá podstatná jména vzniklá od přechodných sloves mohou být rozvíjena genitivem s významem objektu (vyjadřujícím u přechodných sloves přímý předmět), např.: *prát prádlo* -> *prádelna zdravotnického prádla*, *lovit divokou zvěř* -> *lovec divoké zvěře*, *учить математику* -> *учитель математики*, *хранить сырье* -> *хранилище сырья*. Jindy se mohou zachovávat i nepřímé či předložkové pády, např.: *убежать от врагов* -> *убежище от врагов*, *дарить брату* -> *подарок брату*. Zároveň lze tyto konstrukce považovat za projev jazykové úspornosti, jako tomu bylo u podobných konstrukcí s podstatnými jmény neodvozenými: *убежище*, *защищающее от врагов*; *подарок*, *подаренный/купленный брату*. U mnohých podstatných jmen se však pozůstatky slovesné rekce zcela vytrácejí, srov.: *péci pečivo* -> **pekař pečiva*, *hrát hry* -> **hřiště her*, *бить в барабан* -> **битва в барабан*. Tato podstatná jména mají již konkrétní předmětný význam, podobně jako podstatná jména neodvozená. To, čím se z pohledu gramatiky skupiny odvozených a neodvozených podstatných jmen liší, jsou právě některé pozůstatky slovesné rekce u deverbativních podstatných jmen.

5.3.2.3 Neshodný přívlastek při podstatných jménech deadjektivních

Podstatná jména deadjektivní lze rozdělit podle typu derivace, podobně jako slovesa, na podstatná jména, jež označují předmět s danou vlastností (vznikají výsledkem lexikální derivace, např.: *mladý* – *mladík*, *rovný* – *rovina*, *starý* – *starik*, *siní* – *синяк*), a podstatná jména, jež danou vlastnost pojmenovávají, v nich se pak spojuje původní význam adjektiva, neprocesuální příznak, s obecným předmětným významem podstatná jména (tato slova vznikají syntaktickou derivací, např.: *krásný* – *krása*, *mladý* – *mladost*, *naivní* – *naivita*, *смелый* – *смелость*, *богатый* – *богатство*, *тихий* – *тишина*).

Při nominalizaci adjektivních konstrukcí (s přídavným jménem jako členem rozvíjejícím) syntaktickou derivací pak nositel vlastnosti přijímá tvar prostého genitivu, např.: *krásné město* – *krása města*, *moudrý profesor* – *moudrost profesora*, *смелый студент* – *смелость студента*, *глубокое озеро* – *глубина озера*. Deadjektivní podstatná jména vzniklá lexikální derivací pak jsou svými vlastnostmi velmi blízká podstatným jménům původním.

Přídavná jména však mohou vystupovat také jako hlavní člen syntagmatu, v těchto případech mohou být rozvíta předmětem či příslovečným určením. Předmět u přídavného jména bývá zpravidla nepřímý (s přímým předmětem se setkáváme jen u přídavných jmen slovesných, např., *stavící most, читающий роман*) a většinou je ve stejném pádě jako u významově příbuzného slovesa (Bauer, Mrázek, Žaža 1960), např.: *závislý na rodičích – záviset na rodičích, prodaný kupujícímu – prodat kupujícímu, достойный славы – удостоить славы, пригодный для занятия должности – годиться для занятия должности*. Pokud pak další (syntaktickou) derivací vzniká z takového přídavného jména podstatné jméno, často si také zachovává tuto slovesnou rekcí, srov.: *závislost na rodičích, věrnost ženě, достоинство славы, пригодность для занятия должности*. Ne ke všem přídavným jménům však lze nalézt sloveso s odpovídající rekcí, např., k *строгий к себе* neexistuje v současné ruštině příbuzné sloveso. Odvozené podstatné jméno si opět tuto rekcí zachovává: *строгость к себе*.

5.3.2.4 Polyfunkčnost genitivu

Z uvedeného vyplývá, že neshodný přívlastek ve tvaru prostého genitivu může mít několikery původ: 1. přívlastek s čistě atributivním významem rozvíjející neodvozené podstatné jméno (*rukáv šatů, sklenice mléka, крыша дома, кило сахара*), 2. přívlastek rozvíjející deverbativní podstatné jméno vzniklé ze slovesa, které si žádá nepřímý předmět v genitivu (*litování svého činu, попытка счастья*), 3. přívlastek rozvíjející deverbativní podstatné jméno vzniklé z přechodného slovesa, které si žádá přímý předmět (nejčastěji) v akuzativu (*poslech hudby, ловля рыбы*), 4. přívlastek rozvíjející deverbativní podstatné jméno vyjadřující subjekt pojmenovávaného děje (*škemrání dětí, лай собак*), 5. přívlastek rozvíjející deadjektivní podstatné jméno vyjadřující nositele pojmenované vlastnosti (*krutost vládce, богатство людей*).

Z tohoto důvodu bývá analýza konstrukcí s neshodným genitivním přívlastkem náročná a v některých případech ani nelze jednoznačně určit jejich význam. Neshodný přívlastek rozvíjející deverbativní podstatné jméno vzniklé z přechodného slovesa může označovat subjekt nebo objekt pojmenovávaného děje, např.: *šikana učitelů* může označovat učitele jako objekt šikany nebo jako ty, kdo šikanují. Zatímco někdy lze význam určit přímo z věty, ve které se takový přívlastek vyskytuje (*Žáci se stávají obětmi šikany učitelů. Šikana učitelů ze strany žáků je čím dál větším problémem současných škol.*), jindy je potřeba širší

kontext. Titulek článku *Současná šikana učitelů je u nás běžným jevem.*¹⁶ může být interpretován dvojím způsobem. Až při čtení článku zjišťujeme, že se píše o učitelích jako obětech šikany. Podobně v ruštině *ожидание девушки* může být interpretováno tak, že dívka na někoho čeká nebo že někdo čeká na dívku. Rozhodující je vždy komunikativní kontext.

Při určování významů takových neshodných přívlastků hrají podle M. Ju. Fedosjuka důležitou roli dva faktory: 1. lexikální význam obou komponentů syntagmatu, 2. znalosti interpreta. (Федосюк 2013) Ve slovním spojení *чтение книги* se jednoznačně jedná o objekt, protože kniha není schopna číst, podobně *чтение бабушки* vyjadřuje babičku jako tu, která čte, neboť není možné „číst babičku“. Při rozlišování subjektového a objektového významu lze přihlížet také k tomu, zda takový neshodný přívlastek vznikl z aktivní či z pasivní konstrukce. Pokud vzniká z aktivní konstrukce, tj. gramatický podmět vyjadřuje sémantický subjekt, vyjadřuje subjekt i vzniklý neshodný přívlastek (*Мать читает. – чтение матери*). V pasivní konstrukci gramatický podmět vyjadřuje objekt děje, proto i neshodný přívlastek nabývá významu objektu (*Книга читается. – чтение книги*).

Slovní spojení *чтение Маяковского* pak na základě lexikálního významu označuje Majakovského jako toho, jenž čte. Ovšem naše znalosti o Majakovském jako spisovateli nám dovolují si interpretovat toto slovní spojení jako *čtení děl, které napsal Majakovský*. Správná interpretace věty *Организаторы (ночи поэзии в Омске, 2015) обещают чтение Маяковского под битбокс.*¹⁷ je pak závislá pouze na znalostech čtenáře. Čtenář, který nezná Majakovského jako spisovatele, si zřejmě vyloží tuto větu tak, že přijde nějaký Majakovský, který bude číst. Pokud dokáže zařadit Majakovského jako spisovatele, ale nic dalšího o něm neví, může tuto větu interpretovat dvojím způsobem: 1. Majakovský přijde a bude číst nebo 2. někdo bude číst díla, napsaná Majakovským. Teprve příslušné znalosti o tom, kdy vlastně spisovatel Majakovský žil, umožní správně a jednoznačně interpretovat tuto větu tak, že se jedná o čtení děl Majakovského, neboť on sám už přijít a číst nemůže.

Neshodný přívlastek v názvu románu V. Nabokova *Защита Лужина* může nabývat trojího významu. Lze jej interpretovat jako 1. objekt dějového substantiva (*защищать Лужина -> Защита Лужина*), někdo brání Lužina, nebo 2. subjekt dějového substantiva (*Лужин защищает(ся) -> Защита Лужина*), Lužin někoho (třeba i sebe) brání, obhájuje, nebo 3. atribut dějového substantiva (podobně jako u nedějových substantiv: *styl Пушкина*,

¹⁶ <http://alesbaloun.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=495882>

¹⁷ <http://soavtor.com/news/266>

правило Гавлика), Lužinova obrana, obrana nesoucí jméno Lužina, tj. pojmenovaná po Lužinovi. (Лутин 2007)

5.3.2.5 Neshodný přívlastek typický a synkretický

Doposud jsme hovořili o syntaktických významech členů rozvíjejících podstatná jména (např., význam objektu, okolnosti, subjektu), nechávali jsme stranou otázku, zda tyto větné členy je možné považovat za přívlastky neshodné nebo za jiné větné členy.

Přestože neshodný přívlastek nepovažujeme za typický přívlastek¹⁸ zejména z toho důvodu, že se jedná o větný člen nemorfologizovaný, můžeme hovořit o typických neshodných přívlastcích. Jejich nejčastějším způsobem vyjádření je vyjádření bezpředložkovým genitivem. A právě bezpředložkový genitiv je pád, jenž ve větě nejčastěji rozvíjí podstatná jména. Dokonce se podle A. M. Peškovského jedná o pád, jímž může být rozvito jakékoliv podstatné jméno. (Пешковский 2001) Všechny ostatní bezpředložkové i předložkové pády rozvíjejí ve větě především slovesa (vyjma nominativu, jenž jako rozvíjející větný člen může vystupovat jen jako přístavek).

Za typické neshodné přívlastky tedy považujeme zejména ty, jež jsou vyjádřeny prostým genitivem a rozvíjejí podstatné jméno neodvozené od slovesa či adjektiva. Tyto větné členy vyjadřují rozmanité významy (např., příslušnost v širokém smyslu: *sestra babičky, občan Německa, машина директора, начальник штаба*; celek: *krabice banánů, krajíc chleba, стакан вина, пачка чая*; vlastnost: *elektrárna nového typu, женицина тридцати лет* aj.¹⁹), jejich syntaktický vztah však podle R. Zimka plně odpovídá determinaci atributivní, tj. tyto větné členy vyjadřují vlastnosti vnitřně spjaté s předměty, jež rozvíjejí. (Zimek In: Kubík a kol. 1982)

Nejasný může být status větných členů vyjadřujících činitele děje při podstatných jménech deverbativních a nositele vlastnosti při podstatných jménech deadjektivních. *Пříjezd prezidenta vyvolal v obci nečekaný rozruch. Všichni byli překvapeni odvahou toho chlapce. Очень люблю запах черного чая. Всех нас поразила красота ее лица.* Všechny věty obsahují základní predikační jádro (*příjezd vyvolal rozruch, všichni byli překvapeni, я люблю запах, красота нас поразила*), vedle toho je však ve větě obsažena i další informace, která ve své hloubkové struktuře skrývá zbytky druhé predikace (srov.: *prezident přijel/přijede,*

¹⁸ Někteří lingvisté považovali za přívlastky pouze přívlastky shodné, viz, např., A. M. Пешковский: *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Тип. В. М. Саблина, 1914.

¹⁹ Podrobněji o významech genitivu viz, např.: BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN, 1960 nebo *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1996.

chlapec je odvážný, черный чай пахнет, ее лицо красивое). Zejména konstrukce s dějovými podstatnými jmény, které nejsou k větě volně připojené, ale jsou její vnitřní součástí, se podle R. Mrázka svými vlastnostmi blíží k polopredikativním konstrukcím. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960) Protože se však o polopredikativní konstrukce nejedná, nemůže se ve větě vyčleňovat další subjekt. Proto i tyto větné členy (*prezidenta, chlapce, чая, лица*) řadíme k typickým neshodným přívlastkům.

Za netypické neshodné přívlastky stojící na periférii kategorie přívlastku pokládáme takové větné členy, které rozvíjejí nedějové podstatné jméno a nejsou vyjádřeny prostým genitivem. Např.: *jaro v Moskvě, skříň ze dřeva, peníze na koupi domu, клетки для телят, дом из кирпича, статья о спорте*. Takové větné členy v sobě mísí význam atributivní s významem okolnostním či objektovým. Podstatné jméno jako takové nemá předpoklady pro to, aby bylo rozvíjeno o okolnost či objekt. Vznik podobných konstrukcí se vysvětluje jako projev jazykové úspornosti (viz výše), kdy se vypouští vedlejší věta přívlastková nebo přívlastek volně připojený (*peníze, určené na koupi domu -> peníze na koupi domu; дом, построенный из кирпича -> дом из кирпича*). Větné členy vzniklé touto cestou pak v sobě mísí svůj původní význam okolnostní nebo objektový s atributivním významem vypuštěné části, jejíž místo zaujímá.

Za přechodné, synkretické větné členy stojící na pomezí mezi přívlastkem a předmětem/příslivečným určením považujeme takové větné členy, které rozvíjejí deverbativní dějové podstatné jméno a zároveň vyjadřují objekt/okolnost děje v tomto podstatném jméně obsaženém. Např.: *putování na Severní pól, čtení vleže, psaní dopisu, topení plynem, езда верхом, жизнь в Москве, улучшение зрения, занятия спортом*. Na rozdíl od původních podstatných jmen, význam dějových podstatných jmen umožňuje jejich rozvíjení o objekt nebo okolnost. Předmět a příslivečné určení jsou rozvíjející větné členy, které primárně rozvíjejí sloveso. Užití větného členu s významem objektu nebo okolnosti při jiném slovním druhu bývá podle V. M. Nikitina často motivováno právě užitím těchto větných členů při slovese. (НИКИТИН 1969) V takových případech je významová složka větných členů v rozporu se složkou formální – závislosti na podstatném jméně. Tyto větné členy v jazyce vznikají derivačními procesy, nelze je považovat za původní. Na základě rozporu mezi formálními a sémantickými příznaky, které tyto větné členy charakterizují, jsme dospěli k závěru, že je lze v rámci systému větných členů považovat na mezní, tedy za synkretické.

5.3.3 Problematika přívlastku beze shody

Jak jsme již zmínili výše, v koncepcích některých lingvistů je kategorie přívlastku rozdělena trichotomicky. Vedle shodného a neshodného přívlastku stojí zvláště ještě přívlastek beze shody (viz např. Flídrová, Žaža 2005; Kubík a kol. 1982). K tomuto přívlastku jsou podle H. Flídrové a S. Žaži řazeny přívlastky vyjádřené následujícími tvary (Flídrová, Žaža 2005):

- 1) nesklonným (analytickým) přídavným jménem (*стиль **модерн**, цвет **бордо**, пальто **беж**, язык **эсперанто***)
- 2) nesklonným přívlastňovacím zájmenem (*его друг, ее родители, их деньги*)
- 3) neměnným tvarem komparativu se zakončením *-ee, -e, -ше* (i ve funkci superlativu; *девушка **старше** меня, человек **умнее** всех, голос **выше** баса*)

K vyčlenění třetího druhu přívlastku tohoto typu máme následující výhrady:

1. Nesklonná přídavná jména se z přídavných jmen vyčleňují jako zvláštní podkategorie přídavných jmen a mají v systému jazyka nezastupitelnou pozici. L. Plesník poukazuje na to, že jejich počet a frekvence jejich užívání v ruštině rostou. (Plesník 2015) Protože však tato přídavná jména nemají koncovky pro ně typické, je v některých případech obtížné jejich rozlišení od jmen podstatných. Např.: *волны цунами, стиль барокко, язык эсперанто*. S tím vzniká i otázka větněčlenské platnosti rozvíjejících členů, které kolísají na hranici přívlastku (neshodného / beze shody) a přístavku.
2. Přívlastňovací zájmena *его, ее, их* mají v ruštině jen jeden tvar, jsou tedy nesklonná. Jako jediná z uvedených případů stojí v prepozici – typické pro přívlastek shodný. V češtině je situace analogických přívlastňovacích zájmen poněkud odlišná – nesklonné jsou pouze tvary *jeho, jejich*. Tvary slova *její* se v mužském a středním rodě a také v množném čísle skloňují. Avšak tvar ženského rodu je pouze jeden (*její dcera – její dcery – její dceři – její dceru – ...*). Na takový přívlastek bychom pak měli pohlížet jako na přívlastek beze shody, v ostatních případech pak jako na přívlastek shodný (*její muž – jejího muže – ...*), což nepovažujeme za vhodné zejména kvůli tomu, že se jedná o tvary paradigmatu jednoho slova.
3. Není zcela zřejmé odlišení některých případů přívlastku neshodného a přívlastku beze shody. Přívlastek vyjádřený infinitivem či příslovcem (oba tvary jsou ze své podstaty neměnné) bývá řazen k neshodnému přívlastku, přívlastek vyjádřený komparativem (rovněž tvar neměnný) zase k přívlastku beze shody. Dle našeho názoru by bylo

logičtější, v případě zachování kategorie přívlastku beze shody, k němu řadit všechny případy, kdy je přívlastek vyjádřen neměnným tvarem.

Podle našeho názoru je vhodnějším řešením dichotomické rozdělení kategorie přívlastku (shodný – neshodný). Jak upozorňuje Z. Hlavsa, rozdíl mezi přívlastkem shodným a přívlastkem neshodným „je důležitý především pro slovosledné postavení atributu. K neshodnému přívlastku se proto zařazují jak slova, která by se vzhledem k svým morfologickým vlastnostem v principu shodovat mohla, např. *vznik života*, tak i slova a formy, které se se substantivy shodovat nemohou, protože s nimi nemají žádné kategorie společné, např. *výstup nahoru*, *touha vyniknout*.“ (Hlavsa In: Daneš a kol. 1987: 126) Podrobně se problematikou přívlastku beze shody vyjádřeného infinitivem nebo příslovcem zabývá J. Skácelová v dizertační práci „Příslovce a infinitiv ve funkci přívlastku v ruštině ve srovnání s češtinou.“ (Skácelová 2003)

5.4 Problematika doplňku

Zejména čeští lingvisté zavádějí další rozvíjející větný člen – doplněk. Motivací pro jeho vyčlenění z tradičního systému rozvíjejících větných členů (předmět – příslovečné určení – přívlastek) je jeho závislost na dvou větných členech zároveň.

Větnými členy, na kterých bývá doplněk závislý, mohou být:

a) podmět a predikát (*Катя возвращалась с каникул загорелая. Поезда уходили переполненными. Татínek se vrátil domů opilý. Доктор пишет дописи разрушен.*),

b) předmět a predikát (*Я застал его уже одетым. Родители привезли меня в этот город трёхлетним мальчиком. Засыпало его то целého. Нерадши пьют пиво студенé.*),

c) subjektové určení (nepřímý subjekt v bezpodmětové větě) a predikát (*Мне здесь было грустно одному. Ему хотелось вернуться здоровым. Je mi doma smutno samotnému.*).

Doplněk spolu s větnými členy, které rozvíjí, tvoří trojčlenné predikačně-determinační syntagma. Např. syntagma *Катя возвращалась загорелая* je tvořeno částí predikační (*Катя загорелая*), jež se formálně vyjadřuje gramatickou shodou (v ruštině často částečnou – *поезда уходили переполненными*), a částí determinační (*возвращалась загорелая*).

R. Mrázek o doplňku píše: „Po stránce významové vyjadřuje doplněk vlastnost podmětu či předmětu, která se projevuje při ději (stavu, okolnosti) tkvícím v predikátu nebo která z něho vyplývá. Doplněk se tedy blíží jednak k přívlastku – určuje (determinuje), jednak

zároveň k predikátu – přisuzuje (predikuje). Proto se někdy nazývá predikativní přívlastek (predikativní atribut, predikativní determinant).“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 285)

Právě kvůli dvojí závislosti doplňku a jeho dvojí syntaktické funkci považujeme doplněk za větný člen synkretický. Ve stávajícím pětičlenném systému větných členů (v systému pěti funkčně sémantických kategorií) není doplněk větný člen, který by vyjadřoval nové významy nebo plnil nové funkce. Je to větný člen, který v sobě slučuje více významů a funkcí stávajících. Jelikož se tedy jeho funkce vždy alespoň částečně překrývají s funkcemi jiných kategorií, nedefinujeme jej jako novou funkčně sémantickou kategorii, ale přistupujeme k němu jako k ryze synkretickému větnému členu.

K větným členům, které v této práci nazýváme doplněk, se v odborné literatuře přistupuje různě. Bývají označovány různými názvy a bývají jim přisuzovány různé vlastnosti. Předkládáme výběr rozmanitých názorů na doplněk. Doplněk tedy bývá označován jako:

1. *predikativní atribut, predikativní přívlastek (предикативный атрибут, предикативное определение, сказуемое определение, присказуемое);*
2. podle A. V. Isačenka *второе сказуемое* (Isačenko, Vágnerová, Sekaninová 1955), dále také *второстепенное сказуемое, двойное сказуемое;*
3. část *složeného přísudku s věcnou sponou (составное сказуемое с вещественной связкой)*, zejména u ruských lingvistů;
4. větný člen, jenž v sobě mísí vlastnosti přívlastku a příslovečného určení – *přívlastek s adverbialním významem (определение с обстоятельственным значением, обстоятельственное определение);*
5. *komplement slovesa* (pro doplňky doplňující, valenční) nebo *příslovečné určení průvodních okolností* (pro doplňky určující, nevalenční);
6. větný člen přechodný, nacházející se na hranici jiných větných členů.

Z důvodu patrné názorové různosti uvedeme znaky a vlastnosti, podle kterých lze doplněk odlišit od jiných větných členů, zejména od složeného predikátu a příslovečného určení.

5.4.1 Odlišení doplňku od jmenné části predikátu

Problematika odlišení doplňku od části predikátu souvisí s problematikou stanovení širě složeného predikátu. V návaznosti na tradici českých rusistů syntaktiků, především pak R. Zimka, S. Žaži, R. Mrázka a P. Adamce, považujeme za doplněk jen větný člen rozvíjející

sloveso plnovýznamové. Slovo, které ve větě rozvíjí sloveso neplnovýznamové v pozici predikátu, je součástí takového predikátu. Rovněž rozlišení plnovýznamových sloves od neplnovýznamových je otázka, v jejímž řešení nepadají mezi lingvisty shoda. Při rozlišování plnovýznamových a neplnovýznamových sloves vycházíme zejména z práce R. Zimka „Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou,“ ve které se mimo jiné píše: „Určit, kde končí sponová a polosponová slovesa a kde již začínají slovesa plnovýznamová – to je záležitost lexikální, a to velmi obtížná.“ (Zimek 1963: 125) Za neplnovýznamová budeme v naší práci považovat následující slovesa:

1. pomocné sloveso *быть*, které vyjadřuje různé gramatické významy v analytických tvarech sloves;
2. sponová a polosponová slovesa²⁰, např.: *быва́ть, явля́ться, яви́ться, казаться, оказаться, стать, становиться, делаться, сделать, считаться, остаться, состоять* a další;
3. fázová slovesa, např.: *нача́ть, начина́ть, продо́лжить, продо́лжать, закончи́ть, заканчи́вать, перестать, перестава́ть* a další;
4. modální slovesa: *хотеть, мочь, намерева́ться, сме́ть*.

Za doplňky tedy považujeme následující větné členy:

Тогда бы я назвал его великим человеком. (Л. Н. Толстой) *Она кормила цыплят и вдруг, не охнув, упала мертвая.* (М. Горький) *После ссоры с Фомой Маякин вернулся к себе угрюмо задумчивым.* (М. Горький) *Домой приехал вялый, потому-то легко отделалась Аксинья.* (М. Шолохов) *Григорий встал первый, ушел к быкам.* (М. Шолохов)

A pan přednosta rozzlobený běžel do dveří stanice a zasyčel. (B. Hrabal) *Vzpomněl jsem si zas na chudáka Hroba, jak stál poslušný a nadšený ve frontě k zápisu do armády.* (J. Škvorecký) *Ležel jsem rozvalený v posteli a poslouchal jsem hlášení z Prahy.* (J. Škvorecký)

Naopak v následujících příkladech se jedná o složené predikáty:

²⁰ Rozdíl mezi sponovými a polosponovými slovesy je podle R. Zimka následující: „Sponová slovesa jsou synonyma spony *быть*, slovesa polosponová mají rovněž slabý lexikální význam jako spona *быть*, který je však modifikován. Mají tedy navíc nějaký sémantický odstín, zároveň to ale ještě nejsou slovesa sémanticky soběstačná.“ (Zimek 1963, 134) Pro naši práci není důležité stanovit přesnou hranici mezi slovesy sponovými a polosponovými. Důležité je, že slovesa v obou skupinách jsou neplnovýznamová a tedy slova, která tato slovesa rozvíjejí, s nimi tvoří jeden složený větný člen.

Несмотря на то, или именно потому, что сказанное ею было совершенно справедливо. (Л. Н. Толстой) *Голос Сашики становился печален и вкрапчив.* (М. Шолохов) *А ну, можете быть свободны.* (М. Шолохов) *С какого времени вы состоите членом вашей партии?* (М. Шолохов)

Jindra byl na tohle sólo moc hrđý a řikal tomu Hammerův styl. (J. Škvorecký) (...) *i Pedro, ačkoliv obvykle býval hrozně klidný, rudl vztekem.* (J. Škvorecký)

Nemůžeme tedy souhlasit s pojetím doplňku u V. Šmilauera, který rozlišuje rovněž doplněk při slovesech neplnovýznamových. V. Šmilauer píše: „Zvláštní skupinu tvoří doplňky u sloves neplnovýznamových, nutně vyžadujících doplnění. Pro svou blízkost ke sponě nazývají se tato slovesa někdy sponovými nebo polosponovými. K základnímu významu sponovému přistupují další, značně široké významové odstíny.“ (Šmilauer 1966: 348) Některé příklady, které V. Šmilauer uvádí (*Ústa Kulišova zůstala otevřena. Jazyk otců stal se mu čímsi posvátným.*) nemůžeme považovat za doplňky, jelikož by predikát v takových větách byl vyjádřen jen slovesem neplnovýznamovým, což je v rozporu s tím, že „slova bez vlastního věcného významu a slova, jejichž význam se uplatňuje jen se slovy plnovýznamovými, nejsou větnými členy.“ (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 143) Je třeba však doplnit, že V. Šmilauer pojímá slovesa neplnovýznamová velmi široce a v podstatě k nim řadí celou řadu sloves především kvůli tomu, že si nutně žádají nějaké doplnění. Např.: *Pěšinky udržoval čisté. Stále jsem ho viděl opírajícího se o knihovnu.* (Šmilauer 1966: 350–351) V takových případech se i dle našeho názoru jedná o doplňky, které však rozvíjejí sloveso plnovýznamové.

Naopak ruští lingvisté, kteří doplněk jako samostatný větný člen nedefinují, chápou výše uvedené případy jako součást složeného predikátu. V. M. Nikitin při analýze vět *Он пришел злой. Он ходит хмурный. Она ходит непричесанная.* dospívá k názoru, že „глаголы в этих комплексах играют роль особой, вещественной, связки.“ (НИКИТИН 1969: 78–79) Obdobně se k situaci staví autoři akademické Gramatiky ruského jazyka z roku 1960, ve které jsou větné členy v této práci považované za doplňky chápány jako součást jmenného predikátu. Např.: *Мы расстались большими приятелями. Он уже полтора года как сидит воеводой в Дубне.* (ПГ-60: 428–431) Jak však upozornil R. Zimek, který se problematikou spony detailně zabýval, nelze s termínem věcná spona souhlasit. Sloveso plnovýznamové podle něj nemůže plnit funkci spony. Za sponu pokládá pouze tvary slovesa *быть*. (Zimek 1963)

5.4.2 Odlíšení doplňku od příslovečného určení

Rozdíl mezi doplňkem a některými typy příslovečných určení spatřujeme zejména v tom, že doplněk vyjadřuje svou podřízenost v predikační části trojčlenného syntagmatu shodou, kdežto příslovečná určení se ze své podstaty shodovat nemohou.

Srovnajme následující věty: *Дедушка пришел **пьяный***. – *Дедушка пришел **навеселе***. – *Дедушка пришел **в нетрезвом виде***.

V první větě je slovo *пьяный* doplňkem, rozvíjí dva větné členy (vyjádřené plnovýznamovými slovy), s podmětem (v některých kategoriích i s predikátem) se shoduje v gramatické kategorii rodu, čísla i pádu. Ve druhé a třetí větě jsou zvýrazněné větné členy příslovečnými určeními, protože se neshodují s podměty uvedených vět. Takové větné členy chápeme jako příslovečná určení průvodních okolností.

Blízkost doplňku a příslovečného určení průvodních okolností je dána jejich totožným významem, o čemž se zmiňuje i P. Karlík: „Viděno ze stránky sémantické, není mezi určením průvodních okolností a doplňkem rozdíl. Oba větné členy vyjadřují průvodní děj nebo stav, tj. okolnost, v níž se nachází některý z participantů predikátu: doplněk formou syntakticky určenou, určení průvodních okolností formou syntakticky neurčenou (proto se mu někdy říká neshodný doplněk)“. (Grepel, Karlík 1988: 300)

Může se zdát, že doplněk se v gramatických kategoriích čísla (příp. i rodu) shoduje i s predikátem, který rozvíjí. Srov.: *Дедушка **вернулся веселый***. – *Бабушка **вернулась веселая***. – *Друзья **вернулись веселые***. Při bližším prozkoumání však docházíme k závěru, že podstata vzniku této shody je následující: predikát se shoduje s podmětem, doplněk se shoduje s podmětem, tedy nutně i doplněk se shoduje s predikátem.

Pokud však doplněk rozvíjí nikoliv podmět, ale předmět nebo subjektové určení, pak se shoduje jen s nimi. Srov.: *Я застал **его усталым***. – *Я застал **ее усталой***. – *Я застал **их усталыми***. / *Ему было грустно **одному***. – *Ей было грустно **одной***. – *Им было грустно **одним***.

Docházíme tedy k závěru, že po stránce významové rozvíjí doplněk ve větě dva větné členy. Po stránce formální však vyjadřuje závislost jen na jednom větném členu (podmětu, předmětu nebo subjektovému určení), svou závislost na predikátu nijak neprojevuje, můžeme tedy říct, že k němu přimyká.

Přísluvečná určení naproti tomu svou závislost nijak neprojevují k žádnému větnému členu. Někteří lingvisté si však všímají významového vztahu mezi příslovečnými určeními a podměty. V. M. Nikitin uvádí následující příklad: *Эта лошадь бежит быстро*. Podle něj má slovo *быстро* smyslový vztah nejen k predikátu, ale rovněž k podmětu a vyjadřuje vlastně totéž jako přídavné jméno ve shodném přívlastku (*Эта лошадь быстрая*). (НИКИТИН 1969: 86) Z formálního hlediska se však s podmětem neshoduje, proto je takový větný člen podle našeho názoru jednoznačně příslovečným určením způsobu.

Doplňky vyjádřené bezpředložkovým instrumentálem je třeba rovněž odlišovat od příslovečného určení způsobu (viz kapitola 5.3.3). Srov.: *Я еще мальчиком читал книги Жуля Верна*. (doplňk) – *Волки ходят стаями*. (přísluvečné určení). Rozhodující pro rozlišení těchto větných členů je právě realizace či nerealizace vztahu ke dvěma nadřazeným větným členům.

Zvláštní postavení v češtině má doplněk vyjádřený infinitivem, který lze nalézt u V. Šmilauera (1966), F. Kopečného (1962) či v Akademické gramatice spisovné češtiny (Štícha a kol. 2013). Např.: *Včera jsme viděli otce odcházet do lesa někdy odpoledne. Vždy po čtvrté hodině odpoledne slyšíme náš sbor zpívat skladby známých českých autorů*. Jak uvádí H. Flídrová, ruským ekvivalentem českých infinitivních konstrukcí po slovesech vnímání je vedlejší věta předmětná, příp. slovesné adjektivum nebo substantivum. Např.: *Slyšel jsem zpívat slavíka*. – *Я слышал, как поет соловей*. *Viděla jsem otce pracovat na zahradě*. – *Я видела, как отец работает в саду / отца работающего / работающим в саду*. *Viděl kácet stromy*. – *Он видел, как рубят деревья / рубку деревьев*. (Flídrová 2008) Z hlediska významového tyto větné členy v češtině nelze považovat za doplňky, protože jejich vyjádření infinitivem neumožňuje gramatickou shodu s podmětem / předmětem.

5.4.3 Postavení doplňku v systému větných členů

Za doplněk jsou u různých lingvistů považovány jevy různorodé. Shoda mezi lingvisty, kteří doplněk jako větný člen zavádějí, panuje v tom, že se doplněk vztahuje ke dvěma větným členům²¹. Lingvisté, kteří doplněk jako větný člen nezavádějí, řadí tyto jevy ke složenému predikátu, příslovečnému určení, předmětu, přičemž velká část těchto jevů má vlastnosti typické také pro přívlastek (srov. jiný název *predikativní atribut*).

²¹ Přičemž ani to není podmínka nutná. R. Mrázek poukazuje na to, že doplňky se mohou vyskytovat i ve větách bezpodmětových, např.: *Прийти последним – это глупо*. *Сидеть одному дома скучно*. (Bauer, Mrázek, Žaža 1960: 286)

Podle našeho názoru se jevy, které bývají nazývány doplňkem, nacházejí na periférii jednoho či více uvedených větných členů (predikátu, příslovečného určení, předmětu a přívlastku). Jedná se tedy o větné členy synkretické, které v sobě buď kumulují vlastnosti typické pro více větných členů, nebo svými vlastnostmi zcela neodpovídají ani jednomu větnému členu. I z tohoto důvodu je rozlišování doplňku v praxi obtížné, jeho hranice jsou velice neostré a často dochází k jeho směšování s jinými větnými členy.

Blížkost doplňku a příslovečného určení se projevuje i tak, že společně mohou vystupovat jako větný člen několikanásobný. V. Šmilauer uvádí následující příklad: *Rád a nesmlouvačně obětoval svou ctižádost.* (Šmilauer 1966: 336) Zatímco slovo *rád* se formálně shoduje s podmětem nevyjádřeným a je tedy doplňkem, slovo *nesmlouvačně* je příslovečným určením.

Vběhnu do kanceláře pana přednosty a ta dáma leží na kanapi na zádech nahatá a s takhle roztaženýma nohama! (B. Hrabal)

5.5 Problematika subjektového určení

V pětičlenném systému větných členů jsou obtížně zařaditelné také ty větné členy, které označují subjekt děje (typická vlastnost podmětu), ale nejsou vyjádřeny nominativem (jako typický podmět). Jedná se např. o tyto jevy: *Мне не спится. Меня трясет. У меня нет книг. Дорогу занесло снегом. Памятник охраняется государством.*

Problematikou určení větněčlenské platnosti uvedených slov se zabývali lingvisté už v 19. století. Vzniká otázka, zda je možné tyto větné členy považovat za podmět. Podle V. V. Vinogradova upozornil na Kazaňském sjezdu učitelů ruského jazyka v roce 1866 na nesoulad mezi syntaktickými a logickými vztahy (Виноградов 1958), v dnešní terminologii bychom řekli nesoulad mezi formální a obsahovou stránkou. V knize „Русская грамматика“ V. L. Filip'jevová se píše, že podmět může být kromě nominativu vyjádřen také všemi nepřímými pády včetně pádů předložkových, např.: *В богатом житье как в море.* (cit. In: Виноградов 1958: 286) Podle V. Klassovského může existovat dokonce věta se dvěma podměty: *У меня нет книг.* (Классовский 1870) V současné lingvistice může být podmět tradičně vyjádřen pouze nominativem, v některých případech také genitivem partitivním či genitivem záporovým (o tom viz kap. 4.2, 4.3). Jen někteří lingvisté chápou podmět šíře, než je obvyklé. Např. P. Adamec definuje kromě přímého podmětu (номинативный субъект) také nepřímý podmět (неноминативный субъект), který může být vyjádřen dativem nebo předložkovým pádem.

Nové pojetí uvedených větných členů podal v článku „Синтаксические отношения и члены предложения“ český rusista R. Mrázek (Mrázek 1961). Tradiční pětičlenný systém větných členů doplňuje o šestý větný člen – subjektové určení (podmětové určení, subjektivní determinant, nověji subjektivní komplement). V ruskojazyčné odborné literatuře se podobné větné členy nazývají různými termíny, např.: семантический субъект (Тестелец 2001; Flídrová, Žaža 2005), синтаксический субъект (Бертагаев 1958; Лекант 1969), субъект действия (Бертагаев 1958), косвенный субъект (Адамес, In: М. Kubík a kol. 1982).

R. Mrázek charakterizuje subjektivní determinant následovně (Mrázek 1961):

1) Vyjadřuje subjekt děje nebo stavu, vstupuje tedy s oním dějem nebo stavem do syntaktického vztahu subjektivní determinace.

2) Proto jej nelze považovat ani za předmět ani za příslovečné určení. (Předmět vyjadřuje vztahy objektové, příslovečné určení pak vztahy okolnostní, příp. atributivní).

3) V subjektivním určení se mohou jednotlivé syntaktické významy mísit, může vyjadřovat význam subjektivně-objektový, subjektivně-okolnostní či dokonce subjektivně-objektově-okolnostní.

4) Subjektivní určení je větný člen gramaticky závislý, svým nadřazeným členem je gramaticky řízen.

Podle našeho názoru je vhodné doplnit k významovým vlastnostem také typické vlastnosti formální:

5) Subjektivní určení je gramaticky závislé nejčastěji na predikátu věty bezpodmětové nebo věty s podmětem.

6) Subjektivní určení bývá vyjádřeno nepřímými pády podstatných jmen (bez předložky i předložkovými), v koncepcích některých lingvistů také příslovcem.

Podle R. Mrázka může být subjektivní určení vyjádřeno především následujícími tvary: 1) dativem ve větách bezpodmětových (*Мне не спится. Тебе еще готовить доклад. Vyschlo **mu** в **krku**.*), 2) genitivem v některých větách záporných a v konstrukcích vyjadřujících kvantitu (*Его здесь нет. Учеников пришло пять. Было **нас** **пять**.*), 3) instrumentálem v neosobních bezpodmětových větách (*Снегом занесло дорогу.*) nebo v pasivních konstrukcích (*Памятник охраняется государством. Был **я** **похвален** **редактором**.*) V pozdějších Mrázkových pracích (např. Mrázek 1978) je subjektivní určení

chápáno širše, může být vyjádřeno také 4) akuzativem v neosobních větách (*Меня трясет. Его тошнит. В ту chvíли mě zamrazilo.*), 5) různými předložkovými pády (*У меня болит голова. У него пересохло в горле. Со мной беда. Среди посетителей – жалобы. Наконец дошло и на něj. Je to se mnou špatné. U Jany došlo k výraznému zlepšení.*). Podle některých lingvistů (např. Flídrová, Žaža 2005) je možné subjekt děje vyjádřit také 6) příslovcem (*Вокруг засмеялись. Дома se mě na то neptali.*)

Hlavní motivací vyčlenění nového větného členu, resp. zavedení nového termínu pro určitou skupinu větných členů, je podle našeho názoru to, že takové větné členy vajdřují subjekt děje jinak než nominativem. Nelze je tedy považovat ani za podmět, ani za předmět, příslovečné určení či jiný větný člen. Zároveň je však třeba si povšimnout, že tyto větné členy v sobě mísí část vlastností typických pro podmět (vyjadřuje subjekt děje) a část vlastností typických pro jiný větný člen, nejčastěji předmět (gramatická závislost na predikátu).

Subjektové určení se často vyskytuje ve větách bezpodmětových, ve kterých bývá subjekt děje často vyjádřen nepřímým pádem. Může se však vyskytovat také ve větách s podmětem, který pak podle R. Mrázka nese označení podmět gramatický, a subjektové určení někdy bývá nazýváno podmětem sémantickým (logickým, hlubinným). (Mrázek 1978) Srov.:

- (1) *Мне грустно. Je mi špatně.*
- (2) *Памятник охраняется государством. Был запечатён полици.*
- (3) *Земля вращается вокруг Солнца. Родиче се вратили з доволенэ.*

Věty (1) jsou bezpodmětové, neobsahují gramatický podmět, obsahují subjektové určení (*мне, ми*). Věty (2) jsou věty s gramatickým podmětem (*памятник, был*), který však z hlediska sémantického neoznačuje subjekt děje, neboť se jedná o pasivní konstrukce. Subjekt děje je v těchto větách vyjádřen právě subjektivním určením (государством, полици), které je v některých gramatikách řazeno k předmětu. Věty (3) jsou věty s podmětem, ve kterých tento podmět vyjadřuje také subjekt děje (*земля, родиче*). Subjektové určení není v těchto větách obsaženo.

Mezi ruštinou v češtinou lze pozorovat řadu rozdílů v možnostech využití bezpodmětových vět. Věť bezpodmětové v ruštině často odpovídá věta s podmětem v češtině. Z hlediska větných členů pak subjektivnímu určením v ruštině odpovídá podmět

v češtině: Např.: *Нас трое.* — [My] *Jsme tři.* *Снегом занесло дорогу.* — *Sníh zasypal cestu.* *Мне не спится.* — [Já] *Nemůžu spát.* *Ирене еще комнату убирать.* — *Irena musí ještě uklízet pokoj.* Situace, kdy větě s podmínkem v ruštině odpovídají věty bezpodmětové v češtině jsou daleko méně časté. Např.: *Завтра у нас стирка.* — *Zítří se u nás pere.*

Z dokladového materiálu je zřejmé, že z hlediska formálního zahrnuje subjektové určení poměrně různorodou skupinu jevů. Uvedené větné členy se ve většině případů nacházejí na hranici mezi podmínkem a předmětem. Z hlediska významového mají blízko k podmětu (označují subjekt), z hlediska formálního pak splňují vlastnosti předmětu (jsou gramaticky závislé na predikátu a jsou vyjádřeny nepřímými pády substantiv). Subjektové určení zde tedy nechápeme jako nový větný člen, novou funkčně sémantickou kategorii, ale jako označení pro skupinu synkretických jevů, které se nacházejí na pomezí podmětu a předmětu, tedy na hranici mezi hlavními a rozvíjejícími větnými členy.

Jednou z vlastností subjektového určení je také to, že může vyjadřovat vztahy kombinované, např. může vyjadřovat subjekt a objekt děje zároveň. Podstatu subjektivně-objektivního vztahu lze ukázat na následujících příkladech: *Воздух насыщен электричеством. Небо покрылось тучами.*

Uvedené věty jsou věty s gramatickým podmínkem, obě konstrukce jsou pasivní. Lze je transformovat na aktivní konstrukce, ve kterých bude subjekt zaujímat pozici podmětu: *Электричество насытило воздух. Тучи покрыли небо.* Právě možnost takové transformace svědčí podle R. Mrázka o tom, že daný větný člen vyjadřuje subjekt děje. (Mrázek 1964) Srov.: *Byt был запечатён полицией.* — *Полícia запечатела быт. Быт был запечатён замком.* — **Зáмок запечател быт.* V posledních dvou příkladech vyjadřuje subjekt jen větný člen *полицией*, je tedy subjektivním určením. Větný člen *замком* je příslovečným určením nástroje a prostředku.

Zároveň se však slovesa *насытить*, *покрыть* pojí s bezpředložkovým instrumentálem. Např.: *покрыть* (кого?) *ребенка* (чем?) *одеялом*, *насытить* (что?) *организм* (чем?) *кислородом*. Větné členy *одеялом*, *кислородом* jsou vazebné, jsou slovesem řízeny. Jedná se o nepřímé předměty. I naše původní dvě věty lze transformovat na aktivní konstrukce, ve kterých bude tvar instrumentálu zachován: *С помощью современной техники мы можем насытить воздух электричеством / покрыть небо тучами.* Větné členy *электричеством*, *тучами* tak v sobě mísí význam subjektu a význam objektu. Dají se

tedy považovat za větné členy, které se nacházejí na hranici mezi subjektivním určením a předmětem, resp. na periférii předmětu.

Někteří lingvisté chápou subjektivní určení širě a řadí k němu i větné členy označující místo. Např.: *В газетах писали о полетах в космос.* — *В новинах псалі о letech do vesmíru.* *В часах затрещало.* — *В hodinách то hrklo.* *В садах было пусто.* — *В zahradách было пусто.* *Дома меня не спрашивали.* — *Дома се тѣ на то нептали.* *Говорят из Москвы.* *В деревне его все знали.* *В Америке говорят по-английски.* *В камнех выhasло.* *В Италіи zase stávkují.* *На ulicích было kluzko.* Zdůvodnění tohoto pojetí je možné hledat v možnostech transformace na konstrukce, ve kterých zaujímají zvýrazněné větné členy pozici podmětu: *Часы затрещали.* *Сады были пусты.* *Говорит Москва.* *Камна выhasла.* *Улице byly kluzké.* Jindy je určením místa rozuměno „lidé v těchto místech“: *Часы затрещали.* *Сады были пусты.* *Говорит Москва.* *Камна выhasла.* *Улице byly kluzké.* Podle našeho názoru je však význam subjektu v takových větných členech velmi oslaben a převládá význam okolnostní – místní.

5.6 Shrnutí

Z analýzy bohatého jazykového materiálu je patrné, že v systému rozvíjejících větných členů v ruštině i češtině existuje velké množství jevů synkretických, které jsou přechodné, nacházejí se na pomezí více větných členů.

Nejvýrazněji se to projevuje u předmětu a příslovečného určení. Předmět není u ruských a českých lingvistů pojímán stejně. Ruští lingvisté chápou předmět širěji, termíny *дополнение – предмет* nejsou pro jednotlivé jazyky ekvivalentní. Jednou z typických vlastností předmětu je to, že je větným členem, který rozvíjí, řízen. Mezi řízeností a přimykáním jako formálními prostředky vyjadřování syntaktických vztahů však existuje celá řada jevů přechodných, pro něž se v lingvistice začaly používat termíny slabá řízenost, pádové přimykání, v jejich chápání však mezi lingvisty nepanuje shoda. Obecně lze podle míry projevů řízenosti seřadit tyto prostředky následovně: silná řízenost – slabá řízenost – pádové přimykání – (vlastní) přimykání. Právě větné členy, jejichž formální vyjádření syntaktického vztahu kolísá mezi řízeností a přimykáním, jsou obtížně zařaditelné do systému větných členů, nacházejí se na hranici mezi předmětem a příslovečným určením. K takovým větným členům patří např. větné členy vyjadřující nástroj nebo prostředek (*ехать на автобусе, писать карандашом, udeřit пěstí, rozkrájet ножem*) nebo větné členy s významem místa, které však vykazují prvky řízenosti, jsou ve větě obligatorní. (*Детю идут в школу. Машиа*

подошла к окну.) Poslední skupinu větných členů označuje P. Adamec termínem *adjekt*, neřadí je tedy ani k předmětu, ani k příslovečnému určení.

Kategorie příslovečného určení je značně diferencovaná, je tvořena dílčími poli jednotlivých významů, která se různě prolínají nejen s významy jinými, ale také s poli jiných funkčně sémantických kategorií, zejména s kategorií předmětu.

Blízkost kategorií předmětu a příslovečného určení je dána dvěma faktory: 1) pro oba větné členy je společné, že rozvíjejí sloveso nebo přídavné jméno, 2) oba větné členy se mimo jiné vyjadřují prostými i předložkovými tvary substantiv. Odlišují se pak svým syntaktickým významem (objektový – okolnostní / atributivní) a formálním prostředkem jeho vyjádření (řízenost – přimykání).

Synkretické větné členy nacházející se na periferiích kategorií předmětu i příslovečného určení mohou vyjadřovat rozmanité příslovečné významy. Můžeme tak rozlišit větné členy nacházející se na periférii předmětu a: a) příslovečného určení místa (*Ваня сидит на стуле. Бěžел jsem к rodičům.*), b) příslovečného určení času (*Жизнь прожить – не поле перейти. Celý svůj život prožila на vesnici.*), c) příslovečného určení účelu (*Отец заступался за свою мать. Матка bojovala o сына.*), d) příslovečného určení nástroje a prostředku (*Можно писать карандашом? Mrkala na mě svým krásným očima.*), e) příslovečného určení zřetele (*Он слишком строг с учениками. Pospěš si s úklidem.*), případně i dalších.

Za synkretické větné členy můžeme považovat i ta příslovečná určení, která v sobě mísí více příslovečných významů. Vznik takových synkretických jevů je vlastně dán příliš podrobnou klasifikací jednotlivých významů, resp. jejich příliš úzkým pojetím. Za všechny uveďme aspoň příklady příslovečných určení, která vyjadřují zároveň čas a podmínku (*В тёплую погоду они ходили купаться. При первых признаках se obraťte на lékaře.*), prostředek a zřetel (*Я знаю его только по имени. Podle зeвнѣjšку bych mu hádal на пadesát.*), aj.

Prívlastek chápeme jako funkčně sémantickou kategorii, která má složitější strukturu. Jádro kategorie prívlastku tvoří prívlastky shodné. Tyto větné členy jsou výlučně morfologizované (vyjádřené syntaktickými přídavnými jmény), vyjadřují vlastnost podstatného jména, které rozvíjejí, a to bez nástinů dalších syntaktických významů. Z hlediska syntaktické analýzy jsou obtížná slovní spojení s číslovkou v pozici prívlastku,

kteřá vřak doporučujeme (spolu s řadou jiných lingvistů) považovat za jediný větný člen. Důvody k tomuto jsou uvedeny výře.

U přívlastků neshodných často dochází ke směřování syntaktických významů. Synkretické, periferní neshodné přívlastky (přesněji větné členy v pozici neshodného přívlastku) vznikají zejména dvěma způsoby: 1) jako důsledek jazykové úspornosti v jazyce, kdy se vynechává vedlejší věta přívlastková nebo přívlastek volně připojený (*клетки, предназначенные для телят* → *клетки для телят*; *скрїї, vyrobená ze dřeva* → *скрїї ze dřeva*), 2) substantivizací sloves (*ездить верхом* → *езда верхом*; *путovat на Severní pól* → *путování на Severní pól*). Rozvíjející větné členy, které tak byly původně předmětem nebo příslovečným určením, se dostávají do pozice neshodného přívlastku. V této pozici pak v sobě mísí vlastnosti obou větných členů, nacházejí se na jicich periferii, jsou synkretické.

Do této kapitoly jsme zahrnuli také pojednání o doplňku a subjektivém určením – o větných členech, které jsou často v systému větných členů (zejména u českých lingvistů) vycleňovány zvlášť. Tyto větné členy nechápeme jako další funkčně sémantické kategorie. Nevyjadřují totiž nové syntaktické významy. Jedná se o členy ryze synkretické, které v sobě vždy spojují vlastnosti typické pro více větných členů (z původního pětičlenného systému).

Doplňek se z hlediska významového nachází na hranici mezi predikátem a přívlastkem (srov. též jeho jiný název – predikativní atribut). Blízko má také k příslovečnému určením. Lingvisté, kteří s doplňkem jako samostatným větným členem nepracují, proto řadí tyto jevy buď k predikátu (jako jmennou část predikátu s věcnou sponou), nebo k příslovečnému určením průvodních okolností.

Subjektové určením je zase větný člen nacházející se na pomezí hlavních a rozvíjejících větných členů. Kumulují se v něm vlastnosti typické dílem pro podmět (sémantický znak – vyjádření subjektu děje), dílem pro předmět (formální znak – je to větný člen rozvíjející, je řízen), případně také příslovečné určením (zejména s významem místa).

Závěr

V rámci této dizertační práce jsme zkoumali synkretické jevy v systému větných členů v ruštině a češtině. Protože teorie synkretizmu aplikovaná v jazykovědě patří k novějším teoriím (v ruské lingvistice se její počátky vztahují k 60. létům 20. století), podáváme v první části naší práce obecný výklad jazykového synkretizmu, jeho definici a odlišení od jevů jemu podobných. Ve druhé části se pak věnujeme přehledům různých koncepcí a chápání systému větných členů u ruských a českých lingvistů, a to jak z hlediska historické perspektivy, tak současné jazykovědy. Zároveň si všímáme různého pojmání jevů, které chápeme jako synkretické.

Projevů synkretizmu v oblasti větných členů si všímají ruští i čeští lingvisté při popisu syntaktické jazykové roviny. Přestože nepracují s terminologií vypracovanou v rámci teorie jazykového synkretizmu a přechodnosti, zmiňují se o plynulých přechodech mezi některými větnými členy či o nejasném statusu určitých jevů. Naše práce tedy nenabízí popis jazykových jevů, které by nebyly dříve podrobeny výzkumu, ale nový pohled na jevy, které jsou obtížně zařaditelné do systému.

V jazykovědě je možné pozorvat dva přístupy k popisu mezních, přechodných větných členů. Prvním přístupem je vytvoření nového pojmenování pro určitou skupinu větných členů, které nespádají do žádné z dříve definovaných kategorií. Tak vznikly termíny *doplňk* (v ruské lingvistické tradici byly tyto větné členy chápány jako část predikátu), *subjektové určení* (v některých koncepcích jsou tyto větné členy řazeny k předmětu, jinde zase chápány jako nepřímý podmět/subjekt), *adjekt* (označení pro větné členy s významem místa, které se nacházejí na pomezí mezi předmětem a příslovecným určením). Takový přístup vede podle našeho názoru k nárůstu termínů, ještě větší rozdrobenosti systému větných členů a tím k rozšíření dalších přechodných zón a mezních jevů (viz např. *Воздух насыщен электричеством*. – větný člen na pomezí subjektového určení a předmětu v důsledku svého subjektivně-objektivního významu).

V naší práci volíme druhý přístup – přiznáváme existenci periferních jevů, jež popisujeme v rámci pětičlenného systému větných členů. Větné členy se dělí na typické a synkretické. Pro typické větné členy jsou vlastní všechny diferenční příznaky daného větného členu. Synkretické větné členy v sobě zahrnují tyto příznaky jen částečně, mohou obsahovat také vlastnosti typické pro další větné členy. Při tomto přístupu k jazykovým jevům nenarůstá

počet nových termínů – názvů pro další větné členy. Větné členy nejsou chápány jako uzavřené disjunktivní množiny, ale jako vzájemně propojená pole s přechodnými jevy.

K teoretickému zakotvení takto pojatých větných členů je dle našeho názoru vhodná teorie funkčně sémantických kategorií se strukturou funkčně sémantického pole A. V. Bondarka. Aplikaci této teorie na systém větných členů jsme popsali v kapitole 3. Jedná se o nový pohled na větné členy, který dosud nebyl v lingvistických studiích podle našich informací aplikován. Větné členy v práci chápeme jako funkčně sémantické kategorie se strukturou funkčně sémantického pole. Struktura pole je pro větné členy příznačná, v takové struktuře lze popisovat jevy centrální, nacházející se v jádře, a jevy periferní – synkretické, nacházející se na periférii jednotlivých polí. Periferie různých polí se mohou překrývat, v nich se pak nachází jevy přechodné.

Aplikaci této teorie na konkrétní větné členy jsme popsali v kapitole 4 (hlavní větné členy – podmět a predikát) a v kapitole 5 (rozvíjející větné členy – předmět, příslovečné určení, přívlastek).

Analýza jazykového materiálu ukázala, že je účelné rozlišovat v terminologii větné členy synkretické a větné členy přechodné. Všechny synkretické větné členy se nacházejí na periférii některé funkčně sémantické kategorie. Navíc platí i obráceně, že všechny jevy, které se nacházejí na periférii některé funkčně sémantické kategorie, jsou synkretické. Oproti členům typickým obsahují jen část diferenčních příznaků typických pro danou kategorii. Pro přechodné větné členy platí, že se nacházejí na perifériích více funkčně sémantických kategorií, spojují v sobě diferenční příznaky typické pro více větných členů. Platí tedy, že každý přechodný větný člen je synkretický, ale větný člen, který je synkretický, nemusí být nutně přechodný.

Větné členy synkretické, které zároveň nejsou přechodné, se podle naší analýzy hojně vyskytují na perifériích zejména hlavních větných členů – podmětu a predikátu. Jedná se o následující jevy:

- Podmět vyjádřený infinitivem (*Жизнь **прожить** – не поле перейти. **Ж**ít знаменá боюват.*)
- Podmět několikanásobný vyjádřený hypotakticky (***Мы с ним** на игрищах драли. **Vedle mě si **Benno s Helenou** něco broukali.***);
- Neshodný predikát vyjádřený imperativem (***Приди** он на час раньше, ничего бы не случилось.*)

- Neshodný predikát vyjádřený infinitivem (*Я с тобой по хорошему, а ты **ругаться**. Já a **tančit**?*)
- Predikát vyjádřený citoslovcem (*А лягушка **бульк** в воду. Pacholek **prásk** do koní a už ujížděl.*)
- Predikát vyjádřený tvarem *есть* nevztahujícím se na třetí osobu jednotného čísla (***Есть** люди, которые ждут чудес.*)

Uvedené větné členy se nacházejí na periférii funkčně sémantické kategorie podmětu / predikátu, zároveň se však nenacházejí na periférii jiné kategorie, nejsou tedy přechodné.

U přechodných větných členů můžeme vyčlenit dvě skupiny:

1. Větné členy nacházející se na pomezí mezi hlavními a rozvíjejícími větnými členy.

K nim patří následující případy:

- a) Větné členy nacházející se na periférii podmětu a některého rozvíjejícího větného členu.

K těmto větným členům se řadí případy podmětu vyjádřeného genitivem záporovým nebo genitivem partitivním. Tyto větné členy ne zcela správně nazýváme podmětem (s ohledem na jejich blízký vztah k podmětu), ale v kapitole 4.3.2 jsme ukázali vztah těchto větných členů k rozvíjejícím větným členům, zejména k předmětu (jsou stejně jako předmět gramaticky řízeny, v tomto případě predikátem). Lze je tedy považovat za větné členy přechodné, nacházející se na pomezí podmětu a předmětu. Např.: ***Птица** больше не появлялась. По ранě ani **памátky** неzustalo.*

Blízko k uvedeným případům mají také větné členy, které jsou některými lingvisty nazývány subjektové určení (viz kap. 5.5). Tyto větné členy v sobě rovněž mísí vlastnosti typické pro podmět a jiný větný člen, nejčastěji předmět. Na rozdíl od předcházejících případů jsou tvary, jimiž je subjektové určení vyjádřeno, rozmanité. Např.: ***Мне** не спится. **Его** тошнит. **Снегом** занесло дорогу. **У меня** болит голова. **Всчло** **ти** в krku. **В ту chvíли** **тѣ** замразило. **Je to se** **тпou** špatné.*

- b) Větné členy nacházející se na periférii predikátu a některého rozvíjejícího větného členu

K takovým větným členům se řadí zejména jevy, které obvykle lingvisté označují jako doplněk, je však užíváno i dalších názvů (viz kap. 5.4). Specifikum těchto větných členů spočívá v tom, že jsou závislé na dvou různých větných členech. Jsou to závislé členy

v predikačně-determinačním syntagmatu, z čehož vyplývá jejich synkretický charakter. Např.: *Поезда уходили **переполненными**. Tatínek se vrátil domů **opilý**.*

Dále se na pomezí mezi hlavními a rozvíjejícími větnými členy nachází infinitiv při slovese s modálně věcným významem v pozici predikátu (viz kap. 4.5.5). Zpravidla se větněčlenská platnost infinitivu při určitém tvaru slovesa v pozici predikátu určuje takto: infinitiv při plnovýznamovém slovese je rozvíjející větný člen (nejčastěji předmět nebo příslovečné určení účelu, např.: *Я люблю **танцевать**. Они пошли **купаться**.*), při modálním slovese je pak infinitiv součást predikátu (*Я **не могу сказать тебе об этом**.*). Sloveso s modálně věcným významem pak lze považovat za přechodný typ mezi slovesy plnovýznamovými a modálními a infinitiv takové sloveso rozvíjející je synkretický, lze jej z hlediska větných členů chápat dvojím způsobem. *Петя уже **умеет плавать**.* – složený slovesný predikát nebo jednoduchý slovesný predikát a infinitivní předmět.

2. Větné členy nacházející se na pomezí dvou rozvíjejících větných členů.

Do této skupiny přechodných větných členů řadíme následující skupiny:

a) Větné členy nacházející se na pomezí předmětu a příslovečného určení

Synkretismus těchto větných členů je způsoben zejména nesouladem mezi syntaktickým významem a formálním prostředkem jeho vyjádření. Často se setkáváme s rozvíjejícími větnými členy, které vyjadřují okolnost děje (znak typický pro příslovečné určení), zároveň jsou však slovesem silně řízeny (znak typický pro předmět, viz kap. 5.1.2). Např.: *Миша **быстро перепрыгнул через забор**. Реки **впадают в моря**. Alena **odběhla od обěда**. **Жák pomalu прикράчел к табули** a začal psát.*

Další skupinou větných členů, které lze považovat za pomezí, jsou takové větné členy, které vyjadřují prostředek nebo nástroj, pomocí něhož je děj vykonáván. Např.: *Письмо **было написано красными чернилами**. Папа **разрезал газету ножницами**. **Жák jen pokrčil rameny** a spal dál. **Там jsem jel na kole**, ale zpátky už jsem šel pěšky. Pro uvedené větné členy se často v českých gramatikách užívá název příslovečné určení nástroje a prostředku (viz kap. 5.2.8). Větné členy však vyjadřují objekty, jichž se děj přímo týká, mají tedy zčásti vlastnosti typické pro předmět.*

Na pomezí předmětu a příslovečného určení lze však sledovat celou řadu větných členů s různými příslovečnými významy (viz kap. 5.1.2, 5.2.1–5.2.10), např.: *Заступался **за свою мать***. (předmět – příslovečné určení účelu) *Je **choulostivý vůči zimě***. (předmět – příslovečné určení zřetele)

b) Větné členy nacházející se na pomezí předmětu a přívlastku

Základním rozlišujícím prvkem mezi předmětem a přívlastkem je kromě syntaktického významu především slovnědruhovú příslušnost hlavního členu v determinacním syntagmatu. Zatímco přívlastek rozvíjí podstatná jména, předmět rozvíjí slovesa nebo přídavná jména. Za přechodné považujeme případy podstatných jmen deverbativních, která v sobě mísí vlastnosti typické jak pro podstatná jména (zejména gramatické kategorie rodu, čísla, pádu), tak slovesa (význam dějovosti). Větné členy, které tato slova rozvíjejí, jsou pak rovněž přechodnými. Např.: *Подтверждаем **получение** вашего **письма** от ... **Занятия спортом** помогают в других сферах жизни. **Дискузе о змѣнách** климату перѣнесла не новѣго. **Човані крálíků** нені днес уѣ так бѣжнѣ.* V tomto případě je tedy syntaktický synkretismus způsoben synkretizmem v morfológické rovině jazyka, čímž se potvrzuje těsný vztah obou gramatických disciplín.

c) Větné členy nacházející se na pomezí přívlastku a příslovečného určení

Obdobnými procesy jako v případě minulém může vzniknout slovní spojení, v němž je podstatné jméno deverbativní rozvíjeno větným členem vyjadřujícím okolnost. Takový větný člen má pak vlastnosti typické jak pro přívlastek (formální stránka – rozvíjí syntaktické podstatné jméno), tak pro příslovečné určení (významová stránka – vyjadřuje okolnost). Např.: *Жизнь в Праге мне не понравилась. Езда **верхом** вытягивает и исправляет позвоночник. **Docela** jsem si oblíbil **čtení vleže**. **Топení** **plyнем** се nám неосведчило, је то **пříliš drahé**.*

d) Větné členy nacházející se na pomezí více druhů příslovečných určení

Podrobné dělení příslovečných určení podle významu vede k tomu, že některé větné členy lze chápat vícero způsobem, mísí se v nich více příslovečných významů. Setkáváme se tak s větnými členy, v nichž se mísí významy průvodních okolností a času (***В грозу** опасно прятаться под деревом.*), času a podmínky (***При** **prvních příznacích** се обраће на lékaře.*), času a příčiny (*Ани се нештејте, јак ми било **по** **syrečkách**.*), průvodních okolností a podmínky (***В присутствию посторонних** я никогда об этой истории не говорил.*) a další (viz kap. 5.2.1 – 5.2.10).

V obou zkoumaných jazycích – ruštině i češtině, je systém větných členů do značné míry podobný, v obou jazycích se vyskytuje velké množství větných členů synkretických. Přesto však můžeme mezi zkoumanými jazyky v oblasti synkretických větných členů pozorovat některé odlišnosti:

- V ruštině je užití genitivu záporového v pozici podmětu častější než v češtině. Zatímco v ruštině je v některých případech jeho užití obligatorní, v češtině se jedná o případy spíše výjimečné, často již zastaralé nebo knižní. Např.: *Возражений нет.*
- Predikát vyjádřený neshodným imperativem se vyskytuje jen v ruštině. Např.: *Приди он на час раньше, ничего бы не случилось.*
- Predikát vyjádřený neshodným ustrnulým tvarem *есть* se vyskytuje jen v ruštině. Příčina této odlišnosti tkví v neúplném paradigmatu slovesa *быть* v ruštině. Např.: *Есть люди, которые ждут чудес.*
- Doplněk v češtině se, na rozdíl od ruštiny, může vyjadřovat také přechodníkem. Např.: *Дівка odcházела, приємнє се на члaпce усмівајіс.* V ruštině jsou přechodníky tvary neohebné, nemohou se tedy se svým řídicím členem shodovat v žádné gramatické kategorii a nemohou tedy plnit funkci doplňku.
- V ruštině se subjektové určení může vyjadřovat instrumentálem i v aktivních konstrukcích, jejichž přímý ekvivalent v češtině není. Např.: *Дорогу засыпало снегом.*

Z toho můžeme usuzovat na poněkud častější výskyt synkretických jevů v syntaxi ruštiny ve srovnání s češtinou. Na neasymetrický výskyt synkretických tvarů v ruštině a češtině upozorňuje také H. Flídrová. Synkretické jsou v ruštině na rozdíl od češtiny některé slovesné tvary (tvary inkuzivního imperativu i exkluzivního imperativu v neimperativní funkci, minulé tvary indikativu a také některé tvary kondicionálu) či spojovací prostředky (ruskému *когда* odpovídají v češtině spojky *když, až* a zároveň zájmenné příslovce *кdy*; ruskému *что* odpovídá v češtině zájmeno *co* a spojka *že*). (Flídrová 2016)

Výsledky naší práce mohou být podle našeho názoru přínosné pro obohacení jazykovědné teorie – uplatnění teorie gramatického synkretizmu a teorie funkčně sémantických kategorií se strukturou funkčně sémantického pole při popisu systému větných členů představuje v českém jazykovědném prostředí zcela nový přístup k řešení dané problematiky.

Dále mohou být výsledky práce využity také v pedagogické praxi, a to při výuce ruské syntaxe v rámci filologických oborů. Větné členy mohou být studentům představovány nikoli jako uzavřené skupiny s ostrými hranicemi, ale jako vzájemně se prolínající jazykové kategorie, mezi nimiž existují jevy synkretické, přechodné. Takové pojetí totiž, alespoň dle

našeho názoru, lépe odráží podstatu nejen systému větných členů, ale jazykového systému obecně.

Резюме

Предметом настоящей диссертационной работы является исследование проявлений языкового синкретизма в системе членов предложения в русском и чешском языках, следовательно, в работе описывается система членов предложения с учетом периферийных, переходных, синкретичных фактов.

Цели исследования:

1. Объяснить сущность лингвистического синкретизма, синкретичных членов предложения и причины их возникновения в языке.
2. Создать обзор избранных взглядов чешских и русских лингвистов на неоднозначные члены предложения и на проблематику их местоположения в системе членов предложения.
3. Описать разные подходы лингвистов к теории членов предложения и привести основные принципы деления членов предложения в современном языкознании.
4. Установить связь между учением о членах предложения и теорией функционально семантических категорий.
5. Определить отдельные главные и второстепенные члены предложения в качестве функционально семантических категорий со структурой функционально семантического поля, установить их дифференциальные признаки.
6. Описать систему членов предложения в русском и чешском языках с учетом синкретичных и переходных явлений.

Термин «синкретизм» в лингвистическом смысле введен Л. Ельмслевым, который в своей работе осмысляет синкретизм как общее явление языка, рассматривает его в качестве одной из основных лингвистических категорий и определяет его как категорию, устанавливаемую совпадением. (Ельмслев, 1960)

По В. Фурашову, Л. Ельмслев понимает под термином синкретизм три разных понятия, во-первых, омонимию грамматических форм, во-вторых, лексическую полисемию (многозначность слов), и, в-третьих, нейтрализацию фонем в слабых позициях

(неразличение согласных фонем по звонкости-глухости в слабой позиции, напр., в словах *прут* и *пруд*). (Фурашов, 2010)

П. А. Лекант принимает во внимание лишь синтаксический синкретизм в сфере членов предложения. Синкретизм в его концепции – это совмещение значений, свойственных разным членам предложения. Следовательно, он поддерживает точку зрения В. В. Виноградова, который называл синкретичными явления переходности в области второстепенных членов предложения и находил в этих случаях совмещение значений разных членов предложения. П. А. Лекант выделяет два типа второстепенных членов предложения с чертами синкретизма – члены с двунаправленными связями (напр., *Она кормила цыплят и вдруг, не охнув, упала мертвая* (М. Горький) – в чешской синтаксической традиции такой член называется дуплексивом) и члены с совмещенными значениями (*Гренаду я в книге нашел*. - нашел где? в чем?). (Лекант 1988)

Очень важным является представление о синкретизме как о совмещении семантических и грамматических свойств разных языковых явлений, предложенное в конце 60-х годов В. В. Бабайцевой. Именно она положила начало исследованиям явлений переходности и синкретизма в современном русском языке. Бабайцева ввела в лингвистику термин «синкретичные явления», который обозначает явления зоны синкретизма, находящиеся на промежутке между двумя противопоставленными типичными категориями.

В. В. Бабайцева является автором статьи о синкретизме в Лингвистическом энциклопедическом словаре. Согласно данной статье слово синкретизм имеет два значения:

- 1) «Совпадение в процессе развития языка функционально различных грамматических категорий и форм в одной форме.
- 2) Совмещение (синтез) дифференциальных структурных и семантических признаков единиц языка (некоторых разрядов слов, значений, предложений, членов предложения и др.), противопоставленных друг другу в системе языка и связанных явлениями переходности.» (Бабайцева 1990: 446)

В нашей работе будем придерживаться второго значения слова синкретизм в статье В. В. Бабайцевой, однако следует различать термины *синкретичные* и *переходные* члены предложения. Синкретичные члены предложения находятся

в системе членов предложения на периферии какого-либо члена предложения, следовательно, они содержат не все дифференциальные признаки данного члена предложения. Переходные члены предложения находятся на перифериях двух или больше членов предложения, они совмещают в себе дифференциальные признаки двух или больше членов предложения. Таким образом, все переходные члены предложения одновременно синкретичные, но не все синкретичные члены предложения являются переходными.

Кроме теории языкового синкретизма служит теоретической основой нашей диссертационной работы также учение о функционально семантических категориях со структурой функционально семантического поля, автором которого является А. В. Бондарко. Функционально семантическая категория представляет собой систему противопоставленных друг другу синтаксических величин с однородным значением. Функционально семантическим полям в определении А. В. Бондарко присущи следующие черты: «1) наличие у языковых средств, входящих в данную группировку, общих инвариантных семантических функций, 2) взаимодействие не только однородных, но и разнородных элементов – грамматических и лексических, 3) структура, в которой определяющую роль играют следующие признаки: а) членение «центр (ядро) – периферия», б) постепенные переходы между компонентами данной группировки и разными группировками, частичные пересечения, общие сегменты.» (Бондарко 2005: 171)

Члены предложения можно, по нашему мнению, определить в качестве функционально семантических категорий со структурой функционально семантического поля. Основанием для этого служат следующие аргументы:

- Несмотря на то что члены предложения – словоформы, они связываются синтаксическими отношениями, их можно исследовать только в рамках синтаксических единиц – словосочетания и предложения. Они представляют собой синтаксические величины с однородным значением.
- Члены предложения объединяются на основе инвариантного синтаксического значения.
- Члены предложения образуют оппозиции. Все члены предложения – структурно-семантические компоненты предложения. Первая оппозиция

формируется на основе того, образуют ли члены предложения предикативное ядро (выделяются главные члены предложения) или нет (второстепенные члены предложения). Вторая оппозиция формируется на основе синтаксического значения членов предложения. Среди главных членов предложения образуют оппозицию подлежащее и предикат, среди второстепенных членов предложения – дополнение, определение (включая приложение), обстоятельство.

- Несмотря на то что отдельные члены предложения исследуются исключительно в рамках синтаксических единиц, они дифференцируются на основе не только синтаксических средств (синтаксическое значение, синтаксическое отношение, порядок слов), а также средств морфологических (частеречная принадлежность слова), лексических и фонетических.

В нашей работе определяется пять функционально семантических категорий – подлежащего, предиката, дополнения, определения, обстоятельства, соответствующих пяти основным синтаксическим значениям – субъектному, предикативному, объектному, атрибутивному, циркумстативному.

Рассматривая члены предложения, мы определяем их дифференциальные признаки, содержаемые всеми находящимися в центре данной категории членами предложения. Особое внимание уделяется явлениям, находящимся на периферии той или иной функционально семантической категории.

Синкретичные члены предложения, не являющиеся переходными, находятся, по данным нашего анализа, прежде всего на периферии главных членов предложения – подлежащего и предиката. К ним относятся следующие явления:

- подлежащее, выраженное инфинитивом (*Жизнь **прожить** – не поле перейти. **Žít znamená bojovat.***);
- однородное подлежащее, выраженное средством гипотаксиса (***Мы с ним на игрищах драли. Vedle mě si **Benno s Helenou** něco broukali.***);
- несогласованный предикат, выраженный формой императива (***Приди он на час раньше, ничего бы не случилось.***);
- несогласованный предикат, выраженный формой инфинитива (***Я с тобой по хорошему, а ты **ругаться. Já a tančit?*****);

- несогласованный предикат, выраженный междометием (*А лягушка бульк в воду. Pácholek prásk do koní a už ujížděl.*);
- несогласованный предикат, выраженный формой *есть* (*Есть люди, которые ждут чудес.*).

Приведенные члены предложения находятся на периферии подлежащего/предиката и одновременно не находятся на периферии никакого другого члена предложения, следовательно, они не являются переходными.

Среди переходных членов предложения можно выделить две группы:

1. Члены предложения, находящиеся на грани между главными и второстепенными членами предложения. К ним относятся:
 - а) Члены предложения, находящиеся на периферии подлежащего и какого-либо второстепенного члена предложения.

К данной группе относятся, напр., подлежащие, выраженные родительным отрицания или родительным партитивным. Такие члены предложения не совсем правильно называются в нашей работе подлежащими, хотя их связь с типичными подлежащими очевидна. В главе 4.3.2 мы показали также связь данных членов предложения с второстепенными членами предложения, прежде всего с дополнением (они управляются предикатом). Следовательно, их можно считать переходными, находящимися на грани между подлежащим и дополнением. Напр.: *Птиц больше не появлялось. Po ráne ani památky nezůstalo.*

На периферии подлежащего и второстепенных членов предложения находятся также члены, для названия которых некоторые лингвисты пользуются термином *субъектное дополнение* (см. гл. 5.5). Напр.: *Мне не спится. Его тошнит. Снегом занесло дорогу. У меня болит голова. Vyschlo mi v krku. V tu chvíli mě zamrazilo. Je to se mnou špatné.* Приведенные члены предложения совмещают в себе признаки типичные для подлежащего (значение субъекта действия) и чаще всего дополнения (управляются предикатом).

- б) Члены предложения, находящиеся на периферии предиката и какого-либо второстепенного члена предложения.

К данным членам предложения принадлежат прежде всего явления, обычно именуемые дуплексивом, однако используются разные названия (см. гл. 5.4). Напр.: *Поезда уходили **переполненными**. Tatínek se vrátil domů **opilý***. Синкретизм приведенных членов предложения обусловлен тем, что они грамматически и логически зависят от двух господствующих членов предложения одновременно, они являются зависимым членом в предикативно-детерминативной синтагме.

На грани между частью предиката и второстепенными членами предложения находится также инфинитив, сочетающийся с глаголом с модально-вещественным значением в функции предиката (см. гл. 4.5.5). Синтаксическая функция инфинитива определяется, как правило, следующим образом: инфинитив, развивающий полнознаменательный глагол, считается второстепенным членом предложения (чаще всего дополнением или обстоятельством цели, напр.: *Я люблю **танцевать**. Они пошли **купаться***.), инфинитив, развивающий модальный глагол, считается частью глагольного сложного предиката (*Я **не могу сказать тебе об этом***). Глаголы с модально-вещественным значением представляют собой переходный тип между полнознаменательными и модальными глаголами, следовательно, инфинитив, развивающий такой глагол, синкретичный: *Петя уже **умеет плавать***. Словосочетание *умеет плавать* в данном предложении можно считать или сложным глагольным предикатом, или простым глагольным предикатом с инфинитивным дополнением.

2. Члены предложения, совмещающие признаки двух второстепенных членов предложения. К ним относятся:

а) Члены предложения, совмещающие признаки дополнения и обстоятельства

Синкретизм таких членов предложения обусловлен прежде всего несоответствием синтаксического значения и формального средства его выражения. Часто встречаются второстепенные члены предложения, выражающие значение обстоятельства действия, но одновременно управляемые глаголом (типичный признак дополнения, см. гл. 5.1.2). Напр.: *Миша быстро **перепрыгнул через забор**. Реки **впадают в моря**. Alena **odběhla od oběda**. Žák **potalu přikráčel k tabuli a začal psát***.

Сюда относятся также члены предложения, обозначающие средство или орудие, при помощи которого осуществляется действие. Напр.: *Письмо было **написано красными чернилами**. Папа **разрезал газету ножницами**. Žák **jen pokrčil rameny a spal***

dál. Tam jsem jel na kole, ale zpátky už jsem šel pěšky. Чешские лингвисты называют такие члены предложения обстоятельством орудия или средства (см. гл. 5.2.8). Однако приведенными членами предложения выражается объект, которого действие прямо касается, следовательно, они обладают также признаками типичными для дополнения.

Кроме приведенных явлений находится на грани между дополнением и обстоятельством целый ряд членов предложения, выражающих разнообразные обстоятельственные значения (см. гл. 5.1.2, 5.2.1–5.2.10), напр.: *Он заступался за свою мать.* (дополнение – обстоятельство цели) *Je choulostivý vůči zimě.* (дополнение – обстоятельство отношения).

б) Члены предложения, совмещающие признаки дополнения и определения

Вместе с синтаксическим значением является основным средством, различающим дополнение от определения, частеречная принадлежность господствующего члена детерминативной синтагмы. Определения развивают в предложении синтаксические имена существительные, дополнения – глаголы или имена прилагательные. Отглагольные имена существительные считаются переходным звеном в оппозиции глагол – имя существительное, они совмещают в себе признаки типичные для глагола (значение действия) и существительного (грамматические категории рода, числа и падежа) одновременно. Вследствие того и члены предложения, развивающие отглагольные имена существительные, часто являются переходными. Напр.: *Podтверждаем **получение** вашего **письма** от ... **Занятия спортом** помогают в других сферах жизни. **Diskuze o změnách klimatu nepřinesla nic nového. Chování králíků není dnes už tak běžné.*** В приведенных случаях синтаксический синкретизм вызван синкретизмом на морфологическом уровне языка, следовательно, подтверждается тесная связь между обеими грамматическими науками.

в) Члены предложения, совмещающие признаки определения и обстоятельства

Члены предложения, развивающие отглагольное имя существительное, выражающие обстоятельство действия, являются синкретичными, переходными. Они совмещают в себе признаки типичные для определения (формальный план – они развивают синтаксическое имя существительное) и обстоятельства (план содержания – они выражают разного рода обстоятельства). Напр.: ***Жизнь в Праге** мне не понравилась.*

Езда верхом вытягивает и исправляет позвоночник. Docela jsem si oblíbil čtení vleže. Topení plynem se nám neosvědčilo, je to příliš drahé.

г) Члены предложения, совмещающие признаки разных видов обстоятельства

Вследствие подробного деления категории обстоятельства по семантическому критерию можно некоторые обстоятельства понимать по-разному. Встречаются обстоятельства, выражающие значения сопровождающего действия и времени (*В грозу опасно прятаться под деревом.*), времени и условия (*При первых признаках се obraťte na lékaře.*), времени и причины (*Ani se neptejte, jak mi bylo po syrečkách.*), сопровождающего действия и условия (*В присутствии посторонних я никогда об этой истории не говорил.*) и др. (см. гл. 5.2.1 – 5.2.10).

Системы членов предложения в обоих исследуемых нами языках до определенной степени подобные, в обоих языках встречается большое количество синкретичных членов предложения. Вопреки тому в сфере синкретичных членов предложения наблюдаются и некоторые различия.

- В русском языке употребляется родительный отрицания в функции подлежащего чаще, чем в чешском. В некоторых случаях его употребление в русском языке обязательно, наоборот, в чешском языке употребляется редко, формы родительного отрицания устаревшие или несут книжный оттенок. Напр.: *Возражений нет.*
- Предикат, выражаемый формой несогласованного императива, встречается только в русском языке. Напр.: *Приди он на час раньше, ничего бы не случилось.*
- Предикат, выражаемый несогласованной застывшей формой *есть*, встречается только в русском языке. Причиной является неполная парадигма глагола *быть* в русском языке. Напр.: *Есть люди, которые ждут чудес.*
- Дуплексив в чешском языке, в отличие от русского, выражается также деепричастием. Напр.: *Dívka odcházela, příjemně se na chlapce usmívajíc.* Деепричастия в русском языке – формы неизменяемые, следовательно, они не могут согласоваться с господствующим словом в свойственных ему грамматических категориях, поэтому они не могут выступать в предложении в функции дуплексива.

- Субъектное дополнение в активных конструкциях в русском языке может выражаться формой творительного падежа. Напр.: *Дорогу засыпало снегом*. Эквивалентных конструкций в чешском языке нет.

На основе приведенного материала можно было бы сделать вывод, что в системе членов предложения в русском языке больше синкретичных явлений по сравнению с чешским языком.

Результаты нашего исследования и дальнейшая разработка грамматического синкретизма в русско-чешском сопоставительном плане могут, по нашему мнению, принести пользу для лингвистической теории. Применение теории грамматического синкретизма и теории функционально семантических категорий со структурой функционально семантического поля при описании системы членов предложения представляет собой в чешской лингвистической среде новый подход к решению данной проблематики.

Изучение членов предложения тесно связано с теорией и практикой преподавания русского синтаксиса в чешских университетах. Члены предложения могут быть студентам представлены в качестве языковых категорий, которые взаимно перекрываются, на перифериях которых существуют синкретичные, переходные явления. Данный подход, по нашему мнению, лучше отражает суть не только системы членов предложения, но и языка вообще.

Summary

This dissertation thesis entitled ‘Syncretism of the Parts of a Sentence in Russian and Czech’ represents the results of author’s four-year research. It contains an outline of the system of the parts of a sentence in Russian and Czech with respect to boundary, peripheral, transient, and syncretic phenomena.

Following aims were set:

1. To explain the essence of linguistic syncretism, syncretic parts of a sentence and to interpret the causes of their origin.
2. To create an overview of selected views of Russian and Czech linguists on ambiguity of some parts of a sentence and on the question of their categorisation within the system of the parts of a sentence.
3. To describe different approaches of linguists to the theory of the parts of a sentence and present the basic principles of categorization of the parts of a sentence in linguistics nowadays.
4. To link the theory of the parts of a sentence with the theory of functional semantics and demonstrate that the parts of a sentence can be perceived as categories of functional semantics with the structure of functional semantic field.
5. To define individual parts of a sentence as functional semantic categories with the structure of functional semantic field and determine the invariant features for them.
6. To describe and incorporate the phenomena found in the centre and especially in the periphery of individual categories to the system.

The set goals will be achieved by studying scientific literature and analysing linguistic material, which is partly drawn from Russian and Czech grammar books and partly from Czech and Russian literature.

The term syncretism is defined in linguistic terms as: 1) convergence of functionally different grammatical categories and forms, aroused in the course of the language development, 2) synthesis of differential structural and semantic features of linguistic units (some parts of speech, semantic units, sentences, and the parts of a sentence, ...), which are situated in the opposition and connected by transient phenomena within the language system (Бабайцева 1990: 446).

The manifestation of syncretism in the field of the parts of a sentence is mentioned by Russian and Czech linguists when describing the syntactic level of language. Although they do not work with the terminology developed in the theory of linguistic syncretism and transitivity, they mention fluent transitions between some parts of a sentence or the ambiguous status of certain phenomena. Thus, our research does not offer a description of language phenomena that have not been previously analysed, but brings new perspective on phenomena that are difficult to classify in the system.

In linguistics, there are two approaches to the description of boundary and transient parts of a sentence. The first approach is to create new categorization for a particular group of the parts of a sentence that cannot be assigned to any of the previously defined categories. Thus, the terms *complement* (in Russian linguistics, these sentence terms were perceived as part of the predicate), *subject determination* (in some concepts, these parts of a sentence are classified as object, on other concepts, as indirect subject), *adject* (for the parts of a sentence with the meaning of place that lies between the object and adverbial) were introduced. In our opinion, such approach leads to an increase in the number of terms and bigger fragmentation of the system of the parts of a sentence and thus to the expansion of other transitional zones and boundary phenomena (e.g. *Воздух насыщен электричеством.*) – part of a sentence at the boundary of subject determination and object as a result of its subject-object meaning.

This thesis is mainly focused on the second approach – we acknowledge the existence of peripheral phenomena that are described within the five-member system of the parts of a sentence. Parts of a sentence are divided into two groups (typical and syncretic). Typical parts of a sentence have all differential features of given part of a sentence. Syncretic parts of a sentence include these features only partially, and may also include features that are typical of other parts of a sentence. With this approach to language phenomena, the number of new terms (new names for other parts of a sentence) does not grow. Parts of a sentence are not perceived as closed, disjunctive sets but as interconnected fields with transient phenomena.

The theory of functional semantic categories with the structure of the functional semantic field by A.V. Bondarko theoretically anchors above mentioned conception of the parts of a sentence. This demonstrates a new perspective on the parts of a sentence that has not been applied in linguistic studies yet. The parts of a sentence are understood as functional semantic categories with a structure of functional semantic field in this thesis. The structure of the field is characteristic of the parts of a sentence; in such a structure, central phenomena found in the centre and peripheral (syncretic) phenomena located on the periphery of

individual fields can be described. Peripheries of different fields may overlap. In such case, transient phenomena can be found there.

In both Russian and Czech, the parts of a sentence are largely similar, and in both languages there is a large number of syncretic parts of a sentence. However, there are some differences in the area of syncretic parts of a sentence:

- Use of the negative genitive in the role of subject is more frequent in Russian than in Czech. Whereas in some cases its use is obligatory in Russian (e.g. *Возражений нет.*), it is rather exceptional, often obsolete or formal in Czech.
- Predicate expressed by imperative mood with no agreement occurs only in Russian, e.g. *Приди он на час раньше, ничего бы не случилось.*
- Predicate expressed by fixed form *есть* occurs only in Russian. The cause of this difference lies in incomplete paradigm of the verb *быть* in Russian, e.g. *Есть люди, которые ждут чудес.*
- In Czech, in contrast to Russian, complement can be expressed by a transgressive, e.g.: *Dívka odcházela, příjemně se na chlapce usmívajíc.* Since all transgressive forms are inflexible in Russian, there is no agreement with its governing part in grammatical category and therefore they cannot occur in the role of complement.
- Subject determination can be expressed by instrumental even in active constructions in Russian. There is no direct equivalent in Czech, e.g.: *Дорогу засыпало снегом.*

This suggests more frequent occurrence of syncretic phenomena in Russian syntax compared to Czech.

The results of our research can bring benefit to linguistic theory – the application of the theory of grammatical syncretism and the theory of functional semantic categories with the structure of functional semantic field in the description of the parts of speech system represents a completely new approach to the solution of such question in Czech linguistics.

Furthermore, the results of the thesis can also be used in pedagogical practice, in teaching Russian syntax within philological disciplines. The parts of a sentence can be presented not as closed groups with clearly defined boundaries, but as interwoven language categories, among which there are syncretic, transient phenomena. Such a concept reflects the essence of the system of the parts of a sentence and language system in general in more complex way.

Seznam zkratek citované literatury

Г-60: ВИНОГРАДОВ, В. В. (ред.), ИСТРИНА, Е. С. (ред.): *Грамматика русского языка. Том II, синтаксис*. Москва: Издательство академии наук СССР, 1960.

НЭС: *Новый энциклопедический словарь*. М.: Большая Российская энциклопедия: РИПОЛ классик, 2005.

РГ2: BARNETOVÁ, V., BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H., LEŠKA, O., SKOUMALOVÁ, Z., STRAKOVÁ, V. 1979: *Русская грамматика 2*. Praha: Academia.

РГ-80: ШВЕДОВА, Н. Ю. (ред.) 1980: *Русская грамматика I, II*. М.: Издательство «Наука», 1980.

РГ-90: ШВЕДОВА, Н. Ю. (ред.), ЛОПАТИН, В. В. (ред.) 1990: *Русская грамматика*. М.: Рус. яз., 1990.

Excerpovaná literatura

- АЙТМАТОВ, Ч.: *Буранный полустанок*. Бишкек: Главная редакция Кыргызской Советской Энциклопедии, 1991.
- ГОРЬКИЙ, М.: *Фома Гордеев*. М.: Художественная литература, 1980.
- ГРОССМАН, В.: *Жизнь и судьба*. М.: Книжная палата, 1990.
- КАВЕРИН, В.: *Открытая книга*. Москва: Молодая гвардия, 1959.
- МАНДЕЛЬШТАМ, О.: Путешествие в Армению. In: О. Мандельштам. *Собрание сочинений в четырех томах*. М., 1994.
- ПЛАТОНОВ, А. П.: *Сокровенный человек: повести, рассказы*. М.: Известия, 1984.
- ПУШКИН, А. С.: *Пиковая дама*. Прага: Хутор, 1946.
- СИМОНОВ, К. М.: *Живые и мертвые*. М.: Художественная литература, 1964.
- СОЛЖЕНИЦЫН, А.: *Один день Ивана Денисовича*. М.: Советский писатель, 1963.
- ТОЛСТОЙ, Л. Н.: *Война и мир*. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1958.
- ТУРГЕНЕВ, И. С.: *Дворянское гнездо*. In: И. С. Тургенев: *Повести и рассказы 1956–1958*. М.: Наука, 1964.
- ЧЕХОВ, А. П.: *Детвора*. In: А. П. Чехов: *Избранные произведения. Том 1, повести и рассказы 1980–1988*. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1962.
- ЧЕХОВ, А. П.: *Толстый и тонкий*. In: А. П. Чехов: *Избранные произведения. Том 1, повести и рассказы 1980–1988*. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1962.
- ШОЛОХОВ, М.: *Тихий Дон*. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1962.
- ШУКШИН, В.: *Калина красная*. In: В. Шукшин: *Избранные произведения в двух томах. Том 1, рассказы*. М.: Молодая гвардия, 1975.
- Bible: Nový zákon*. Přeložil M. Bič. Praha: Biblická společnost, 1990.
- ČAPEK, K.: *Básník*. In: K. Čapek: *Povídky z jedné kapsy*. Praha: Československý spisovatel, 1967.
- HRABAL, B.: *Ostře sledované vlaky*. Praha: Mladá fronta, 2009.
- KUNDERA, M.: *Žert*. Praha: Československý spisovatel, 1967.
- LANDSMAN, D.: *Deníček moderního fotra*. Ikar, 2014.
- ŠKVORECKÝ, J.: *Zbabělci*. Praha: Lidové noviny, 1998.

Literatura

- АДМОНИ, В. Г. 1964: *Основы теории грамматики*. Москва: Наука.
- АДМОНИ, В. Г. 1970: Еще раз об изучении количественной стороны грамматических явлений. In: *Вопросы языкознания*, 1970, №1, с. 89-101.
- АРУТЮНОВА, Н. Д. 1990: Члены предложения. In: *Лингвистический энциклопедический словарь*, гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия – с. 584
- АРХАНГЕЛЬСКАЯ, А., СЛОВАК, В. 2017: *Морфология современного русского языка в сопоставлении с чешским*. Olomouc, UP.
- АХИЕЗЕР, А.: *Социокультурный словарь по книге «Картина исторического опыта»*. 1991 [online], dostupné z: <http://terme.ru/dictionary/173> (poslední přístup 29. 4. 2019)
- АХМАНОВА, О. С. 2004: *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Едиториал УРСС.
- БАБАЙЦЕВА, В. В. 1967: *Переходные конструкции в синтаксисе*. Воронеж: Центрально-черноземное книжное издательство.
- БАБАЙЦЕВА, В. В. 1990: Синкретизм. In: *Лингвистический энциклопедический словарь*, гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия – с. 446
- БАБАЙЦЕВА, В. В. 2000: *Явления переходности в грамматике русского языка*. Москва: Дрофа.
- БАБАЙЦЕВА, В. В. 2011: *Система членов предложения в современном русском языке*. Москва: ФЛИНТА.
- БАБАЙЦЕВА, В. В. 2015: *Синтаксис русского языка*. М: Флинта.
- БАБАЙЦЕВА, В. В., НИКОЛИНА, Н. А., ЧЕСНОКОВА, Л. Д. и др. 2006: *Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц. Часть 2. Морфология и синтаксис*. Москва: Академия.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. (ред.) 1989: *Современный русский язык*. Москва: Высшая школа.
- БЕЛЬЧИКОВ, Ю. А. 1990: Контаминация. In: Ярцева, В. Н. (ред.): *Лингвистический энциклопедический словарь*. М: Советская энциклопедия.
- БЕРЕСНЕВА, В. А. 2012: *Теоретические аспекты лингвистического синкретизма как категории общего языкознания*. Киров: ВГГУ.
- БЕРТАГАЕВ, Т. А. 1958: Субъект и подлежащее. In: *Вопросы языкознания*. 1958, № 5, Изд. академии наук СССР, Москва, с. 65–69

- БОНДАРКО, А. В. 1971: *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука.
- БОНДАРКО, А. В. 1976: *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука.
- БОНДАРКО, А. В. 1984: *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука.
- БОНДАРКО, А. В. 1987: К использованию понятия «функция». In: *Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* Москва: 1987, Т. 46, № 3, с. 195-208
- БОНДАРКО, А. В. 2001: Теория функциональной грамматики – итоги и перспективы. In: *Теоретические проблемы функциональной грамматики: материалы Всероссийской научной конференции*. СПб., с. 7-8.
- БОНДАРКО, А. В. 2005: *Теория морфологических категорий и аспектологические исследования*. Москва: Языки славянских культур.
- БУСЛАЕВ, Ф. И. 1858: *Опыт исторической грамматики русского языка*. Москва: Унив. тип.
- ВИНОГРАДОВ, В. В. 1958: *Из истории изучения русского синтаксиса*. Москва: Изд. Московского университета.
- ВИНОГРАДОВ, В. В. (ред.), ИСТРИНА, Е. С. (ред.) 1960: *Грамматика русского языка. Том II, синтаксис*. Москва: Издательство академии наук СССР. (Г-60)
- ВЫСОЦКАЯ, И. В. 2006: *Синкретизм в системе частей речи современного русского языка*. Москва: МПГУ.
- ГРЕЧ, Н. И. 1834: *Практическая русская грамматика*. С.-П. [online] dostupné z: http://az.lib.ru/g/grech_n_i/text_1834_grammatika_oldorfo.shtml (poslední přístup 1. 5. 2019)
- ДАВЫДОВ, И. И. 1852: *Опыт общесравнительной грамматики русского языка*. С.-П.: Тип. Имп. Академии Наук.
- ДРУЖИНИНА, С. И. 2009: *Синкретизм в системе сложноподчиненных предложений современного русского языка*. Орел: ОГУ.
- ЕЛЬМСЛЕВ, Л. 1960: Прологомены к теории языка. In: *Новое в лингвистике*. Москва, с. 264–389.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. 1973: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука.
- ИСАЧЕНКО, А. В. 1960: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология II*. Братислава, Изд. Словацкой академии наук.
- КАРЦЕВСКИЙ, С. 1965: Об асимметричном дуализме лингвистического знака. In: Звегинцев, В. А.: *История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. Часть II*. Москва, Просвещение, 1965, с. 85–90.
- КЛАССОВСКИЙ, В. 1870: *Нерешенные вопросы в грамматике*. СПб.

- КУРАКОВ, В. И. 1978: *Явление синкретизма в морфологии современного немецкого языка*. Горький: ГГПИИЯ им. Н. А. Добролюбова.
- КУСТОВА, Г. И., МИШИНА, К. И., ФЕДОСЕЕВ, В. А. 2005: *Синтаксис современного русского языка*. Москва: Академия.
- ЛАПИНА, Е. В. 2013: *К вопросу о синкретизме второстепенных членов предложения*. In: Гуманитарные научные исследования. – № 4 (20) Апрель 2013
- ЛЕКАНТ, П. А. 1969: К вопросу о синтаксическом субъекте. In: *Вопросы филологии*. Москва, с. 197–204
- ЛЕКАНТ, П. А. (ред.) 1988: *Современный русский литературный язык*. Москва: Высшая школа.
- ЛУТИН, С. А. 2007: *Русский генитив в функционально-семантическом аспекте*. Москва: Российский университет дружбы народов.
- МЕЩАНИНОВ, И. И. 1978: *Члены предложения и части речи*. Ленинград: Наука.
- НИКИТИН, В. М. 1969: *Вопросы теории членов предложения*. Рязань: ГПИ.
- Новый энциклопедический словарь*. М.: Большая Российская энциклопедия: РИПОЛ классик, 2005. (НЭС)
- ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСКИЙ, Д. Н. 1912: *Синтаксис русского языка*. СПб.: Изд. И.Л. Овсянико-Куликовской.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. 1935: *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Учпедгиз.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. 1956: *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской культуры.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. 2001: *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Эдиториал УРСС.
- ПЛУНГЯН, В. А. 2003: *Общая морфология: Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал.
- ПОЛИТОВА, И. Н. 2008: *Переходность в системе подчинительных словосочетаний в современном русском языке*. Коломна: КГПИ.
- ПОТЕВНЯ, А. А. 1958: *Из записок по русской грамматике*. Москва: Учпедгиз.
- РЕДЬКИНА, О. В. 2003: *Субстантивация как семантическое явление: Языковой и функциональный аспекты*. Диссертация кандидата филологических наук, Киров.
- РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э. (ред.) 1979: *Современный русский язык, часть 2, Синтаксис*. Москва: Высшая школа.

- РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э., ГОЛУБ, И. Б., ТЕЛЕНКОВА, М. А. 2004: *Современный русский язык*. Москва: Айрис-пресс.
- СКОБЛИКОВА, Е. С. 2005: *Согласование и управление в русском языке*. Москва: КомКнига.
- СЛОВАК, В. 2015: Субъектное дополнение: синкретичный член предложения. In: *Языковые значения, формы и категории: Сборник научных статей к 80-летию профессора Владимира Ивановича Фурашова*. – Владимир: Транзит-ИКС. с. 285–262
- ТЕСТЕЛЕЦ, Я. Г. 2001: *Введение в общий синтаксис*. Москва: РГГУ.
- ТИХОМИРОВА, М. А. 2010: *Несогласованные определения в современном русском языке*. Москва.
- ФЕДОСЮК, М. Ю. 2013: *Синтаксис современного русского языка*. Москва: ИНФРА-М.
- ФИЛИПЬЕВ, В.Л. 1878: *Русская грамматика*. 2-е изд. СПб.
- ФУРАШОВ, В. И. 2010: *Современный русский синтаксис. Избранные работы*. Владимир: ВГГУ.
- ЧЕСНОКОВА, Л. Д. 1972: *Конструкции с предикативным определением и структура предложения*. Ростов-на-Дону.
- ЧЕСНОКОВА, Л. Д. 1973: *Синтаксические типы членов предложения с двойными отношениями*. Ростов-на-Дону.
- ЧЕСНОКОВА, Л. Д. 1996: *Проблема членов предложения в теоретическом и методическом аспектах*. Таганрог: ТГПИ.
- ШАХМАТОВ, А. А. 1941: *Синтаксис русского языка*. Ленинград.
- ШВЕДОВА, Н. Ю. (ред.) 1980: *Русская грамматика I, II*. М.: Издательство «Наука», 1980. (РГ-80)
- ШВЕДОВА, Н. Ю. (ред.), ЛОПАТИН, В. В. (ред.) 1990: *Русская грамматика*. М.: Рус. яз., 1990. (РГ-90)
- ЯРЦЕВА, В. Н. (ред.) 1990: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- ADAMEC, P. 1968: *Nárys transformační syntaxe ruštiny*. Olomouc (interní tisk).
- BALÁŽ, G. a kol. 1988: *Современный русский язык в сопоставлении со словацким. Морфология*. Bratislava: SPN.

- BARNETOVÁ, V., BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H., LEŠKA, O., SKOUMALOVÁ, Z., STRAKOVÁ, V. 1979: *Русская грамматика 2*. Praha: Academia. (PG2)
- BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S. 1960: *Průruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN.
- BELYNTSEVA, O., JANEK, A. 2011: *Učebnice současné ruštiny. 1. díl*. Brno: Computer Press.
- BIČAN, A. (2017): Neutralizace znělosti. In: Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online] dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/NEUTRALIZACE_ZNĚLOSTI (poslední přístup: 29. 4. 2019)
- BRANDNER, A. 2015: Целевые отношения, передающиеся в русском языке предложными конструкциями - их адекватное выражение в чешском языке. In: *Новая русистика*. 2015, roč. 8, č. 1, s. 23–33
- CAHA, P. 2017: Synkretismus. In: Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online] dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SYNKRETISMUS> (poslední přístup: 1. 5. 2019)
- DOKULIL M. 1982: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. In: *Slovo a slovesnost*, 1982, číslo 4, s. 257-271
- DANEŠ, F. a kol. 1987: *Mluvnice češtiny (3) Skladba*. Praha: Academia.
- ĎUROVIČ, E. 1956: *Modálnost'*. Bratislava.
- FLÍDROVÁ, H. 2008: O některých rozdílech v užití ruského a českého infinitivu. In: *Rossica Olomucensia XLVII*, 1, Olomouc, 2008, s. 5–11
- FLÍDROVÁ, H. 2012: *Syntax ruštiny I*. Přednášky k předmětu na UP, Olomouc.
- FLÍDROVÁ, H. 2015: Синкретизм некоторых глагольных форм (в русско-чешском сопоставительном плане). In: VOBOŘIL, L., SLOVÁK, V. a kol.: *Теоретические и прикладные аспекты лингвистической синкретологии*. Olomouc, UP, s. 67–82
- FLÍDROVÁ, H. 2016: Возможности применения грамматического синкретизма в чешской лингвистической русистике. In: *Новая русистика*. 2016, roč. 9, č. 2, s. 67–76
- FLÍDROVÁ, H., ŽAŽA, S. 2005: *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским*. Olomouc: UP.
- GEBAUER, J. 1929: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- GREPL, M., KARLÍK, P. 1988: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.

- GREPL, M., KARLÍK, P. 1998: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAVRÁNEK, B., LEŠKA, O., HOFMAN, A., KRBEČ, M. a kol. 1961: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 1, Hláskosloví a tvarosloví*. Praha: SPN.
- HJELMSLEV, L. 2016: *O základech teorie jazyka*. Academia Praha.
- HLADKÁ, Z. 2017: Homonymie. In: Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online] dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HOMONYMIE> (poslední přístup: 1. 5. 2019)
- HOSKOVEC, T. 2002: Synkretismus. In: Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 472.
- HRDLIČKA, M. 2017: Didaktická gramatika jako zdroj poznání a inspirace. In: *Slavica Wratislaviensia. Wyrz i zdanie w jezykach slowiańskich 9*. Wysoczański, W. [red.], Gasek, B. [red.], Wroslaw, s. 137–146.
- ISAČENKO, A. V., VÁGNEROVÁ V., SEKANINOVÁ, E. 1955: *Грамматика русского языка для X–XI классов общеобразовательных школ*. Bratislava: SPN.
- KARLÍK, P. 2002: Určení místa příslovečné. In: Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 507–508.
- KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.) 2002: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.
- KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. 1995: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- KNAPITSCH, M. S. 2014: *Gramatické aspekty základních číslovek v ruštině a češtině (s přihlédnutím k němčině)*. Olomouc (dizertační práce).
- KNAPPOVÁ, M. 1973: K otázkám adverbializace. In: *Slovo a slovesnost*, ročník 34 (1973), č. 2, s. 150-157.
- KOPEČNÝ, F. 1962: *Základy české skladby*. Praha: SPN.
- KOTHAJ, I. 1969: Významy imperatívnych tvarov v súčasnej ruštině. In: *Slavistické štúdie jazykovedné*, USAV, Bratislava.
- KUBÍK, M. 1977: *Модели двусоставных глагольных предложений русского языка в сопоставлении с чешскими*. Praha: Univerzita Karlova.
- KUBÍK, M. a kol. 1982: *Русский синтаксис в сопоставлении с чешским*. Praha: SPN.
- LENERTOVÁ, G. 2017: *Synkretické jevy v oblasti slovních druhů (v ruštině ve srovnání s češtinou)*. Olomouc (diplomová práce).
- MRÁZEK, R. 1961: *Синтаксические отношения и члены предложения*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná. A9, 1961, s. 47–60

- MRÁZEK, R. 1964: *Синтаксис русского творительного: (структурно-сравнительное исследование)*. Praha: SPN.
- MRÁZEK, R. 1978: *K metajazykové stránce kategorie subjektu*. In: *Slovo a slovesnost*. Vol. 69, č. 3-4, 1978, s. 270–273
- MRÁZEK, R., ŽAŽA, S. 1983: *Pojem subjektu vzhledem k typologii slovanské věty*. In: *Československá slavistika 1983*. s. 49–59
- PETR, J. a kol. 1986: *Mluvnice češtiny (2) Tvarosloví*. Praha: Academia.
- PLESNÍK, L. 2015: *Analytická adjektiva v ruštině včera a dnes*. In: *Príspevky k aktuálnym otázkám jazykovednej rusistiky (4)*. Brno, 2015, s. 117–124
- SKÁCELOVÁ, J. 2003: *Príslovce a infinitiv ve funkci přívlastku v ruštině ve srovnání s češtinou*. Olomouc (dizertační práce).
- SLOVÁK, V. 2015: *Синкретизм в системе членов предложения: дополнение и обстоятельство*. In: Vobořil, L., Slovák, V. a kol.: *Теоретические и прикладные аспекты лингвистической синкретологии*. Olomouc: UP, s. 109–132
- SLOVÁK, V. 2016: *Описание системы членов предложения с учетом синкретичных фактов (на материале русского и чешского языков)*. In: *Przegląd Rusycystyczny*, 2016 / 2, s. 135–150
- SLOVÁK, V. 2017a: *Neshodný přívlastek v ruštině a češtině a problematika jeho vymezení*. In: *Opera Slavica. Slavistické rozhledy*. Jazykovědný sešit XXVII / 2017 / 2. Brno: Masarykova univerzita, s. 31–44
- SLOVÁK, V. 2017b: *Система членов предложения и принципы её описания*. In: *Slavica Wratislaviensia*, CLXV, s. 381–388
- SLOVÁK, V. 2018: *Вклад теории грамматического синкретизма в описание синтаксического уровня языка (на материале русского и чешского языков)*. In: *Новая русистика*, XI / 2018 / 1. Brno, s. 27–38
- SLOVÁK, V., VARGA, P. 2015: *Синкретизм в сфере общей модальности: повествовательные и побудительные предложения*. In: Vobořil, L., Slovák, V. a kol.: *Теоретические и прикладные аспекты лингвистической синкретологии*. Olomouc, UP, 133–152
- SVETLÍK, J. 1970: *Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким*. Bratislava: SPN.
- ŠMILAUER, V. 1966: *Novočeská skladba*. Praha: SPN.
- ŠTÍCHA, F. a kol. 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TRÁVNÍČEK, F. 1949: *Mluvnice spisovné češtiny. Část 2, Skladba*. Praha.

- VOBOŘIL, L. a kol. 2014: *Синкретизм и полифункциональность в языке*. Olomouc: VUP.
- VOBOŘIL, L. 2015: *Praktická cvičení z ruštiny pro filology-překladaatele (výklad a cvičení) I, 2*. Olomouc, UP.
- VOBOŘIL, L., SLOVÁK, V. a kol. 2015: *Теоретические и прикладные аспекты лингвистической синкретологии*. Olomouc: VUP.
- VYCHODILOVÁ, Z. 2011: *Výrazová úspornost v syntaxi současné ruštiny*. Olomouc: VUP.
- ZIMEK, R. 1963: *Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou*. Praha: SPN.
- ŽAŽA, S. 1999: *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. Brno: MU.